

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	- 1 -
KISALTMALAR	- 3 -
ÖNSÖZ	- 3 -
GİRİŞ	- 6 -
A) Araştırmanın Önemi	- 6 -
B) Araştırmanın Metodu	- 7 -
C) Fıtratın Lûgat ve Istılah Manaları	- 7 -
D) Fıtrat, Kader Planıdır	- 15 -

BİRİNCİ BÖLÜM

FİTRATIN DİN VE İNSAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

A) Fıtrat- Din İlişkileri	- 17 -
1) Fıtrat, Din ve Dindarlık	- 18 -
2) Fıtrat, İman ve Eylem Bilinci	- 21 -
3) Fıtrat - Gayb İlişkisi	- 26 -
B) Fıtrat – İnsan İlişkileri	- 27 -
1) Fıtrat ve Kimlik	- 30 -
2) Fıtrat ve İnsan Terbiyesi	- 32 -
3) Fıtrat ve Yaratılış	- 35 -
4) Fıtrat ve Manevî Temizlik	- 38 -
5) Fıtrat Yalan Söylemez	- 39 -
6) Fıtrat - Cehalet İlişkisi	- 40 -
C) Hadislerdeki Fıtrat Kavramına Genel Bir Bakış	- 41 -

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'İN, İNSAN HAKKINDA ANLATTIĞI TEMEL OLUMSUZ EĞİLİMLER

A) İnançla İlgili Temel Olumsuz Eğilimler	- 50 -
1) Ebedî Yaşama Eğilimi	- 50 -
2) Taklitçilik ve Atacılık	- 52 -
B) İnsanın Duyguları İle İlgili Temel Olumsuz Eğilimler	- 54 -
1) Şehvet	- 54 -
2) İnsanın Aceleciliği	- 58 -
3) İnsanın Hasetçiliği	- 60 -

4) Cimrilik.....	- 62 -
5)Nankörlük	- 63 -
6)Öfke ve Unutkanlık	- 65 -
7)İnatçılık ve Hırs.....	- 67 -
8)Cahillik ve Zalimlik	- 68 -
9)Tartışmacılık	- 71 -
10) Kan Dökücülük ve Fesatçılık	- 73 -

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE TEMİZ FITRAT VE OLUMSUZ EĞİLİMLER KARŞISINDA İNSANIN DURUMU

A) Kur'ân-ı Kerîm' in İnsandaki Olumsuz Eğilimleri Tedavi Edecek Tavsiyeleri	- 80 -
1) Tevhîd Akîdesini İyi Bilmek.....	- 80 -
2) İffetli Olmak	- 81 -
3) Teennî ile Hareket Etmek	- 82 -
4) Hasedin Tedavisi: İlim ve Amel	- 83 -
5) İnfak Etmeye Alışmak.....	- 83 -
6) Nankörlüğün Tedavisi: Şükür	- 84 -
7) İntikam Almaya Kalkışmamak.....	- 85 -
8) Unutkanlığın Tedavisi: Hâtıra ve Hatırlama	- 86 -
9) Hırs Göstermemek	- 87 -
10) Şefkat ve Merhamet Sahibi Olmak	- 88 -
B) Temiz Fıtrat Ve Olumsuz Eğilimler Karşısında İnsanın Genel Durumu	- 89 -
1) İnsan, Sorumlu Bir Varlıktır.....	- 89 -
2) Adâlet Fitrî Bir Duygudur	- 90 -
3) Fıtrat ve İmtihan Bağlamı	- 92 -
4) Fıtrat İlâhî Bir Pusuladır	- 94 -
5) Fıtrat – Hikmet Dengesi	- 95 -
6) Fıtrat - Çevre İlişkisi.....	- 97 -
SONUÇ.....	- 101 -
BİBLİYOGRAFYA	- 103 -

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.y.	: Adı Geçen Yazı
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi
Çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicrî
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF.	: Marmara Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi
Ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme eden
Trhs.	: Tarihsiz
v.d.	: Ve devamı
yay.	: yayınları

ÖNSÖZ

Günümüz insanı psikolojik yönden büyük sıkıntılara mâruz kalmaktadır. Zararları ortadan kaldırıp, menfaatleri elde etmek de islâm'ın genel prensiplerindendir. Bu bağlamda Kur'ân; insanlar için hidâyet rehberidir. Kur'ân; kişinin dünyevî ve uhrevî menfaatlerini sağlama, kişiyi zararlardan koruma amacına yönelik, kişideki bunalımları giderecek eşsiz prensipleri içerisinde barındırmaktadır.

Kur'ân'a göre, insanın kendi iradesinin payı olmaksızın, içinde doğduğu bir çevre gerçeğinden önce, evrensel nitelikli bir fıtrat gerçeği vardır. O, eğlence için yaratılmamıştır. Fıtratındaki mevcut kabiliyetleri ortaya koymak suretiyle dünya hayatını tanzim edecektir. İnsandaki psikolojik olumsuz eğilimlerin tedavisinde, fıtratın mahiyetinin bilinmesine ihtiyaç vardır.

Bu çalışmada, Kur'ân'da geçen "fıtrat" kavramı üzerinde durulmuş; fıtratın lûgat ve ıstılah manaları geniş bir şekilde izah edilmeye çalışılmıştır. İnsan fıtratının temiz, doğruya meyleden, safiyeti öne çıkaran bir özellik taşıdığı bilinmektedir. Kur'ân âyetleri de iyi araştırıldığı zaman, insan fıtratının bu yönüne vurgu yaptığı görülür.

Çalışmanın birinci bölümünde, fıtratın dînî ve insanî boyutu, âyetler ışığında izah edilmiş, hadislerdeki fıtrat kavramı, bilhassa çocuklar açısından değerlendirilmiştir. İslâm, yaratılıştaki insanın özünde gizli olan cevherleri ortaya çıkarmak, onları geliştirmek ve mükemmele ulaştırmayı hedeflemektedir. İnsanın yaratılışı diğer varlıklardan tamamen farklıdır. Çünkü, insan dışında hiçbir yaratığa, sorumluluk yüklenmemiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Kur'ân'ın işaret ettiği, insana ait psikolojik olumsuz eğilimler anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise; temiz fıtrat ile olumsuz eğilimlerin karşılaştırılması yapılmıştır. İnsanın temiz fıtratı, olumsuz eğilimlerin tesiriyle zamanla bozulabilmektedir. Fakat bu durum terbiye ve tedbirlerle düzeltilebilir. Allah insanı, hayra da şerre de meyyal yaratmıştır. Allah'ın lûtfu ile hayır yönü daha ağır basmaktadır. İmtihan için

yaratıldığımızın şuurunda olmak, Allah'ın yarattığı, yaşattığı her şeyde bir hikmet aramak, hayatı anlamlandırmak demektir. Hayatını bu şekilde anlamlandıran insan ise, fıtratın özündeki sâfiyeti yakalamış, mutluluğu elde etmiştir.

Bu vesile ile bu çalışmaya değerli görüşleri ile yardımcı olan, konunun daha güzel anlaşılmasına katkı sağlayan, tez hocam, saygıdeğer Prof. Dr. Şevki SAKA beyefendiye teşekkürü bir borç bilirim.

Yaptığımız bu çalışmanın kusurdan hali olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Yapıcı eleştirilere açık olduğumuzu belirtir, Yüce Rabbimizden rızasına muvaffak kılmasını dilerim.

Ahmet İNCİLER

GİRİŞ

A) Araştırmanın Önemi

Din insanlığın başlangıcından beri var olan aslî bir kurumdur. İnsanın tamamen yok oluşuna kadar da ondan ayrılmayacaktır. Bunun için dîne fıtrîdir, bizimle beraber doğmuştur diyebiliriz. İnsanlığın bu ayrılmaz parçası, onun hayatına dair de ilkeler ve kurallar koymuştur. Bu din bazen insanlık tarihinde başrol oynamış, bazen de kenarda kalmış, ama her zaman güncelliğini muhafaza etmiştir.

Doğuştan sahip olduğumuz özellikleri iyi kullanarak, hayatı dengeli götürmek, vahyin ışığı ile akli çalıştırmak, fıtratımızın gereğini yapmak demektir. Fıtratı hangi anlam çerçevesinde ele aldığımız değil, onun bizde meydana getirdiği ve bizi şekillendiren motivasyonu önemlidir.

İnsanı en iyi tanımlayacak olan yüce yaratıcı, Kur'ân-ı Kerîm' de; "O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir"¹ buyurmaktadır. Kur'ân, kâinatta merkeze koyduğu insandan, hayvan ve bitkilere varıncaya kadar her şeyin çift olduğunu beyan eder. İkilik kaçınılmazdır.² Karşılıklı etkileşimin olduğu bu ikilikte, fıtrattan gelen davranışların önemli ölçüde dengeleme potansiyeli bulunmaktadır. Araştırmamızın temel amacı da, insandaki dînî duygu ve düşüncenin sağlam ve doğru temeller üzerine oturtulması, yaratılıştaki sâfiyetin korunması, olumsuz eğilimlerin ıslâh edilmesine dair yapılan çalışmalara ufak bir katkı sağlamaktır. Bir de temiz fıtrata musallat olan olumsuz psikolojik, sosyolojik ve biyolojik eğilimlerin, yine insanlar tarafından Kur'ân'ın iyi anlaşılmasıyla, tashih edilebileceğini ortaya koymaktır.

¹ Yasin Sûresi, 36/79.

² Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, Trhs., 6/4028.

B) Araştırmanın Metodu

İnsan fıtratını ve onun olumsuz eğilimlerini, başta Kur'ân'ın verilerine göre değerlendirmeye çalıştık. Hadislerdeki fıtrata ait ifadeleri de gözden geçirmek suretiyle, araştırmamıza dahil ettik. Kur'ân incelendiği zaman, insanın olumsuz eğilimlerine dair birçok konuya temas ettiği görülür. Bu çerçevede Kur'ân, insana fıtratının temizliğini hatırlatır, onu tüm olumsuzluklardan arındırmaya çalışır ve hayatını dengeli götürmesini sağlar.

Amacımız, insandaki dînî duygu ve düşüncenin sağlam ve doğru temeller üzerine oturtulması, yaratılıştaki temizliğin muhafazası, olumsuz eğilimlere dair Kur'ân'ın haber verdiklerinin yine Kur'ânî bilgi ile iyileştirilmesidir. Çünkü “Rahmân olan Allah'ın yaratmasında hiçbir düzensizlik, çatlaklık göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bozukluk görebiliyor musun?”³ âyeti ile, dikkatlerimiz hep müsbete ve iyiye çekilmektedir. Yeryüzünün fesadının, insanın kendi elleriyle yaptıklarıyla meydana geldiği gerçeğini yine Kur'ân haber vermektedir. Fesadın ortadan kaldırılması da, insan iradesinin Kur'ân'ın işaretleri doğrultusunda yönlendirilmesiyle mümkündür.

C) Fıtratın Lûgat ve Istılah Manaları

Fıtrat kelimesi, ف-ط-ر “Fa-Ta-Ra” kökünden isim - mastardır. Sözlüklerde, kelimenin kök anlamı; yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak, îcât etmek, eğilim, hazır olmak, huy, cibilliyet, içgüdü, istîdât, memeden parmakla süt sağlamak, hamuru mayalandırmadan pişirmek, deriyi tabaklamadan hazırlamak, fışkırmak, hayvanın azı dişi bitmek, örneği olmayan bir şeyi

³ Mülk Sûresi, 67/3.

vucûda getirmek, yapı, karakter, tabiat, mîzaç, peygamberlerin sünneti, kalbi selîm ve âdetullah,⁴ şeklinde ifade edilmektedir.

İstilah olarak fıtrat: “Allah Teala’nın, mahlûkatını kendisini bilip tanıyacak ve idrâk edecek bir hal ve kabiliyet üzere yaratmasıdır.”⁵ Fıtrat; ilk yaratılışı kavramlaştırdığı gibi, sürüp giden her yaratılışı da içine alan bir anlama sahiptir. Yani herhangi bir şeyin bir maddeden veya ilk yaratılıştaki gibi yokluktan ilk îcadı ve ilk çıkışına **fatr**, bunun ortaya çıkış biçimine ve taşıdığı özellikleri ile birlikte görünüşüne **fıtrat** denir. Yaratığın fıtrat üzerinde kazandığı öz niteliklerine de **tabiat** denilmiştir. Kâinatın Allah’ın fıtratı üzere işleyişi İslâmî dilde âdetullah, sünnetullah, fıtratullah ifadeleriyle isimlendirilmektedir.⁶

İsfehânî, bu kelimenin aslı olan “Fa-ta-ra” için; yarılmak, ortaya çıkmak, temel anlamını vermekle beraber, buradaki yarıma şeklinin boyuna olduğuna dikkat çekmektedir.⁷ İbn Manzûr da, genelde bu kelimenin; bir şeyin ortaya çıkması, bir şeyin olmaya başlaması manalarına geldiğini ifade etmekte ve buna: “Fatarallahu’l-halka” yani “Allah varlıkları yarattı, ortaya çıkardı” veya “şunu yaptı, şuna başladı” denilmesini örnek göstermektedir.⁸

Bu kelimenin kavramsal (isim) şeklinin ilk defa Kur’ân’da yer aldığı söylenebilir. Vahiy öncesi bu kelime, Kur’ân’daki anlamında kullanılmamıştır. İbn Abbas’ın “ben daha önce Fatr’ın anlamını bilmiyordum. Ne zaman ki, iki adam yanıma gelip bir kuyu hakkında tartışıp da biri diğerine “Onu ben yaptım (Fatartuha) yani ilk önce ben başladım (Bede’tuha) deyince kelimenin

⁴ İbn Manzûr, Ebi’l-Fadl, Muhammed b. Mükerrrem, Lisânu’l-Arab, Dâru Sadr, Beyrut, Trhs., 5/55-59; er-Râğıb el- İsfehânî, el- Huseyn b. Muhammed, (Yayına hazırlayan, Muhammed Ahmed Halefullah), el- Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’ân ,el-Matbaatü’l-Fenniyyetü’l-Hadîse, Trhs., s. 575.

⁵ İbn Manzûr, a.g.e., 5/56 .

⁶ Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e., 3/ 1889 ; Ali Ünal, Kur’ân’da Temel Kavramlar, İstanbul ,1986, s. 198 vd.

⁷ er-Râğıb el- İsfehânî, a.g.e., s. 575-576.

⁸ İbn Manzûr, a.g.e., 5/ 55 – 59.

manasını anladım,⁹ sözü, kelimenin pek yaygın kullanılmadığını göstermektedir.

Kavram olarak “fıtrat”, Allah ismiyle tamamlama şeklinde (fıtratullah) Rûm sûresinin 30. âyetinde yer almaktadır. Burada “Allah’ın fıtratı” (fıtratullah), hanîf tutumuna uygun insan benliğini, Allah’ın yarattığına işaret eden tamlamadır. “Allah’ın yarattığı fıtratta değişiklik olmaz” ifadesi, fıtratın her bir insanda içkin olarak var olduğunu, zaman zaman bozulsa, ya da üstü örtülse bile, bu fıtratın her an yeniden ortaya çıkabileceğini bildirmektedir.

Matürîdî, (ö.333/944)“Fıtratullah” için, şu üç ihtimali anlatır:

- 1) Allah’ı bilme şuuru (mârifetullah)
- 2) Allah’ın vahdaniyyetine delil olacak saf yaratılış.
- 3) İmtihan edilmeyi yüklenmek.

Buna göre, insan her durumda, Allah’ı bilme şuuru ile donatılmış bir vaziyette doğmaktadır. Maturîdî, insanın aklıyla baş başa bırakılsa bile Allah’ı bulabileceğini söylemektedir. Yalnız o, fıtratın yaratılma olduğunu kabul ederek, diğer müfessirlerden ayrılmaktadır.

Matürîdî, insanın doğuştan, Allah’ı bilme şuuru ve imkânı ile sınırlı bir dindarlığa sahip olacağını söylemektedir. Çağdaş psikoloji de bunu kabul etmektedir. Din duygusu sonradan ekleme değil, doğumla birlikte gelmektedir.

İnsan, ne olursa olsun, kendini bağlayacağı bir gücü, üstün ve ideal bir varlığı tanımak ve bilmek ister. Kur’ân’a göre bu varlık, Allah’tır. Bu izaha göre fıtrat, yaratılış olup, din değildir. Aksine insanın özel yaratılışı, Allah’ın nazarında kabul edilecek bir din ile irtibatı ve iç içe oluşu vurgulanmıştır.¹⁰

İlk yaratılış, bir bakıma mutlak yokluğun yarılarak içinden varlığın çıkması şeklinde telakkî edildiğinden, “fıtrat” kelimesi ile ifade edilmiştir. Buna

⁹ et-Taberî, Ebî Câfer Muhammed b. Cerîr, Câmiu’l-Beyân an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân, Dâru’l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 1988, 5/159.

¹⁰ İsmail Çalışkan, Kur’ân’da Din Kavramı, Ankara Okulu Yay., Ankara , 2002, s. 114 – 125.

göre fıtrat, ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş dış durumlarını belirtir. Bütün varlığın yaratılışı sırasında, Allah'ın türlere kazandırdığı bu temel yapıdan dolayı, aynı kökten gelen "Fatr" kelimesi Kur'ân'da, Allah'ın isimlerinden biri olarak zikredilmiştir.¹¹ Şu âyetler bu tarzda kullanılmıştır:

قل أغير الله أتخذ وليا فاطر السموات والارض وهو يطعم ولا يطعم قل انى امرت ان
اكون اول من اسلم ولا تكونن من المشركين

De ki: Gökleri ve yeri yoktan yaratan, yedirdiği halde yedirilmeyen Allah'dan başkasını mı dost edineceğim! De ki: Bana Müslüman olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma! (denildi).¹²

الحمد لله فاطر السموات والارض جاعل الملكة رسلا اولى اجنحة مثنى وثلاث ورباع
يزيد في الخلق ما يشاء ان الله على كل شىء قدير

"Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun. O, yaratmada dilediği artırmayı yapar. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir."¹³

قل اللهم فاطر السموات والارض عالم الغيب والشهادة انت تحكم بين عبادك فيما
كانوا فيه يختلفون

"De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi de âşikârı da bilen Allah! Kullarının arasında ayrılığa düştükleri şeyin hükmünü ancak sen vereceksin."¹⁴

Kur'ân'da bu kelime, yaratılış, yaratış anlamlarında kullanılmaktadır.

"Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim"¹⁵

¹¹ İslâm Ansiklopedisi, TDV.,TDV. İslâm Araştırmaları Merkezi,İstanbul,1996, 13/ 47.

¹² En'âm Sûresi, 6/14.

¹³ Fâtır Sûresi, 35/1.

¹⁴ Zümer Sûresi, 39/46.

¹⁵ En'âm Sûresi, 6/79.

Kur'ân-ı Kerîm'de 19 yerde, "Fatr" kökünden türemiş fiil ve isimler, bir âyette de "Fıtrat" kelimesi geçmektedir.

فاقم وجهك للدين حنيفا فطرت الله التي فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله ذلك الدين
القيم ولكن اكثر الناس لا يعلمون

"(Rasûlüm!) Sen, yüzünü hanîf olarak dîne, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında bir değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur, fakat insanların çoğu bilmezler."¹⁶ Burada geçen fıtrat kelimesinden ne kastedildiğinin açıklığa kavuşturulması, insanın kaderi, müslüman ve gayr-i müslim çocuklarının dînî ve hukûkî durumlarının belirlenmesi gibi kelâmî, ahlâkî ve fikhî mes'eleler bakımından önemlidir.¹⁷ Rûm sûresinin 30. âyetinde fıtrat ve hanîflik arasında sıkı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Hanîflik, temiz bir hayat devam ettirme, fıtrat düzenine aykırı davranışlardan yüz çevirme olduğuna göre, fıtrat da insan hayatının dosdoğru din üzerinde devam ettirilmesi şeklinde anlaşılabilir. Kur'ân Hz. İbrahim için; "İbrahim, ne Yahûdî, ne de Hıristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan hanîf bir müslüman idi; müşriklerden de değildi"¹⁸ demektedir. Hanîf, eğriliğe sapmaksızın doğru yoldan giden demektir. İstilah olarak, İbrahim peygamber'in tevhîd, yani "Allah'ı bir tanıma dîni" manasında kullanılır. Bir Allah'a inanan kimseye de "hanîf" denir.¹⁹

Hadislerde de, fıtrata ve aynı kökten gelen başka kelimelere geniş olarak yer verilmiştir. Özellikle; "dünyaya gelen her insan fıtrat üzere doğar, sonra anne ve babası onu yahûdi, hıristiyan, mecûsî (farklı bir rivâyette,

¹⁶ Rûm Sûresi, 30/30.

¹⁷ İslâm Ansiklopedisi, TDV., 4 / 47 – 48.

¹⁸ Âl-i İmrân Sûresi, 5/67.

¹⁹ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Fethu'l-Kadîr, el-Câmi beyne Fenni'r-Rivayeti ve'd Dirayeti min İlmi't-Tefsîr, Dâru'l-Mârifet, Beyrut, Lübnan; Trhs., 1/146-147; Hasan Basri Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm, İstanbul, 1985, 1/40.

müşrik) yapar”²⁰ hadisinde geçen fıtrat kelimesinin anlamı, çeşitli görüş farklarıyla birlikte ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bütün bunlardan anlaşıldığı kadarıyla fıtrat; temiz yaratılış, her türlü lekelerden arınmış kişinin berrak ve saf hali, aynı zamanda bu halin Allah katındaki plan ve bilgisi anlamına gelmektedir.

Tefsir kitaplarına baktığımızda fıtrat kelimesine çeşitli anlamların yüklendiğini görmekteyiz. Fıtrat; Allah’ın insanda var ettiği huy, akl-ı selîm, tabiat, karakter vb. sıfatlardır. Kur’ân’ın bir tek âyetinde²¹ zikredilen fıtrattan maksat ise; yaratılma şekli, din, ihlâs, islâm, tevhîd inancı, Allah’a verilen ahd anlamlarında yorumlanmıştır. İbn Ebî Meryem(ö.565/1170) diyor ki: Bir gün Hz. Ömer, Muaz b. Cebel’in yanından geçti ve ona; “bu ümmeti ayakta tutan şeyler nelerdir?” diye sordu. Muaz da: “İnsanları kurtaran üç şeydir: Birincisi ihlâs; işte Allah’ın insanları yarattığı fıtrat budur. İkincisi namaz; Hz. İbrahim’in dini işte budur. Üçüncüsü itaat; bu da kulluğun muhafaza edilmesidir,” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer; “doğru söyledin,” dedi.²² Buradaki ifadelerden fıtratın ihlâs manasında kullanıldığını söyleyebiliriz.

Rûm sûresi 30. âyette geçen “Fıtratullah”, “Allah’ın fıtratına sıkıca tutun,” demektir ki, o da “tevhîd” gerçeğidir. Çünkü Allah, Hz. Âdem’i yarattığında, onlara sormuştu “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” Onlar da “Evet sen bizim Rabbinizsin” diye cevap vermişlerdi. ²³ işte bu kabulden sonra biz “tevhîd” gerçeği üzere yaratıldık. Buna göre, fıtrat, “tevhîd” manasına gelir.²⁴ Böylece, Allah’ın insanları fıtrat olarak islâm ve tevhîd’i kabule yönelik yarattığını anlamaktayız.

Zayıf bir görüşe göre de fıtrat; Hz. Âdem ve onun zürriyetinden alınmış bir söz olarak kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle, Allah’ın,

²⁰ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, el-Câmiu’l- Müsnedü’s-Sahîhu’l-Muhtasar, min Umûr-i Rasûlillahi (s.a.v.) ve Sünenihî ve Eyyamihî, Beyrut, Lübnan, Şirketu Dâri’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, 1995, Kitabu’l-Cenâiz 79 no.lu Bâb, 1358 no.lu hadis.

²¹ Rûm Sûresi, 30/30.

²² et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, a.g.e., 6 / 410 – 411.

²³ Â’raf, Suresi, 7/172.

²⁴ Fahrüddin er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn b. Ali el-Kureşî, Mefâtihi’l-Ğayb, (Tefsîru’l-Kebîr), Akçağ Basın Yayın Pazarlama A.Ş. Ankara, 1988, 18/109.

mahlûkatı fıtrat üzere yaratması; “hakkı kabule meyil ve hakkın idrakinin gönüllere iyice yerleştirilmesidir.” Diğer yönüyle, fıtrat, İslâm dinidir. Onlar İslâm’ı bilmeseler ve onunla yaratılmasalar dahi, Allah onları ona yönlendirir.²⁵

Fıtratullah; “Allah’ın dini” demektir. Âyet içindeki manası ise; “Allah’ın dinine sarıl, çünkü Allah insanları o fıtrat (din) üzere yarattı.”²⁶ Buradan da anlaşılacağı gibi fıtrat, din manasına gelmektedir.

“Her doğan, bir din ve fıtrat üzere doğar.”²⁷ Eğitim ve çevre faktörü, fıtratı ya İslâm üzere devam ettirir, yahut fıtratı bozarak yaratılış amacından saptırır. İnsanı yaratan Allah, ona iyilik ve kötülüklerle dolu dünya hayatında, iyilikten yana tercih yapabilecek bir kabiliyet vermiştir.

“İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü, dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah, îman edenlere üzerinde ihtilâfa düştükleri gerçeği, izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.”²⁸

Âyette; somut bir insan topluluğundan değil, insanların fıtratlarında, yaratılışlarının özünde bulunan hak dine, doğru inanç ve yaşayışa yatkınlıktan bahsedilmektedir. Buna göre, insanlar yaratılıştan iyidirler; bir tek ümmet oluşturacak fıtrat ve kabiliyete sahiptirler. Sapmalar ise dış sebeplerin etkisiyle sonradan ortaya çıkmakta olup, bu sapmaları önlemek veya düzeltmek için peygamberler gönderilmiştir. Nitekim, “her doğan, fıtrat üzere

²⁵ Kâdî el-Beydavî, Nasıruddin Ebî Saîd, Abdullah b. Ömer, Envâru’t-Tenzîl, Esraru’t-Te’vîl, (Mecmuatu’t-Tefâsir içinde), Çağrı yay., İstanbul, 1984, 5/4445.

²⁶ el- Hâzin, Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, Lübbû’t-Te’vîl fî Meâni’t-Tenzîl (Mecmau’t-Tefâsir içinde), Çağrı yay. İstanbul, 1984, 5/44-45.

²⁷ Müslim, el-Hâfız Ebî’l-Huseyn, Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyri, el-Müsneû’s-Sahîhu’l-Muhtasar, mine’s-Süneni bi Nakli’l-Adli ani’l-Adli an Rasulillahi (s.a.v.), Şirketu Dari’l-Erkam b. Erkam, Beyrut, Lübnan, 1999, Kitabu’l-Kader, 23, 6853 no.lu Hadis.

²⁸ Bakara Sûresi, 2/213.

doğar; daha sonra ana babası onu, yahûdî, hristiyan, veya mecûsî yapar” anlamında ki hadisle bu gerçek ifade edilmiştir.

İnsanın maddi - manevî anlamda en güzel sûrette yaratıldığını ve bu yaratılışın zamanla hiçbir evrimden geçmediğini, ilk insan nasıl yaratılmış ise, şu andaki insanların da aynı surette yaratılışının devam ettiğini savunan Âlûsî(ö.1270/1854); insanoğlunun aynı yaratıcı tarafından yaratılması sebebiyle, yanlış yönelimler olsa da, esasta herhangi bir evrim ve değişimin olmayacağını söylemektedir. Ona göre, Tin sûresinin 5. âyeti, insanın bireysel olarak doğumu ile ölümü arasında geçirdiği değişimden bahsetmektedir.²⁹

Sonuç olarak fıtrat, beşerî varlığın Allah’ın yaratma fiili sonucunda ortaya çıkan başlangıçtaki saf ve aslî halini ifade eden, ahlâk ve psikoloji ile ilgili bir terimdir. Kur’ân’da ve Hz. Peygamber’in hadislerinde fıtrat kelimesinin, insan kişiliğinin çevre etkilerinden bağımsız olarak var olan özünü ve bütün insanlar için ortak ve genel olan oluşum ve gelişim kapasitesini belirtmek üzere kullanıldığı görülür. Tek tek her bir insanın geliştirdiği kişilik özellikleri, bu ortak fıtrattan beslenir. İslâmî öğretiye göre, insanın ilk yaratılış durumu temiz ve günahsız, gelişme ve olgunlaşmaya hazır ve elverişli, insan olmanın ve insanca yaşamının gerektirdiği bütün imkân ve özellikleri bünyesinde taşıyan bir potansiyel tamlığa sahiptir. İnsan fıtratında Allah’ın varlığını ve birliğini tanımaya doğru tabî bir eğilim vardır. Hatta İslâm âlimleri, genellikle bu eğilimin ilk yaratılış anında, insanla Allah arasında yapılmış temsîlî sözleşme ile ilintili olduğu kanaatindedirler.³⁰

Âyetlerden de anlaşıldığına göre insanlar, temelde temiz bir yaratılışa (fıtrat), hakkı kabul edip uygulamaya yatkın bir tabiata sahip olarak yaratılmışlardır ve – belki – başlangıçta, basit de olsa uyumlu ve düzenli bir topluluk olarak da yaşamışlardır. Fakat iptidâî hayat şartları karşısında dayanışma ve paylaşmanın hayatî önem taşıdığı ilk devirlerden sonra,

²⁹ H. Karaman, M. Çağrı, İ. Kâfi Dönmez, S. Gümüş, Kur’ân Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir, DİB. yay., Ankara, 2006, 4/288-290.

³⁰ H. Karaman ve Ekibi., a.g.e. (Kur’ân Yolu), 4/ 288 – 290.

zamanla insanların zihinsel yetenekleri ve ihtiyaçları geliştikçe, belki sayıları çoğaldıkça, insanlar kavim ve kabilelere bölündükçe, tabiatın zorlukları karşısında başarılar kazandıkça, aralarında çatışma eğilimleri de gelişmeye başladı; sürtüşmeler arttı. Kimi insanlar yanlış düşünmeye, kişisel çıkarlarını hak ve adâlet ölçülerinin üstünde tutmaya başladılar. Böylece doğru olmayan görüş, inanç ve davranışlara saptılar. Nihayet insanlar arasında geniş çaplı çözümler, toplumsal ihtilaflar ve çekişmeler ortaya çıktı. Bunun üzerine yüce Allah tarafından peygamberler gönderildi, kitaplar indirildi. Bu peygamberler iyi yolda olan insanlara, dünya ve ahirette kazanacakları güzellikleri müjdelediler; kötü yoldan gidenleri, uğrayacakları sıkıntılar ve cezalar konusunda uyardılar. Bunun son halkası da Hz. Muhammed (S.A.V.)'dir.

Hz. Muhammed, pek çok bakımdan ihtilafa düşmüş ve çözülmüş olan insanlığı yeniden toparlamak, aslî fıtratına döndürmek, onları hidâyete yönleltmek, doğru inanç ve davranış ilkelerinde birleşmiş “bir tek ümmet” haline getirmek için çalışmıştır. Kur’ân’ın çağrısı, insanoğlunun özündeki iyiliği koruma, kötülüğü bertaraf etme, aslî fıtrata dönme çağrısıdır. Zaten Kur’ân’da geçen mâ’ruf; bozulmamış fıtrat, olumsuz bir şekilde şartlanmamış akıl, dinin temel amacı ve nasları çerçevesinde oluşan, gelişen ve gerektiğinde değişen değerler, kurallar, telakkîler, kabuller ve geleneklerdir.³¹

D) Fıtrat, Kader Planıdır

Fıtrat, Allah’ın ilk yaratılışta her insan için belirlediği, değişmesi mümkün olmayan, kader planıdır. Buna göre insan, Allah onu başlangıçta hangi hal üzere yarattıysa, sonunda o hale dönecektir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “De ki: Rabbin adâleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O’na çevirin ve dini yalnız Allah’a has kılarak O’na yalvarın. İlkin sizi yarattığı

³¹ H. Karaman ve Ekibi, a.g.e.,(Kur’ân Yolu), 1/ 224,249.

gibi yine O'na döneceksiniz.”³² Başlangıçta mü'min olarak yaratılan îmanla, kâfir olarak yaratılan da küfürle ölecektir. Ancak çocukların ilk yaratılıştaki durumları bilinmeyeceği için, her doğan insanın fıtrat üzere doğduğunu belirten hadisin devamında, “Sonra anne ve babaları onları hristiyan, yahûdî, mecûsî veya müşrik yapar”³³ denilerek çocuklara dünyada ebeveynlerinin dinlerine göre muamele yapılacağına işaret edilmiştir.³⁴

³² Â'raf Sûresi, 7/29

³³ el- Buhârî, a.g.e., Kitabu'l-Cenâiz, 79.

³⁴ İslâm Ansiklopedisi, TDV., 13/ 47 – 48.

BİRİNCİ BÖLÜM

FİTRATIN DİN VE İNSAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

A) Fıtrat- Din İlişkileri

İslâm inancına göre dini, vahiy yoluyla bildiren Allah'tır. Bütün gerçek dinler Allah'dan gelmiş ve sâfiyetlerini korudukları sürece yürürlükte kalmışlardır. İlk insan aynı zamanda ilk peygamberdir ve kendisine bildirilen din de tevhîd dinidir. Allah'ın varlığı ve birliğiyle nübüvvet ve ahiret inancı, bütün ilâhî dinlerde değişmez ilkeler olarak yer alır. "Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene îman etti, mü'minler de îman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine îman ettiler,"³⁵ âyetiyle de bu gerçek dile getirilmektedir. Bundan dolayı Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin getirdikleri hak dinlerin ortak adı İslâm'dır. "Allah katında hak din İslâmdır."³⁶ Ancak tarihin akışı içinde, insanlar, hak dinden uzaklaşmış ve beşerî zaaf neticesinde yanlı yollara, batıl inanç ve yaşayışlara yönelmişler, dinde meydana gelen bu bozulma ve farklılaşma sebebiyle, Allah, peygamberler göndererek, insanları ya eski dinlerini aslî şekilde öğrenip uygulamaya çağırmış veya yeni bir din göndermiştir.

Hz. Âdem'den itibaren bütün insanlar, Allah tarafından gönderilen tevhîd dininin esaslarını kavrayıp benimseyecek ve hayatlarını bu esaslara göre düzenleyecek seviyede zihnî, rûhî, ve bedenî kapasiteye sahip kılınmıştır. Allah'ın başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği dinin, tevhîd dini olduğu ve onların bu dini benimsemeye yatkın bir fıtratla yaratıldığı belirtilmiştir.³⁷ İslâm bilginleri, Kur'ân'ın bu konudaki açıklamalarına dayanarak, insanda hak dini benimseme temayülünün fıtrî olduğunu ifade

³⁵ Bakara Sûresi, 2/285.

³⁶ Âl-i İmran Sûresi, 3/19.

³⁷ H. Karaman, Ali Bardakoğlu, H. Y. Apaydın, İlmihal, TDV yay., Ankara, 2002, 1/5 – 8.

ederler. Yine İslâm bilginlerinin çoğuna göre, Rûm sûresi 30. âyetinde geçen “Fıtratullah” tabiri, Allah’ın dini demektir ki, o da İslâm ve tevhîddir. Bundan dolayı herhangi bir hak dinin, peygamberine veya ortaya çıktığı kavme nisbet edilerek adlandırılması İslâmî literatüre uygun değildir. İnsan, dînî bir varlıktır. Dînî duygu, fıtrîdir, doğuştan insana verilmiştir. İnsanın psikolojik yapı ve yaşayışında karşılaştığı yalnızlık, çaresizlik, korkular, üzüntü ve sarsıntılar, hastalıklar, musîbet ve felaketler karşısında ona ümit, tesellî ve güven sağlayan en son sığınak din olmuştur. Ancak, kâinatla insan arasındaki münasebetleri ve insanın yaratılışındaki incelikleri ve fıtrî teşkilatı kavrayanlarla bu idrakten mahrûm olanların bulunuşu; insan topluluklarını dinli - dinsiz şeklinde parçalanmaya ve iki büyük fırkaya ayırmaya sebep olmuştur.

1) Fıtrat, Din ve Dindarlık

Din, insanın özüyle hakka dönmesi, yüzünü Allah’ın yarattığı muhteşem varlığa çevirmesi, ilmî ve amelî olarak Allah’a boyun eğmesi olup, ruhânî bir teslimiyettir. Bütün insanlar, fıtrat kanunları içerisinde müşterekler. İnsan, şu teklif piyasasına sürüldükten sonra, aile terbiyesi, hayat şartları, sosyal çevrenin tesirleri altında, ya arızalanır ya da hak din üzerinde sabit kalarak hayırlı gelişmelere mazhar olur. Eğer arızalanırsa, pürüzler ve sakatlıklar, fıtratın ilk temizliği üzerine sonradan gelen ekler olup, fıtrat-ı ulâyı bozar, bunun mes’ûliyeti de bozanlara aittir. Bu ilâhî ilk fıtratta daima temizliğe, hayra, güzelliğe giden bir akış vardır. Çocuklar ve dindar insanlar bunun şahitleri ve vesikaları hükmündedir. Bu nûranî teşkilatı kötü yolda kullanmak, fıtrî gayeye ihanet, Allah’a isyandır. Bunları yerli yerinde kullanmak da fıtrata dönmek, yüzünü dine çevirmektir. İnsan fıtratı fâtırına, yaratıcısına delâlet etmek üzere programlanmış ve ayarlanmış.

Dindarlık, insan yaratılışında doğal olarak temelleri bulunan bir psikolojik motiftir. İnsan rûhunun derinliklerinde, kendisinin ve evrenin yaratıcısını bilmek için araştırma ve tefekküre, ona ibadete, hayatın musîbet ve sıkıntılarının çoğaldığı zamanlarda, ondan yardım istemek gayesiyle, onunla bağ kurma ve ona sığınmaya sürükleyen bir gücün olduğunu hissetmektedir. Bazı Kur'ân âyetleri, dindarlık motivinin fitrî olduğunu ifade etmektedirler.³⁸ “Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğru dine çevir. Allah'ın yaratma kanununa uygun olan dîne dön ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte dosdoğru din odur. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.”³⁹

Kur'ân, insanı, kendi nefsinin, garip yaratılışı ve hassas oluşumunu, tıp, fizyoloji ve patoloji gibi ilimlerle araştırmaya, nefsi etüd etmeye ve gizlerini öğrenmeye teşvik etmektedir: “Kesin inanacaklar için yerde nice ibretler vardır. Kendi canlarınızda da öyle, görmüyor musunuz?”⁴⁰ denilmek suretiyle, insanın özünde, kendisini keşfetmek suretiyle, Rabbini tanımaya bir meyil olduğu vurgulanmaktadır.

Dindarlık, insanın yüce Allah'a fitrî bir taahhüdüdür. Bu gerçek Kur'ân'da şöyle açıklanmıştır. “Kıyamet gününde, “biz bundan habersizdik,” demeyesiniz diye Rabbin, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (Onlar da):”Evet (buna) şahit olduk”, dediler.Yahut, “daha önce babalarımız Allah'a ortak koştı, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik (onların izinden gittik). Batıl işleyenlerin yüzünden bizi helak edecek misin?” dememeniz için (böyle yaptık).”⁴¹ Görülüyor ki, âdemoğulları, daha rûh âleminde iken, kendilerini yaratan, yaşatan, olgunluğa erıştiren yüce varlığı ikrâr etmişlerdir. Her insan şuuru, fitratı ile böyle bir taahhüdün altındadır. İnsan bu duygu ile doğar, bu duygu ile yaşar ve ölür. İnsan

³⁸ Osman Necati, Kur'an ve psikoloji, (Terc., Hayati Aydın), Fecr yay., Ankara, 1998, s. 38 – 39.

³⁹ Rûm Sûresi, 30/30.

⁴⁰ Zâriyât Sûresi, 51/20 – 21.

⁴¹ Â'raf Sûresi, 7/172 – 173

teneffüs ettiği havaya ne kadar muhtaç ise, dine, Yüce Allah'a inanmaya da en az o kadar muhtaçtır.

Batılı tarihçi ve Ahlâkçı Plüterhos şöyle diyor: “Dünyayı gezip dolaşınız. Edebiyatsız, kânunsuz, servetsiz şehirler bulabilirsiniz. Fakat muhabbetsiz, mâbutsuz, duâsız, kurbanlı bir tek şehir, hiçbir vakitte görülmemiştir. Yeryüzü en تنها köşelerine, bucaklarına kadar ibadet tezahürlerinden hiçbir zaman hâlî kalmamıştır.”⁴²

İnsanın dini gelişiminde, doğuştan getirilen fıtrî eğilim ile çocuğun hayatında ana - baba ile temsil edilen çevre özelliklerinin karşılıklı etkileşimi başlıca etken olmaktadır. Aslında bu durum yalnızca dîni gelişim için değil, kişilik gelişiminin her yönü için geçerli olan psikolojik durumdur. Uzun tartışmalardan sonra, bilim adamları bu konuda görüş birliğine ulaşmış bulunmaktadır. Fıtrat hadisinde ifadesini bulan bir başka önemli husus da, fıtratın davranışlar üzerinde belirleyici bir etkisi olmakla birlikte, bunun zorlayıcı olmamasıdır. Fıtrat çevre şartlarına göre şekle giren, esnek bir tabiata sahiptir. Her ne kadar insanda Allah'a inanmaya ve bağlanmaya yönelik bir eğilim varsa da, çevre şartları bunu, İslâm'ın dışında bir başka din ve inanç kalıbına göre geliştirip şekillendirmeye, ya da onu büsbütün köreltip ortadan kaldırmaya yönelik bir etki gösterebilmektedir.

Buna göre, çocuk doğduğu anda hazır ve sınırları belirlenmiş bir dünyada, Allah inancı yoktur. Fakat buna, tabî bir eğilim vardır. İbn Teymiyye (ö.728/1328)'nin işaret ettiği gibi, çocukların fıtrat üzere yaratılmış olmaları, doğdukları anda bilfiil İslâm'a inanmış olmalarını gerektirmez. Ancak eğer olumsuz ve bozucu çevre şartlarına maruz kalmaksızın fıtrat üzere gelişmelerini sürdürebilirlerse, tevhide ve hakikate ulaşmaya güç ve imkânları mevcut bulunmaktadır. Fakat çoğu zaman, fıtratın bu tabî gelişimini olumsuz yönde etkileyen içte psikolojik çatışmalar, dışta ise çoğu zaman elverişsiz çevre şartlarının varlığı bir gerçektir.⁴³ Bunun sonucunda da

⁴² M. Âsım Köksal, Dîni ve Ahlâkî Sohbetler, TDV. yay., Ankara, 1994, 1/ 2-7.

⁴³ H. Karaman ve Ekibi, a.g.e., (Kur'ân Yolu), 4 / 288-290.

insanoğlunun fıtrat düzenleri geçici olarak bozulabilmekte, daha doğrusu üzeri kalın bir sisle kaplanmaktadır. Buna rağmen genel hayat düzenleri dine uzak, ya da dinden tamamen ayrı, birçok insanda darlık, sıkıntı ve çaresizlik durumlarında fıtratta mevcut olan dini eğilimin kendiliğinden canlandığı da müşahede edilmektedir. Fakat bu durumlar ortadan kalktığında, çoğu insanın tekrar eski hayat düzenlerine geri dönüş yaptıkları da bir gerçektir. “İnsana bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak (o zararın giderilmesi için) bize dua eder. Fakat biz ondan sıkıntısını kaldırıncaya, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize dua etmemiş gibi geçip gider. İşte böylece haddi aşanlara yapmakta oldukları şeyler güzel gösterildi.”⁴⁴ Bu âyet ile başlayan ve Yûnus sûresinin 21, 22, 23. âyetlerinde devam eden durum, insanın bu halini ortaya koymaktadır.

O halde, bu tabîî halin kişilikte iyice kökleşmesi, uygun bir çevre içerisinde dini telkin, eğitim ve öğretim faaliyetlerine önem vermeye bağlıdır. Ferdin, bir toplumun kendisine sunduğu dînî değer ve ideallerine uyum ve uygunluk içerisinde bulunması, bunları kendi amacı haline getirme yolunda, içten gayret göstermesi de bu duruma güç katmaktadır.

2) Fıtrat, İman ve Eylem Bilinci

Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrat, batıl inançlardan uzak, doğru inançları kabul eden İslâm fıtratıdır. İslam'ın özü de Allah'a teslim olmaktır. “Lâ ilahe illallah”ın da anlamı budur. Halk karşısında fıtratın durumu, güneşe gözün bakması gibidir. Bir örtü olmadığı takdirde, her göz sahibi güneşi aslî şekliyle görür. Yahûdîlik, Hristiyanlık ve Mecûsîlik gibi ârız olan batıl inançlar, tıpkı örtü gibidir, gözün güneşi görmesini engeller. Fıtrat üzere doğmak, doğum esnasında fiilen islâm'a inanıyor olmayı gerektirmez. Çünkü Allah bizi annelerimizin karnından hiçbirşey bilmiyorken çıkardı. Lâkin

⁴⁴ Yûnus Sûresi, 10 / 12.

kalbimizin selâmeti ve islâm'ın kendisi olan, hakkı kabule yatkınlık, öyle bir durumdur ki, dışarıdan bir etkileyici olmazsa, inancımız islâm'dan başkası olamaz.⁴⁵

Kur'ân, bütün mahlûkâtın genel fıtratının içerisinde ubûdiyet olduğunu haber vermektedir. "Kulumuz Davud'u, o kuvvet sahibi zatı hatırla. O, hep Allah'a yönelirdi. Doğrusu biz, akşam sabah onunla beraber tesbîh eden dağları, toplu halde kuşları, onun emri altına vermiştik. Hepsi O'na yönelmiştir."⁴⁶ Cansızlar ve hayvanlar dahi, Allah'ı bilmek ve O'na ibadet etmek, O'nu tenzîh ve tesbîh etmek⁴⁷ üzere yaratılmışsa, cansız varlıklardan ve hayvanlardan çok daha şerefli olan insanın, daha kolay bir şekilde, Allah'ı birlemek ve sadece O'na ibadet etmek üzere bir tabiatla yaratılmış olması gerekmez mi?

İnsanların tamamının veya bir kısmının küfür fıtratı üzere yaratıldığını, bunu değiştirmenin mümkün olmayacağını söylemek, Kur'ân'ın tanıttığı ulûhiyet inancını, insan fıtratının nasıl bir yapıya sahip olduğunu anlayamamaktan kaynaklanmaktadır. "Her doğan, fıtrat üzere doğar. Sonra onu anne - babası yahûdî, hristiyan veya mecûsî yapar," hadisi, selîm fıtratın İslâm ile özdeş olduğunu, saptırılmadığı takdirde, her insanın hidâyeti bulacağını haber vermektedir.

Allah'a inanma, bilimsel delillerle elde edilecek sırf nazarî bir bilgi meselesi olmayıp, kendi fıtratımızda var olan ve iç gözlem (şuhud-u nefsi) ile kendini duyma ve benliğini tanıma şuuru ile birlikte, kendi varlığında gerçekleşmiş olan, kesin bir tanımadır. Belki ulûhiyeti tanıma, kendini tanıma kadar açık ve net değildir. İnsanın sezgi yoluyla duyduğu, bilinç yoluyla farkına varamadığı bir takım derin olgular vardır ki; bir veya mükerrer uyarıcılar sayesinde onun farkına varır. İşte insan fıtratındaki Allah inancının

⁴⁵ İbn Teymiyye, Takıyyuddin Ahmed, Mecmû'u'l-Feteva, Derleyen: Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Aşimî el-Necdî, (Külliyyat , Çev: A. Önkal, M. S. Şimsek, İ. Sarımsı), Tevhîd yay., İstanbul, 1988, 4 / 220-222.

⁴⁶ Sâd Sûresi, 38 / 17 – 19.

⁴⁷ Zâriyât Sûresi, 51 / 56.

temeli budur.⁴⁸ İnsan, gözünün önünde açılmış bulunan kâinat kitabına ibretle bakarak, sahibini aramak ve bulmak istîdâtında yaratılmıştır. Büyük - küçük sayısız olaylar karşısında etkilenmemek, bu kudretin sahibini arayıp bulmamak, bir insan için mümkün değildir. İnsandaki menfaati celbetme, zararı defetme duygusu da Allah'ın Rabliğinin, insan ruhundaki yansımalarından birisidir. Menfaat ve zarardan birini seçme ile karşı karşıya kalsa, insan fıtratı ona birinciye tercih ettirir. Bu da sonuç itibarıyla, her türlü fayda ve zarara kudreti yeten yaratıcıya îman etmeyi gerektirir. Çocuk psikolojisi ile ilgili yapılan araştırmalar da, korunma, sığınma ve kabul görme gibi duyguların çocukta erken dönemden itibaren belirdiğini göstermektedir.⁴⁹

Normalde, insanda iki gözün bulunması asıldır. Bununla birlikte, anadan doğma, ya da sonradan görme özürlü olanlar da bulunabilir. Fakat bu durum, asıl fıtrat değil, arızî bir haldir. Kişinin yaratılışındaki bir organında, herhangi bir sebeple eksiklik bulunabilirse de, asıl fıtrat, sahîh ve salim olmasıdır.. İyi görmeyen bir göz, geçici sebeplerden dolayı hastalıklı demektir. Gözün fıtratı, Allah'ın varlığının delillerini de görebilmektir. İnsanın maddi yapısında olduğu gibi, nefsinin bütün meyillerinde de böyle yaratılış hikmetine doğru bir yöneliş vardır. Ona da fıtrat denir. Bu da hep hayra ve hakka yönelik bir istikamet takip eder. Bedendeki olumlu ya da olumsuz değişiklikler sonradan olduğu gibi, rûhî fonksiyonlar da, toplumsal şartlarla oluşan eğitim, adetler ve gelenekler çerçevesi içerisinde bozulur veya kemale erer. O halde önemli olan, asla sahip çıkmak, aslı bozmadan devam ettirebilmektir.

İnsanın, İslâm'ın istediği kıvama gelmesi, tek tek her eşya ve olayın parça ve bütün arasındaki çapraz bağlantıları bulmasıyla değil, bu bağlantıya canı gönülden inanmasıyla mümkündür. Bunun adı îman olup, bu birimlerin birbirleriyle olan fıtrî bağlarına da tevhîd diyoruz. Kelime-i Tevhîd, önce enkazı temizleme, sonra da doğruyu inşa etme işleminin adıdır. Bunu bütün benliğiyle kavrayan insan, fıtratına uygun düşeni yapmış demektir. Kelime-i

⁴⁸ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 4 / 2325.

⁴⁹ Kerîm Yavuz, Çocukta Dînî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, Ankara, 1987, s. 43, 130.

Tevhîd ile verdiği söze sadık kalan insan, aynı zamanda kendini Allah karşısında yabancılaşmaktan da kurtarmış olur. Vahyin inşa etmek istediği akıl, kendi fıtratıyla tanışıktır. Mutlak hakikata ve kendi fıtratına karşı yabancılaşmış bir akıl, Allah'tan irtibatı koparmak suretiyle yeryüzünde ahlâkî çürümeye neden olmuştur. "Allah'a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın riâyet edilmesini emrettiği şeyleri terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkaranlar; işte lânet onlar içindir. Ve kötü yurt (cehennem) onlarındır."⁵⁰ Âyete "Allah'ın kurulmasını emrettiği bağları kesip kopararak, sonunda yeryüzünde ahlâkî çürümeye neden olanlar" şeklinde de anlam verilebilir. İşte burada, vahyin inşa etmek istediği insan fıtratına uygun aklın, kendi koordinatlarından koparıldığı zaman, verdiği zarar anlatılmaktadır.⁵¹

İnsan aklının ön yargıdan arındırılması mümkün değildir. Gadamer gibi bazı yorum bilimciler "ön yargısız anlama" diye hoş bir söylem geliştirmişlerdi.⁵² Onlara göre; îmanlı bir insanın îmanıyla vardığı sonuç, ön yargılıydı. Yalnız bunu tek yönlü düşünmüşlerdi. İnanıcı olmayan insan, meselelere ön yargısız mı bakıyordu? hayır. O da heva putuyla değerlendiriyor, küfür ön yargısı ile hareket ediyordu. Zaten, aslında esas ön yargı, insanın küfür halidir. İman tabîî, küfür arizîdir. Fıtrat ve onun aktif hali olan vicdanın normal tezahürü îmandır. Allah, mü'minin îmanı ile onun aklını inşa eder ki, bu fıtrata uygun bir yapılanmadır. Allah hakikat yolcularının devamlı yardımcısı olduğunu âyette ifade buyurmaktadır; "Ama bizim uğrumuzda cihât edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki, Allah iyi davrananlarla beraberdir."⁵³

Netice olarak; îman fıtrata uygun, onun gerektirdiği doğal bir durumdur. Küfür ise, bu doğal, temiz ve saf duyguya sonradan arız olan, yabancı ve îmanın saflığını bozan harici bir müdahaledir. Yani îman fitrîdir, küfür ise arizîdir.

⁵⁰ Ra'd Sûresi, 13 / 15.

⁵¹ Mustafa İslamoğlu, Hayatın Yeniden İnşası İçin, Denge yay., İstanbul, 2002, s.93-94.

⁵² Richard Palmer, Hermenötik,(Çev: İbrahim Görener), Anka yay., İstanbul, 2002,s.279-282.

⁵³ Ankebût Sûresi, 29 / 69.

İmanı oluşturan unsurlar, içinde fıtratın da bulunduğu, üç ana başlıkta ele alınmaktadır:

a) Akıl: Varlığı tasdikde aklın çok önemli bir konumu vardır. Bu öneminden dolayıdır ki, Allah akli olmayan insanı muhatap kabul etmemekte ve ona herhangi bir sorumluluk yüklememektedir. Kur'ân'ın yaklaşık üçte birine yakın bir kısmı, insanın kendi nefesine, biyolojik yapısına, yerlerde ve göklerde olup bitenlere bakmasını, onların üzerinde düşünmesini isteyen âyetlerle doludur.⁵⁴

b) İrade: “Kişinin herhangi bir fiil ve hareketi isteyerek yapmasını ve yapmamasını emreden güçtür.” Fiillerinde irade sahibi olmayan bir insanın, işlerinin ahlâkî kıymeti yoktur. Onlar için ceza ve mükâfât da söz konusu değildir. İnsanın dünyaya geliş maksadı, imtihandır.⁵⁵ Bundan dolayı insan, söz konusu iradesiyle, fıtrî sermayesini geliştirip, kemale erme imkânını elde edebilir ki bu, Allah Teâlâ'nın insanlara karşı rahmetinin bir ifadesidir.⁵⁶

c) Fıtrat: “Fıtrat, yaratılışın aldığı ilk şekli, henüz dış tesirlerle etkilenmemiş ve başkalaşıma uğramamış olan var oluşun, ilk saf halini ifade etmektedir.”⁵⁷ Fıtratı bir terim olarak insanın doğuştan sahip olduğu, Allah'a inanma, bağlanma ve O'na ibadet etme duygusu ve eğilimi şeklinde tarif etmek de mümkündür. Bunun için fıtrat, kişinin doğuştan getirdiği bir özelliktir ve insanın inancı, değer yargısı, hayata bakış açısı ve dünya görüşü üzerinde etkisi bulunmaktadır. Fıtratı, aklın, davranışların ve dış dünyanın kurumlarından ayrı olarak düşünmek mümkün değildir. Fıtratın, insan davranışları üzerinde belirleyici bir etkisi olmakla birlikte, zorlayıcılığı yoktur.⁵⁸

İnsan, ruh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. Bedenin varlığını koruyabilmesi için nasıl gıdaya ihtiyacı varsa, aynı şekilde ruhun da elemlerden kurtulup kendisine haz verecek zevk ve lezzetlere erişebilmesi

⁵⁴ Muhsin Demirci, Kur'ân'ın Temel Konuları, MÜİF yay. İstanbul, 2003 s. 113.

⁵⁵ Mülk Sûresi, 67 / 2.

⁵⁶ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 1 / 34 – 36 .

⁵⁷ Hayatî Hökelekli, Din Psikolojisi, TDV. yay., Ankara, 1996, s. 124.

⁵⁸ Muhsin Demirci, a.g.e., s. 117 – 118.

için, manevî gıdaya ihtiyacı vardır. İnsana en yüce zevk ve lezzetleri veren şey de sevdiği, önünde eğildiği ve kendisine taptığı varlığa ibadet etmektir. Çünkü ibadet, insanın varlığını kendi varlığında yok saydığı, korkularını yenip, ümitlerini filizlendirdiği gizemli bir hakîkattir. İşte bu hakîkat, insan fıtratındaki varlık fiillerinin menşeidir. Bundan dolayıdır ki insan, söz konusu duygusunu neye yöneltirse, onun ibadet edip tapındığı varlık odur. Bazen cehâlet, bazen ataların dinine bağlılık, bazen de fıtratı bozarak inanma kabiliyetinin köreltilmesi neticesinde insan, korku ve ümitlerinin kaynağı olan yüce kudrete yükselmeyerek, şirk karanlıklarında kalıp, ibadete hiç de layık olmayan varlıklara yönelebilir. Müşriklerin, putperestlerin batıl tanrıları hep söz konusu sebeplerle ortaya çıkmış, korku ve ümitlerin kendilerine çevrildiği mâbudlar konumuna getirilmiştir. İnsanlık tarihinde bu manzaralara her dönemde rastlamak mümkündür. Halbuki bütün varlığını fanilere bağlayan, onlara yönelip itaat eden insanlar, her zaman hüsrandır. Çünkü, fânî cazibe bir gün yok olacaktır. Hiç yok olmayacak varlık ise yalnız Allah'tır. "Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz."⁵⁹ Bundan dolayıdır ki ruhun gıdasını temin eden ibadeti ve kulluğu sadece ebedî ve ezelî olan Allah'a yöneltmek ve yalnızca o yüce varlığı ibadete layık görmek, insan olmanın da bir gereğidir.⁶⁰

3) Fıtrat - Gayb İlişkisi

Gayb, gözle görülmeyen, akıl, duyular vb. beşerî bilgi vasıtalarıyla bilinmeyen varlıkların ilişkileri ve oluşlardır. Allah, vahiy, kader, yaratılış, ruh, kıyametin zamanı, kabirde olacaklar, yeniden dirilme, toplanma, sırat, terazî, cennet, cehennem hep gayb âlemine dâhildir. Bunlar hakkında bilgi alınabilecek iki kaynak vardır; vahiy ve ilham. Akıl, ancak bu iki kaynaktan

⁵⁹ Kasas Sûresi, 28 / 88.

⁶⁰ Muhsin Demirci, a.g.e., s. 199.

alınacak bilgiler üzerine tefekkür yoluyla açıklamalar getirebilir.⁶¹ Günümüzde özellikle gizli bilimler (astroloji, kahinlik, büyücülük, ruhçuluk vs.) yoluyla gayb hakkında bilgi edinme gayretlerinin olduğu malumdur. Bu durum, ancak insanın yanlış yere başvurduğunu göstermekle kalmayıp, belki insanın merakını gidermeye yarayabilir. Kur'ân'ın, insanın önüne böyle bir amaç koymadığı bir yana, gaybı bir bilgi problemi olarak da görmediği ortadadır. Kur'ân'a göre gayb, insanın varoluşunun en güçlü belirleyicisidir. Fıtrat gereği, gaybla ilişkisini yaratıcısını da yanına alarak devam ettiren insan, dini yönden belirtmek gerekirse felaha kavuşur.⁶² “Onlar gayba îman ederler, namaz kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar. Sana indirilene ve senden önce indirilene îman ederler ve ahirete kesin olarak inanırlar. Rablerinden gelen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır.”⁶³

“İnsan ontolojik olarak, bir ayağı gaybda diğer ayağı şهادette olan bir varlıktır. Bu onun fıtratının da bir gereğidir. İnsanın ilişkide olduğu gaybın odak varlığı Allah'tır. Onu var eden Allah, ona kendi ruhundan üflemiştir. Allah, insanı kendisiyle kolayca bilgisel ilişkiye girebilecek ve varoluşsal ilişkisini ahlâkî ilişki çerçevesinde gerçekleştirebilecek bir fıtratla yaratmıştır. Normalde onun, bu bağın farkına varmaması için varlıksal bir engel yoktur. Ancak münker insanî üretimler, onun bu bağının farkında olmadan yaşamasını sağlayabilirler.”⁶⁴

B) Fıtrat – İnsan İlişkileri

Allah, Hz. Âdem'i pişmiş çamurdan yaratmıştır.⁶⁵ Bir başka âyette insanın yaratılışı şöyle tasvir edilmiştir: “Andolsun biz insanı, çamurdan

⁶¹ H. Karaman ve Ekibi , a.g.e., (Kur'an Yolu), 1 / 19.

⁶² Halis Albayrak, Kur'ân'da İnsan – Gayb İlişkisi, Şûle yay., 1993, s. 281 – 286.

⁶³ Bakara Sûresi, 2 / 3 – 4 – 5 .

⁶⁴ Halis Albayrak, a.g.e., s. 281.

⁶⁵ Hicr Sûresi, 15 / 26.

(süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu bir sperm olarak, sağlam bir dinlenme yerine koyduk. Sonra spermi embriyoya çevirdik. Embriyoyu bir tutam et parçasına çevirdik. Bu et parçasını kemiklere çevirdik ve kemikleri etle kapladık. Sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık. Yaratıncıların en güzeli Allah ne yücedir.”⁶⁶ Fakat insan, diğer bütün tabii yaratıklardan ayrılmıştır. Çünkü Allah ona kendi ruhundan üflemiştir.⁶⁷

Allah yeryüzünde bir halife yapmak için, Âdem'i yaratmak istediği zaman, melekler dedi ki: “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbîh ediyor ve seni takdîs ediyoruz.”⁶⁸ Allah bu iddiaları yalanlamadı. Fakat onlara dedi ki: “Ben sizin bilmediklerinizi bilirim.”⁶⁹ Böylece Allah meleklerle Âdem'i bilgi yönünden imtihan ederek, meleklerle eşyanın isimlerini, mahiyetlerini sordu. Melekler buna cevap veremeyince, Âdem cevap verdi.⁷⁰ Hz. Âdem, meleklerde bulunmayan bilgi edinme yeteneğini sergileyince, Allah meleklerle, Âdem'e hürmeten secde etmelerini emretti. Bütün melekler böylece Âdem'in üstünlüğünü kabul ettiler. Yalnız Kur'ân'ın cin olarak tasvir ettiği bir varlık, kendi üstünlüğünü ileri sürerek, Allah'ın emrine karşı geldi ve böylece İblîs (şeytan) oldu.⁷¹ Onun için şeytan, yoluna Âdem (A.S.) ile birlikte başlamıştır. Her ikisi de yaşıttır. Kur'ân devamlı şeytan hakkında konuşmaktadır, fakat Allah karşıtı bir ilke olarak değil, Allah'a karşı isyankâr ve bu isyanın tecessüm etmiş bir hali olarak, daha ziyade insana karşı bir güç ve onu, kendi doğal yolu olan “doğru yolundan” kötü davranışlara saptıran biri olarak bahseder.⁷²

İşte insan için ezeli bir mücadele meydanı açan ve insan hayatını bitmeyen bir ahlâkî cihada çeviren durum budur. İnsan bu gayret içerisinde fıtratında olana dönmelidir. Gösterilen bu gayrete Allah da yardımcı olacaktır.

⁶⁶ Mü'minûn Sûresi, 23 / 12- 15.

⁶⁷ Secde Sûresi, 32 / 9; Hicr Sûresi, 15 / 29, Sâd Sûresi, 38 / 72.

⁶⁸ Bakara Sûresi, 2 / 30.

⁶⁹ Bakara Sûresi, 2 / 30.

⁷⁰ Bakara Sûresi, 2 / 31 – 33.

⁷¹ Kehf Sûresi, 18 / 50.

⁷² Fazlur Rahman, Ana Konuları Kur'ân, (Terc. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu yay., 1998, s. 49 – 51.

Kur'ân'a göre, insanın kendi iradesinin payı olmaksızın içinde doğduğu çevre gerçeğinden önce, evrensel nitelikli bir fıtrat gerçeği vardır. Bireyin, hangi toplumun, ırkın, sınıfın üyesi olarak doğarsa doğsun, içinde doğduğu sosyal çevreyi ıslah etmekle yükümlü olması, başka türlü izah edilemez.⁷³ “Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen fısıldaşmalar müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfât vereceğiz.”⁷⁴ Kur'ân, böylelikle insanın yeryüzünde gerçek fonksiyonunu icra edebilmesi için muhtaç olduğu gücü, fıtratından alabileceğini belirtmektedir.⁷⁵ Biraz önceki âyette ifade edilen sadaka, iyilik ve insanların arasını düzeltme gibi hasletler, bizim yaratılışımızda mevcuttur. Bunların güncelleşmesi ile toplum düzeni daha güzel bir şekilde devam edebilir. Kur'ân, çevreleri çok bozuk olmasına rağmen, fıtrata dönebilen insanların varlığından örnekler vermektedir. Kehf sûresinde, mağaraya sığınan o gençlerin saf halleri anlatılır. “O (yiğit) gençler mağaraya sığınmışlar ve: Rabbimiz! Bize tarafından rahmet ver ve bize, şu durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla! demişlerdi.”⁷⁶

Şeytan, insanlara devamlı kötü düşünceler telkin etmektedir. “Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah'a sığın, çünkü O, işiten, bilendir.”⁷⁷ Fakat insan bunlara karşı koyabilecek durumdadır. “Şurası muhakkak ki, benim (ihlâslı) kullarımın üzerinde senin hiçbir ağırlığın olmayacaktır. (Onları) koruyucu olarak Rabbin yeter.”⁷⁸ Çünkü inananlara ve Rablerine dayananlara şeytanın gücü yetmeyecektir. Onların fıtratlarında mevcut olan kabiliyet, şeytandan gelen dayatmaları

⁷³ Ejder Okumuş, Kur'an'da Toplumsal Çöküş, İnsan yay., İstanbul, 1995, s. 76.

⁷⁴ Nisâ Sûresi, 4 / 114.

⁷⁵ Ejder Okumuş, a.g.e., s. 76.

⁷⁶ Kehf Sûresi, 18 / 10.

⁷⁷ Fussilet Sûresi, 41 / 36.

⁷⁸ İsrâ Sûresi, 17 / 65.

göğüsleyebilecek şekilde kuvvetlidir. Bu fıtrat, mantıken değiştirilemez. Ama geçici de olsa düzeni bozulabilir.⁷⁹

İnsanın ciddî görevleri vardır. O eğlence için yaratılmamıştır. Bazı insanların, Kur'ân'da hayvanlar gibi nitelendirilmesi, vazifelerini gereği gibi yapmayanlar içindir. "Andolsun biz, cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar, gözleri vardır, onlarla görmezler, kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."⁸⁰ Kur'ân asli günah diye bir görüşü benimsememiştir. Âdem ile Havva, işledikleri günahattan sonra, Allah tarafından affedilmişlerdir. "Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır."⁸¹

1) Fıtrat ve Kimlik

Kimliği tanımlamadan önce, kişiliğin bilinmesi gerekmektedir. Kişilik; mîzaç ve karakterle yakından ilgili olmakla beraber, daha genel bir kavramdır. Mîzaç insanın daha çok doğuştan getirdiği his ve heyecan yönünü gösterir. Karakter ise, çocukluğun ilk yaşlarından itibaren kazanılan değer yargıları ile gelişir ve beslenir. Bütün bu anlatılanlara göre kişilik; bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevresine uyum biçiminin özelliklerini içine alan bir terimdir.

Kişilik, bir insanın diğer insanlardan müstakil yönünü, kendine has mîzaç ve karakterlerin bütününe anlattığı gibi, topluma bağlılığını da anlatır. Bundan dolayı kişilik sadece insanların doğuştan getirdiği kabiliyetleri

⁷⁹ Fazlu'r-Rahman, a.g.e., s. 49 –51.

⁸⁰ Â'raf Sûresi, 7 / 179.

⁸¹ Bakara Sûresi, 2 / 37.

geliştirerek ulaştığı davranış şekli yahut toplumun fertlere kazandırdığı, ancak ferdin benliğine tam olarak yerleşmemiş hareketler değildir.⁸²

Kimlik ise, bütün şartlarda sahip olunan niteliklerin tamamıdır. Bu arada müslüman için kimlik nedir? sorusu akla gelebilir. “Fıtratullah” âyeti ve “Küllü mevlûdin” hadisi, islâm’ın doğuştan gelen bir kimlik olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, islâm’ın önemli tezlerinden biri, onun VI. yüzyılda ortaya çıkmış bir din olarak değil, yaratılıştan itibaren var olan bir fıtrat olarak varlığını sürdüren bir olgu olduğudur.

Din, bütün kimliklerin en derininde yer alan bir âdiyettir. Zira tarih boyunca, insanın ve varlığın anlamıyla ilgili en tatminkâr cevabı din vermiştir. Dinler aynı zamanda gündelik hayatın tamamını kuşatan birer ahlâk düzeni sunduğu için, kişiliğin oluşumuna yön verir. Dil, ırk, tarih, kültür, maslahat ve coğrafya da, kimliği oluşturan ortak âdiyetlerdendir. Fakat bunların en önemlisi dindir. Dînî kimlik, dilin, ırkın, tarihin, kültürün değerini belirleyen bir kimliktir. Ayrıca dînî kimlik, herhangi bir âdiyetin öne çıkarak, diğerlerini istilâ etmesine engel olur. Âdiyet unsurlarının gerçek değerini muhafaza ederek, bir insanın ırkçı, cinsiyetçi olmasına, coğrafyasını diğer coğrafyalara üstün tutmasına engel olur.⁸³

Kur’ân terminolojisinde “dünya” coğrafî değil, ahlâkî bir içerik taşır. Kur’ân’ın sarîh beyanlarına göre, evrendeki mevcudat salt nesneler değil, Allah’ın ulûhiyet ve rubûbiyetini tanımlayan birer kutsal simgelerdir. Muhtelif âyetlerde, dünya hayatının bir oyun, eğlence, metâ, süs (ziynet) ve aldanış (gurur) vesilesi olduğu belirtilmiştir. “Bilin ki (ey insanlar!) bu dünya hayatı sadece bir oyundan, geçici bir eğlence ve güzellikten, birbirinizle büyüklük yarışına girmenizden ve daha fazla servet ve daha fazla çocuk sahibi olma hırsınızdan ibarettir. Bu (dünyanın) durumu tıpkı şuna benzer: Yağmurun

⁸² Halis Ayhan, Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler, Damla yay., İstanbul, 1982, s. 106-107.

⁸³ Mehmet Görmez’in Tebliği, Tebliğin Adı: Din, Kimlik ve Diyanet İşleri Başkanlığı, 5-9 Eylül 2005 tarihleri arasında İstanbul’da gerçekleştirilen “VI. Avrasya İslâm Şurası”nda sunulmuştur. Alıntı yapılan yer: Diyanet Aylık Dergi, Sayı: 179, Kasım, 2005, s. 5-7.

yeşerttiği bitki çiftçilere sevinç verir, ama sonra gözlerinin önünde sararır ve nihâyet (çürüyüp) toprağa karışır.⁸⁴

İslâm'ın insana sunduğu şahsiyet, aynı zamanda fırsat eşitliğini de beraberinde getirmektedir. İslâm'ın şahsiyetinde inananlar ve inanmayanlar vardır. Aynı zamanda bunlar geçişkendirler. Müminle kâfir sıfat değiştirme salahiyetine sahip olup, biri hidâyete erip, diğeri dinden çıkabilir. İlk günah düşüncesi de, insanın fıtratını ortaya koyması bakımından en büyük engeldir. İslâm'da şahıs, kendi otonom varlığına sahip olup, toplum içerisinde de sosyal benliğe sahip tek varlıktır. Onun için şahsî durumu ikilidir. Buna Kelime-i Tevhîd de destek vermektedir. Bir tarafta Allah'ın varlığı, diğer tarafta Kelime-i Tevhîd'i söyleyenin kendi varlığı, mânâ ile madde, metafizik ile fizik, bunlar arasındaki mütemadiyen devam eden birbirini tamamlama olgusudur.

2) Fıtrat ve İnsan Terbiyesi

Terbiye ve fıtratın değişip değişmeyeceği çok münakaşa edilen bir konudur. Terbiye kesinlikle bir şeyleri değiştirmeseydi, bunca gönderilen peygamberlere ihtiyaç kalmazdı. Gazâlî, (ö.505/1111) İbn Miskeveyh (ö.428/1037) gibi meşhur âlimler, çocuk fıtratını şöyle tavsif ederler: “Çocuk ebeveyninin yanında bir emanettir. Temiz kalbi de her çeşit nakış ve suretten hâlî, saf kıymetli bir cevherdir. O her nakşa kabil olduğu gibi, meylettirilen her şeyi almaya da kabildir. Eğer o, hayra alıştırılır, hayır öğretilirse, hayır üzere büyür, dünya ve ahirette mes'ut olur.” Meşhur ahlâkçılardan Kınalızade (ö.979/1572) de, “Çocukların levh-i idraki sade olmakla her canibe kabildir”⁸⁵ demektedir.

⁸⁴ Hadîd Sûresi, 57 / 20.

⁸⁵ İbrahim Canan, Çocuk Terbiyesi, Cihan yay., İstanbul, 1983, s.23-24.

İnsan tabiatında kötülüğe meyil, belki daha galiptir. Aslında nefsin iyilik ve kötülüğe meyli eşittir diyenler de vardır. Hz. Ömer: “İnsanda on ahlâk vardır, bunlardan dokuzu iyidir, biri de kötü. Bu kötü diğerlerini bozar,” der. İbn Arabî (ö.638/1240) de şöyle der: “Fıtraten güzel ahlâk cihetine meyli olanlar, cidden azdır. İnsanlığın büyük çoğunluğu, kötü ahlâk cihetine meyillidir. Bu sebeple eğer insan, fikrini temyiz gücünü, haya duygusunu kullanmaksızın, kalbinin ve vicdanının sesine kulak vermeksizin kendisini tabiatının akışına bırakıverecek olsa, ona hayvanî huylar galebe çalar. Kuvve-i şehviye, her çeşidi ile onu istila eder.” Maverdî (ö.450/1058) de, akıl v.s. ye güvenmeyip her daim nefsin te’diriyle uğraşmanın lüzumuna dikkat çektikten sonra: “Zira edep tecrübe ile, yani bizzat yaşanarak kazanılır,” der.⁸⁶

Hz. Peygamber’in bir hadisi bu hususta bize bazı ipuçları vermektedir. “Çocuklara ikramda bulununuz ve onların terbiyesini güzel yapınız”⁸⁷ Diğer bir hadis de şöyledir: “Her doğan çocuk “fıtrat” üzeredir. Fakat annesi - babası, onu kendi dinlerine döndürürler. Yahûdî iseler yahûdî, hristiyan iseler hristiyan veya mecusî iseler mecusî yaparlar.”⁸⁸ Burada geçen “fıtrat” kelimesi; hakkı, gerçeği, doğruyu kabul ve idrak etme yeteneğidir.⁸⁹ Çocuk doğduğu anda saftır, temizdir, arı ve durudur. Herhangi bir huysuzluğa ve kötü davranışa sahip değildir. Anne - babaların yönlendirmesiyle, olgunlaşmasını tamamlamaktadır.

Bu bakımdan, eğitim doğumla başlayan ve devam eden bir süreçtir. Çocukların her türlü olumsuz eğilimlerden uzak fıtratlarına, iyi örnek olmakla katkıda bulunulur. Çocuk taklitçidir.⁹⁰ Örnekleri iyi olursa, taklidi de iyi olur.

⁸⁶ İbrahim Canan, a.g.e., s. 24 .

⁸⁷ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, es-Sünen, (Ebi Hasen el-Hanefî’nin şerhi ile beraber), Daru’l-Marife, Beyrut, Lübnan, 1996, Kitabu’l- Edep, 25, 3671 no.lu hadis, 4/190.

⁸⁸ el-Buhârî, a.g.e., Kitabu’l-Cenâiz, 79, 1358 no.lu hadis; Müslim, a.g.e., Kitabu’l-Kader 23, 6852 no.lu hadis.

⁸⁹ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 6 / 3824.

⁹⁰ İbn Ebi’l-İzz, Ali b. Ali b. Muhammed, Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahaviyye, (Tahkik: Abdullah b. Abdi’l-Muhsin) Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1991, 1 / 314.

Temelinde sevgi olmayan bir din eğitiminin de, çocuk için başarı sağlaması mümkün olmaz.

“Ağaç yaş iken eğilir.” İnsan da dindarlığı, en köklü şekli ile küçük yaşlarda edinir. Bu edinme temelde aktif değil, pasif yolla olur. Çocuk alıcıdır. İslâm, inanç sisteminin tabanına Allah’ın bilinmesi ve birlenmesi fikrini koymuştur. Lokman (a.s.) oğluna öğüt vererek şöyle demişti: “Yavrum! Allah’a ortak koşma. Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”⁹¹

Bu âyet-i kerîme, dindarlığın prensip olarak çocuk yaşta başladığını ifade ettiği gibi, onun çocuğa kazandırılmasında ana - babanın rolünü ortaya koymaktadır. Kur’ân, Lokman (a.s.)’ın oğluna nasihatleri formülü ile çocuk dindarlığının temeline konacak öğretilerin, hayatı ve davranışları bütünüyle nasıl kuşatacağını gösteriyor.

Kadın - erkek arasındaki bir kısım farklar; eğitim ve terbiye ile alakalı olmayan farklardır. Bu tamamen fıtrîdir. Bundan dolayı bu fıtrî özellikleri nazar-ı itibara alınarak eğitilmeleri ve yönlendirilmeleri gerekmektedir. Yaratılış itibarıyla, her birisi değişik bir sahada belirgin olan kadın ve erkeğin pek çok müşterek yanları bulunmasına rağmen, hikmet elinin koyduğu ayırıcı bir çizgiyle de, bütün bütün birbirinden farklı sayılırlar. Bunlar eksiklik değil, tamamlayıcılık rolü oynarlar. Kadını olduğu gibi, erkeği de olduğu gibi kabul etme de, fıtrat kanunlarına karşı saygı ve her iki nev’e karşı da bir hürmet ifadesi vardır. Ya değilse, erkeğin kadına, kadının erkeğe benzetilmesi gibi bir durum ortaya çıkar ki, bu tamamen bir dejenerasyondur. Onun için kız çocuklarına verilen terbiyede kadınlık karakterinin korunmasına, aynı şekilde erkek çocuk terbiyesinde de bu duruma dikkat edilmelidir. Sınır boylarında nöbet bekleyen erkeğin durumu ne ise, iplik büken kadının durumu aynı mertebede görülmelidir.

Fıtratı hırpalamak, kadın ve erkeğin bir hilkat garibesi haline getirilmesi için çaba göstermek olur ki, semavi olan terbiye anlayışımız buna müsaade etmez. Ruhsal yapılarının nasıl ki, kendilerini olduğu gibi kabul

⁹¹ Lokman Sûresi, 31 / 13.

edecek şekilde terbiye edilmesi gerekiyorsa, kılık-kıyafet, tavır-davranış yönüyle de aynı olmadıkları gösterilmelidir. Birbirine benzeme özentisi, sevimsiz, tutarsız ve olumsuz eğilimlerin yaygınlaşmasını sağlayan bir özentî olur. Bundan dolayı, böyle bir tutum İslâmî kaynaklara bakıldığı zaman, kerîm dediğimiz insanın lanetlenmesine vesile olmaktadır.

Bu bakımdan terbiyede; kadın- erkek farklılığı diye bir şey mevcut olmamakla beraber, cinslerin korunması, çocuğun çevresiyle münasebetleri açısından kadınlık ve erkeklik duyguları içinde yetişmelerine özen gösterilmelidir.⁹²

Eğitim, üst düzeyde insanların ahlâkî gelişimlerini tamamlamalarına yardımcı olmalıdır. Bundan dolayı çocuk eğitiminde modellik, model olma önem arz etmektedir. Doğuştan saf ve temiz yapıya sahip durumları, anne - babanın davranışları ile şekillenmeye ve netleşmeye başlamaktadır.

3) Fıtrat ve Yaratılış

Oluşun kaynağı Allah'tır. Varlık insana Allah'ın bir lûtfudur. Allah insanın yaratıcısı, insanda O'nun yaratığıdır. "İşte Rabbiniz bu Allah'tır. O'ndan başka tanrı yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır."⁹³ İnsan da bu yaratıklardan biridir ama, bunların en önemlisidir. Kur'ân insana, yaratıkların en şerefli gözüyle bakmıştır.⁹⁴ Hâsılı Kur'ân, baştan başa yaratma düşüncesiyle ve Allah'ın yaratışına hayranlık duygularıyla doludur. İslâm'dan önce de araplar arasında bir yaratma inancının varlığına dair, cahiliye şiirleri bize bilgi vermektedir. Acaba tanrının yaratması düşüncesi, İslâm'dan önceki arapların düşünceleri üzerinde ne derece etkili olmuştur? Şöyle diyebiliriz: Cahiliye adamı, dünyada çok rahat yaşamayı düşünür, ama bu hayatın menşei ile ilgilenmez, buna aldırılmaz. Halbuki Kur'ân, müslümanları,

⁹² Httb:/tr. Fgulen.com/a. Page/eserleri/gençliğin problemlerine doğru/a 1344 ntlm.

⁹³ En'âm Sûresi, 6 / 102.

⁹⁴ İsrâ Sûresi, 17 / 70.

yaratılmış olduklarını, yaratılışlarının nereden geldiğini düşünmeye davet eder.⁹⁵

Allah, varlık âleminde ne dilerse, onu meydana getirir. Bir âyette şöyle denilir: “Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a hamdolsun. O, yaratmada dilediği artırmayı yapar. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir.”⁹⁶ Kâinat sürekli bir var oluşla devam etmektedir. Bir yaratmadan sonra ikinci bir yaratmaya geçilerek, yokluk bir nevî parçalanıp (fatr), varlık onun arasından fışkırmaktadır. Bundan dolayı fıtrat düzeninde, her bitiş, bir başlangıcın, her ölüş bir oluşun habercisidir. Yine Kur’ân ifadesiyle; “O, her an yaratma halindedir.”⁹⁷ Allah, diriltmek, öldürmek, değerli ve değersiz kılmak, zengin veya fakir yapmak, isteyene vermek ve benzeri işlerde, her an kâinata tasarruf etmektedir.⁹⁸

Sonradan olan şu kâinat, ortaya çıkmadan önce yoktu ve fark edilmiyordu. Bu durum şuna benzer: Semâvât ve arzda ne kadar oluşum varsa, insan gözünü kapattığında veya karanlık bir yerde kaldığında, onda hiçbir yarık, delik göremez, hepsi aynı, yok gibidir. Mevcut kâinata böyleydi. “Gökler yerler bitişik bir haldeyken, biz onları birbirinden kopardık, ayırdık.”⁹⁹ Nasıl ki, o karanlık içinde bir ışık bir yıldız doğsa, orayı aydınlatır, sanki oraya bir pencere, bir delik açmış gibi olursa, şu kâinat da işte böylece yarılıp, orta yere çıkmıştır. Neticede “fıtrat” “yaratmak”tır. Bundan dolayı halk ve hilkat, fatr ve fıtrat aynı manada kullanılmıştır. Yokluktan ortaya çıkış böyle olduğu gibi, bir maddeden diğer bir cismin ortaya çıkması da böyledir. Bir tohumdan bir çimenin çıkması, hücrelerin diğer hücreleri üretmesi, hep bu şekildedir. Onun için fıtrat tabiattan öncedir. Önce fıtrat olur, sonra tabiat meydana gelir. Bu takdirde Allah, hem bütün fıtratları yapar, yaratır, hem de onların devam etmesi için muhtaç oldukları şeyleri yaratır ve onlara ihsan eder. Fakat

⁹⁵ Toshihiko İzutsu, Kur’an’da Allah ve İnsan, (Çev: Süleyman Ateş) A.Ü. Basımevi, 1975, s. 114 – 116.

⁹⁶ Fâtır Sûresi, 35 / 1.

⁹⁷ Rahmân Sûresi, 55 / 29.

⁹⁸ Yaşar Nuri Öztürk, Din ve Fıtrat, Yeni Boyut yay., İstanbul, 1999, s.41.

⁹⁹ Enbiyâ Sûresi, 21 / 30.

kendisi hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Bu ihsanından dolayı da kullarından hiçbir menfaat gözetmez. Rahmetine ulaşmaları için onlardan ilâhî hükümlere bağlılık ve emirlerine uymalarını ister.¹⁰⁰

Kainatın “varlığı kendinden olan” (vâcibu'l-Vucûd) bir idare edicisinin bulunduğu konusu, insanî bir mes'ele olup, her selîm aklın idrak edeceği hususlardandır. İnsan aklının, bu varlığın ısbatı için birbirinden farklı da olsa vesileler arayışı, denilebilir ki; insanın fıtrî özelliklerindendir. Selîm idrak sahibi bir insanın ömrü boyunca, Allah'ın varlığını ısbat için, herhangi bir vesileye başvurması çok nadir bir şey olsa gerektir.¹⁰¹ İnsanın fıtratında yaratıcısını arama ve bulma gibi bir kabiliyet mevcuttur. Bunun için de, çeşitli vesilelere başvuracaktır. Yaratma hiçbir zaman kesilmeyen, devam eden bir fiildir. Bunun da elbette bir sahibi Fâtır'ı vardır.

Fıtrat, dilbilimciler tarafından genelde, hılkat (yaratılış) olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu, bir şeyi yoktan varetme, eşi benzeri olmayan bir yaratma olarak ifade edilmektedir. Böylece insanı yoktan vareden Allah, onun içine kendini ve îmanı tanıma melekesi yerleştirmiştir. Bu özellik dünyada yapıp - edilen kötü eylemlerle perdelense de câhiliyye dönemi araplarında olduğu gibi, bir sıkıntı bela ve musîbet anlarında kendini göstermekte, böyle durumlarda insanlar yalnız Allah'a yönelmektedirler.

Tarih boyunca insanı tanıma ve onun özelliklerini ortaya koyma doğrultusunda pek çok gayret gösterilmiştir.. Bu doğrultuda İslâm âlimleri de insanı ve onun hususiyetlerini izah ederken özellikle Kur'ân'da yer alan fıtrat kavramından istifade etmişlerdir ve bunun etrafında değişik yorumlar ortaya koymuşlardır.¹⁰²

¹⁰⁰ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 3 / 1889 – 1890.

¹⁰¹ Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 37 – 47.

¹⁰² Bekir Topaloğlu, Allah'ın Varlığı, (İsbât-ı Vâcib), DİB. Yay., Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1981, s. 29 – 30.

4) Fıtrat ve Manevî Temizlik

İslâm, diğer bazı sistemlerin aksine, insanın üzerinde bulunduğu fıtratı, diğer bir deyimle insanın varlık yapısını “tertemiz” olarak nitelendirir. İnsan daha Allah’ın hür irade ve bilgisinde bir tasavvur olarak bulunduğu zamandan beri temiz, yüce ve takdire layık bir varlıktır. O, bu dünya âlemine gözlerini bu temizlik ve yücelik içinde açar.¹⁰³ Hz. Peygamber (S.A.V.) bunu şöyle dile getirmektedir: “İslâm fıtratı üzere sabahladık, samimiyet ruhu üzere sabahladık, Muhammed’in tebliğ ettiği din üzere sabahladık, ceddimiz İbrahim’in milleti olarak sabahladık, hem de hanîf ve müslüman olarak sabahladık.”¹⁰⁴ Bu hadiste; İslâm fıtratı, samimiyet ruhu, Muhammed’in tebliğ ettiği din, İbrahim (A.S)’ın getirdiği din, hanîflik ve müslümanlık hayatın vazgeçilmez koşulları olarak öne çıkmaktadır. Yine kendisine takdim edilen içeceklerden sütü sevmesi,¹⁰⁵ O’nun ve getirdiklerinin ak ve pak olduğunun bir göstergesidir.

Fıtratın temizlik, saflık ve doğal berraklık olarak tesbiti, bizi şu gerçeğe götürmektedir: Vahyin günah diye adlandırdığı fıtrat dışı davranışlar birer dejenerasyondur ve bir dejenerasyona uğramamış temiz ruhlar günahlardan lezzet almak şöyle dursun, tiksiniyorlar. Bir hadiste bu durum şöyle anlatılmaktadır. “Zina eden, zina anında mü’min değildir; hırsızlık yapan, çalma anında mü’min değildir; içki içen içtiği anda mü’min değildir.”¹⁰⁶ Demek oluyor ki, günahlar fıtratın en asil tecellisi olan îmanla yan yana bulunamıyor. En azından insan, günah sırasında, fıtrî berraklığı yitirmektedir.¹⁰⁷

¹⁰³ Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 55.

¹⁰⁴ ed-Darimî, Ebû Muhammed ,Abdullah b. Abdırrahman b. el-Fadl b. Behram, es- Sünen, Dâru İhyâi’s-Sünneti’n-Nebeviyye, Trhs., Kitabu’l-İstîzan, 2 / 292.

¹⁰⁵ Müslim, a.g.e., Kitabu’l- Eşribe, 92, 5288 no.lu hadis.

¹⁰⁶ el-Buhârî, a.g.e., Kitabu’l- Mezâlim, 30, 2475 no.lu hadis.

¹⁰⁷ Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 56.

5) Fitrat Yalan Söylemez

Canlı olsun, cansız olsun, bitki olsun hayvan olsun, her varlık, fitratının icabını yerine getirir. Çekirdekteki büyüme ve gelişme fitratı, “ben sümbülleneceğim, meyve vereceğim” der ve doğru söyler. Yumurtadaki hayat meyli ise, “ben piliç olacağım” der. Hâsılı her varlık, her hal ve şart altında kendi fitratına uygun olarak hareket eder.

İnsanın fitratında hür yaşamak arzusu, zulme ve haksızlığa karşı koyma meyli mevcuttur. Hiçbir baskı ve şiddet bu arzuyu ortadan kaldıramaz. Fitratı bozulmamış bir insan “ben hür yaşayacağım” diye haykırır. Sözündeki bu doğruluk, özündeki hürriyet meyli, istibdat perdesini yırtar, esaret duvarlarını yıkar, zulüm kafeslerini parçalar. Yine fitratı bozulmamış bir insan, hürriyeti uğruna canından vazgeçebilir. Ölüme razı olur. Zulme razı olmaz. Hürriyet şairi Namık Kemal ise; “Ne mümkün zulm ile, bîdâd ile imha-i hürriyet / Çalış idraki kaldır muktedirsen âdemiyetten” mısraları ile insandaki akıl, fikir ve idrak etme gibi duyguları ortadan kaldırmadıkça hürriyet duygusunu da imha etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir.

Allah, insanı en şerefli bir varlık olarak yaratmış, cevherini de en güzel duygularla donatmıştır. İnsanın fitratı bozulmadığı müddetçe, bu duygularla yaşar, yaratılış gayesine uygun bir hayat sürer. İnsan fitratı her zaman doğru söylemeyi ve doğru yaşamayı gerektirir. Fitrat, haksızlığa zulme ve zillete rıza göstermez. Her zaman doğruları savunur, hakkı yüksek tutar. Hakkın hatırını hiçbir hatıra feda etmez. Böyle fertlerden meydana gelen toplumlarda hak ve adâlet duygusu hâkim olduğu için, toplumun bünyesi de sağlam olur. İnsanlar huzur ve güven içinde yaşarlar. Güçlüler zayıfları, zenginler fakirleri ezmez. Bir yerde birileri haksızlığa maruz kaldığı zaman, fitratı bozulmamış insanlar buna karşı çıkar. Böylece dünyaya huzur ve güven hakim olur.

Aslında, “elest bezmi”nde, Yüce Allah’ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”¹⁰⁸ sorusuna bütün ruhların “evet” cevabı vermesiyle başlayan insanlık macerası, gerçek ile yalanın, hakîkî ile sahtenin, normal ile normal olmayanın arasındaki gidiş - gelişlerden ibaret hayatın başlangıcıdır. Yaratılış mayası meleklerin sâfiyeti kadar temiz olan insanın, “elest bezmi”nden sonra, dünya hayatına adım atışı, yaratılışındaki bu temizliği ve saflığı muhafaza edip - edemeyeceğinin sınandığı bir alandan başka bir şey değildir. Meleklerde irade gücü bulunmadığından kötülük ve günah sadır olmaz. Tıpkı dişi kuşun, kursağında sindirilmeye hazır hale getirdiğini yavrularının ağzına aktarması veya kovandaki işçi arıların kraliçe arının emrinden dışarı çıkmamaları gibi doğal bir haldir bu. İnsan, ilk yaratıldığında tıpkı diğer varlıklar gibi, temiz, saf ve eğrilik nedir bilmeyen bir yapıdadır. Bu hal bir nevi dünyanın hiç sapmadan kendi etrafında dönüşümü 24 saatte, güneşin etrafındaki turunu ise 365 gün 6 saatte tamamlamasına benzer. Dışarıdan bir müdahale olmadıkça, kâinatın uyumlu ve mükemmel nizamı gibi, muntazam bir ilişkiler ağı içerisinde, fıtratının gereklerini yapmaya çalışır.

6) Fıtrat - Cehalet İlişkisi

“Biz emaneti göklere yere, dağlara teklif ettik de, onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zâlim, çok câhildir.”¹⁰⁹ Âyet, insanın cahilliğini ortaya koyan gerekçeyi anlatıyor. İnsan doğuştan suçlu ve günahkâr değildir. Bu bağlamda insanlar arasında günah, doğuştan tutulduğumuz bir hastalıktır.

Kötülük, genelde bilgisizlikten ve olumsuz yaşam koşullarından kaynaklanmaktadır. Buna göre; her fıtrat, her türlü günah ve kötülükten (cehâlet ve zulümden) beridir. Fıtratta her zaman bir hak duygusu vardır.

¹⁰⁸ Â’raf Sûresi, 7 / 172.

¹⁰⁹ Ahzâb Sûresi, 33 / 72

Eğrilik meyli sonradan kazanılan bir azmanlıktır.¹¹⁰ Fıtrat, hakkı kabul etme ve algılama kabiliyetidir. Bir kişi her ne kadar kötülükle dolu, ahlâksız ve dejenere olmuş olursa olsun, o kişinin vicdanında muhakkak kötülük yapmamasını ve iyilikte bulunmasını isteyen bir dürtü vardır.¹¹¹ Kişinin işlemiş olduğu iyi ya da kötü fiiller için muhakkak insanın ceza ya da mükafat görmesi gerektiği hissi fıtrat gereğidir.¹¹² Kişi yapısına dercedilmiş günah ve kötülükten dolayı değil, kendi iradesi ile seçtiği zulüm ve cehâleti sebebi ile zâlim ve câhil olmaktadır.

İslâm fıtratın dinidir; doğuştan itibaren insanı kötülüğe çeken dış etkenler olmazsa, insanın İslâm'dan uzaklaşması mümkün değildir; ama dış etkenlerin İslâm'ın tersi yönde olduğu bir toplumda bu etkenleri kullananlar olmuştur.¹¹³ Fıtratın inşa etmek istediği, vahyin sunduğu mutluluk projesidir. Bunu yerine getirirken zararlı unsurların da temizlenmesi gerekir. Vahyin ortadan kaldırmak istediği husus, hasta değil hastalık ve cehâlettir.

C)Hadislerdeki Fıtrat Kavramına Genel Bir Bakış

Tefsir kitaplarının çoğunda, fıtrat için ele alınan hadis şudur:”Her doğan fıtrat üzere doğar, sonra onu, anne ve babası yahudî, hıristiyan, mecusî (farklı bir rivâyete göre, müşrik) yapar.”¹¹⁴ Bundan anlaşılan, her insan, eğer doğduğu anda hiçbir harici telkin veya tercihte bulunulmayacak olsa, akli onu hak dine, tevhîde götürür. Zaten Rûm sûresinin 30. âyeti de bunu te'yîd etmektedir.

Diğer bir hadiste fıtrat şöyle anlatılmaktadır: Ebû Hureyre rivâyet ediyor: Rasulullah “fıtrat beştir, sünnet olmak, etek tıraşı olmak, bıyığı

¹¹⁰ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 6 / 3823.

¹¹¹ Faruk Aktaş, Kur’ân’da Cehâlet Kavramı, Ekin yay. İstanbul, 2001, s. 104 – 105.

¹¹² Mevdudi, Ebu’l-Âlâ, Tefhîmu’l- Kur’an, İnsan yay., İstanbul, 1986, (Terc: Muhammed Han Kayanî ve arkadaşları) 6 / 487.

¹¹³ Ali Ünal, a.g.e., s. 201; Faruk Aktaş, a.g.e., s. 105.

¹¹⁴ el-Buharî, a.g.e., Kitabu’l- Cenaiz, 79, 80, 93.

kesmek, tırnakları kesmek, koltuk altını yolmaktır” dedi.¹¹⁵ Bu hadiste ifade edilen hususlar yerine getirildiğinde, bir nevî insanın aslına, yaratılışına uygun hale geleceği ifade edilmektedir. Hadislerde, fıtrat kelimesine lûgat bakımından belki aynı manalar yüklenmekle birlikte, ıstılah yönüyle farklı kullanıldıklarını görmekteyiz. “Her doğan fıtrat üzere doğar” diye başlayan hadiste, genellikle insanların, her türlü kusurdan sâlim, dini kabule meyyal, tertemiz bir sayfa halinde olduğu ifade edilirken, ikinci hadiste fıtratın maddî anlamına ağırlık verilip, temizlik yönü ön plana çıkarılmaktadır. Buna kısaca birinci hadiste fıtratın psikolojik yönü, ikinci hadiste fıtratın biyolojik yönü ele alınmıştır, diyebiliriz.

Hadis âlimlerinin, hadislerde geçen fıtrat kelimesinden neler anladığını incelemeye çalışalım: Hattâbî (ö.388/998); ulemanın ekserisi fıtrat hadisinde geçen duruma göre, fıtrattan muradın “sünnet” olduğunda ittifak etmişlerdir, demektedir. Hattâbî’nin dışındakiler de; “geçmiş peygamberlerin sünnetleri” demişlerdir. Ebû İshâk (ö.259/873) gibi âlimler fıtrata “din” demektedirler. Bu görüş de ekseriyetle tefsircilerin görüşüyle birbirini tamamlamaktadır. Nevevî (ö.676/1277) ve İbn Hacer (ö.852/1449) gibi hadis alimleri de fıtratı direk “sünnet” olarak algılayabileceğimizi söylemektedirler.¹¹⁶

Yalnız şu hususun bilinmesinde fayda vardır. Hadisin bazı vecihlerinde, fıtrat yerine kullanılmış olan sünnet kelimesi ıstılâhî manadaki sünnet değildir. Yani vacibin mukabili olan sünnet değil, “yol” manasına gelen sünnettir. Bu görüşü dile getiren Ebû Hamid, Maverdî ve diğerleri, şu hadisi buna delil getirmektedirler: “Size benim sünnetime ve benden sonrada hulefâ-i râşidînin sünnetine uymak gerekir.”¹¹⁷

Yukarıda sayılan beş şeyin dışında da, diğer hadislerde fıtrat olarak sayılan bazı hususlar bulunmaktadır. Bunları şöyle özetleyebiliriz: “Abdest, istinsak (buruna su çekmek), istinsar (sümkürmek), istinca, misvak, cuma

¹¹⁵ el-Buharî, a.g.e., Kitabu’l- Libas, 63, 5889 no.lu hadis; İsti’zan, 51, 6297 no.lu hadis.

¹¹⁶ İbrahim Canan, Hadis Ansiklopedisi, (Kütüb-i Sitte), Akçağ yay., İstanbul, Trhs., 7 / 33-39.

¹¹⁷ İbrahim Canan, a.g.e., 7 / 33.

günü yıkanma, sakalın uzatılması, saçın ayrılması, parmak mafsallarının yıkanması, intizah (abdestten sonra vesveseyi def için pantolonun ön kısmına avuçla bir miktar su serpmek) gibi.¹¹⁸

İbn Abbas'tan gelen bir rivâyet de şöyledir: Bir âyette, Hz. İbrahim'in bir takım kelimelerle imtihan edildiği bildirilmektedir. "Rabbi İbrahim'i bir takım kelimelerle (emirlerle) denemiş, o da onları yerine getirmişti."¹¹⁹ İbn Abbas, Hz. İbrahim'in imtihan edildiği ve sonunda yerine getirmiş olduğu kelimelerden maksat fıtrat özellikleridir. Bunlardan biri de sünnet olmaktır, demektedir. İşte bundan hareketle, bazıları bu hasletlerin yerine getirilmesini vâcib derecesinde görmekte ve buna şu âyeti delil getirmektedir. "Şimdi; Ey Muhammed! Sana, doğruya yönelen, puta tapanlardan olmayan İbrahim'in dinine uy diye vahyettik."¹²⁰ Bazıları yine buna dayanarak, Hz. İbrahim'e vâcib olanların bize de vacib olacağını ileri sürmektedirler. Aslolan bunların vâcib değil, mendubiyet ifade etmesidir.¹²¹ der.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, hadis kitaplarında geçen fıtratla ilgili bölümler, genellikle Hz. Peygamber'in insanın biyolojik yapısına yönelik ve dış temizliği içeren hususlardaki tavsiyeleridir. Bu gibi temizlik uygulamalarının, Hz. İbrahim'in birer sünneti olduğu da sık sık tekrarlanmaktadır. Sadece; "her doğan fıtrat üzere doğar" diye başlayan hadisindeki, fıtrat kavramını, Kur'ân-ı Kerîm'de ki Rûm sûresinin 30. âyetinde geçen fıtrat kavramı ile ilişkilendirebiliyoruz. Asıl fıtrat, ilk yaratılış sırasında Allah'ın insan tabiatına bahşettiği, yaratanını tanıma eğilimi ve ruh temizliği şeklinde ele alınacak olan psikolojik fıtrattır.

Birçok İslâm âlimine göre, "fıtrat"tan maksat, yaratılış itibariyle çocuğun Rabbini bilmeye olan yatkınlığıdır. Yani her çocuk bilme çağına eriştiği zaman, Rabbini bilebilecek bir yaratılış üzere doğar. Bununla insanın

¹¹⁸ ez-Zebîdî, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, et-Tecridü's-Sarîh li Ehâdîsi'l- Câmiî'- Sahîh, (Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i -Sarîh Tercemesi, Terc: Ahmet Naim , Kamil Miras) DİB. yay., Gaye Matbaacılık, Ankara, 1987, 8 / 11.

¹¹⁹ Bakara Sûresi, 2 / 124.

¹²⁰ Nahl Sûresi, 16 / 123.

¹²¹ İbrahim Canan, a.g.e., 7 / 33 – 39.

yaratılışının diğer canlılarıinkinden farklı olduğu söylenmiş olmaktadır. Çünkü onlar ne kadar büyüseler de hiçbir zaman Allah'ı bilebilecek kemale eremezler. Oysa çocuk böyle değildir. O, her gün gelişir ve bir süre sonra belli bir olgunluğa erer. Ergenlik çağına gelir ve insanlığın tekâmül dünyasında kendini sorumlu bulur.

Çocuğun fıtrat üzere yaratılmış olduğunun söylenmesi, genelde, onun yaratılış karakter ve bünye olarak eksiksiz olması demektir. Bu halde iken çocukta ne îman, ne küfür, ne inkâr ne de bilgi olur. Bunlar çocuğun büyümesi ve temyiz gücüne sahip olması sonrasında elde edilir ve buna göre çocuk ya mü'min olur, ya da kâfir. “Hani her hayvanın yavrusu azaları tam olarak doğar ya. Hiç o yavrunun burnunda, kulağında, eksik, kesik bir şey görünür mü?”¹²² hadisi de bunu desteklemektedir.

Çocukların kalpleri doğuştan damgasızdır. Orada ne îman, ne de küfür vardır. Bir çocuğun doğum anında küfür ve îmanı akledebilecek durumda olması esasen mümkün değildir. Çünkü Yüce Allah'ın “Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmiyor halde çıkardı”¹²³ âyetinde de ifade edildiği gibi, doğum sırasında çocuk, hiçbir şeyin farkında değildir. Bundan dolayı da sorumlu olamaz. Âyette “Siz ancak yaptıklarınızın karşılığında, ceza ya da mükâfat görürsünüz,”¹²⁴ denilmektedir. Ergenlik çağına gelinceye kadar çocukların sorumlulukları olmadığı konusu herkesçe bilinmektedir. Bu çağdaki çocukların cezâî ehliyetleri bulunmadığı, dolayısıyla fiilleriyle bir başkasına zarar vermeleri halinde kısas, had gibi cezaya çarptırılmayacakları, kendilerine bir günah terettüp etmeyeceği konusunda icma vardır. Ahiret hayatında da durumun böyle olacağı ifade edilmektedir.

İbn Abdi'l - Ber (ö.463/1071); fıtrat kelimesini “İslâm”, “hakki kabule yatkınlık” “selâmet” ve “istikâmet” manasında algılayanların, genellikle

¹²² el-Buharî, a.g.e., Kitabu'l- Cenaiz, 79,1358 no.lu hadis; ez- Zebîdî, a.g.e., 4 / 529.

¹²³ Nahl Sûresi, 16 / 78

¹²⁴ Tahrîm Sûresi, 66 / 7

müslüman çocukları gibi kâfirlerin çocuklarının da cennete gireceğini söylediklerini ifade etmektedir.¹²⁵

Müslümanların rüşd çağına ulaşmamış çocuklarına mîras, mülkiyet, cenaze namazı gibi konularda büyüklere uygulanan hükümler uygulanır. Gayr-i müslim çocukların tabi tutulacağı hükümler tartışmalı olmakla birlikte, âlimlerin büyük çoğunluğu dünyevî konularda bunları anne babalarının dinlerinden kabul etmiş ve savaş sırasında hayatlarının korunması dışında, haklarının gayr-i müslimler için belirlenmiş hükümlerin uygulanması gerektiğini söylemiştir. Tarihteki uygulamalar da böyledir.¹²⁶

Hadiste geçen “fıtrat”ın İslâm olarak yorumlanması mümkün değildir. çünkü İslâm geniş anlamlıdır. İnançları, davranışları ve ahlâkî erdemleri içine alır. Bir çocukta bütün bunların varlığının söz konusu edilmesi mümkün değildir.¹²⁷

Müslüman bir aileye ait çocuğun ölmesi halinde, İslâmî esaslara uygun olarak yıkanıp cenaze namazının kılınması, başka dinden olması halinde ise o dine ait merasimlerin yapılmasına izin verilmesi, kişilerin bulundukları aileye mensubiyetlerinin bir sonucudur.

Gerek âyetlerde ve gerekse hadislerde, çocuğun mü’min ya da kâfir doğacağı îmasında bulunan lafızları gelecek zamana itibarla (mecaza) yormak mümkündür. Söz gelimi; “Nuh, Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma! Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; yalnız ahlâksız nankör, insanlar doğururlar, dedi,”¹²⁸ âyetindeki ahlâksız ve nankörlerin çocuklar olduğunu kabul etmek yerine, günahsız olan bu çocukların onların eğitimi ve yetiştirmesi sonucu böyle olacaklarını kabul etmek, diğer naslarda dikkate alındığında bir gereklilik olmaktadır.

¹²⁵ el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur’ân, (Terc: M. Beşir Eryarsoy), Buruc yay., İstanbul, 2001, 13 / 473-474.

¹²⁶ İslam Ansiklopedisi, TDV., 13 / 48.

¹²⁷ el-Kurtubî, a.g.e., 13 / 477.

¹²⁸ Nûh Sûresi, 71 / 26 – 27.

Buna göre fıtrat, insanın yaratılış özelliğidir. Bu özellik insan büyüdükçe, akli erdikçe, Allah'ın evrende mevcut âyetleri üzerine düşündükçe, onlardan Rabbine ulaşması, Rabbini tanıması, O'nun dinini ve hükümlerinin güzelliklerini kavraması, gereklerine inanması ve yerine getirmesi mümkündür.

Henüz sorumluluk çağına ermeden ölen, hangi çocuk olursa olsun, cennetlik olacağı âşikârdır. Meşhûr hadis şarihi Aynî (ö.855/1451), muhakkık âlimlerin sahih ve tercihe şayan görüşlerinin müşrik çocuklarının da cennetlik olduğu doğrultusundadır. Gayr-i müslim çocukları, ahiret ahkâmında ebeveynine tabi kılmak, İslâm'ın en temel ilkeleri ile de bağdaşmaz. Bu ilkelerden biri de beraeti zimmetin asıl olmasıdır. Bu ilkeye göre, her doğan çocuk günahsız, borçsuz ve suçsuzdur. Bir insana doğuştan günah isnad etmek İslâm'ın bu temel ilkeleri ile çelişir. Bir kimsenin aynı şekilde ehliyet sahibi olduktan sonra, ancak günahkâr, borçlu ve suçlu olması mümkün olabilir. İspat edilinceye kadar sanığın suçsuz olması, şüphelerin sanık lehine yorulması, kanıtlanmadıkça bir kimsenin borçsuz olması, ispat yükünün iddia eden tarafa yüklenmesi hep bu ilkenin sonucudur. Diğer bir ilke de; suç ve cezanın şahsiliği ilkesidir. Bu konuda birçok âyet bulunmaktadır: “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Yüğü (günahı) ağır gelen kimse onu taşımak için (başkasını) çağırırsa, bu çağırdığı akrabası da olsa, onun yükünden bir şey yüklenmez.”¹²⁹ Diğer taraftan, önemli bir ilke de, yükümlülük için bilgilenme imkânının bulunmasıdır. “Biz bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azab edecek değiliz.”¹³⁰ “Kendisine öğüt veren ve Allah'ın azabından sakındıran bir peygamber göndermedikçe, biz bir belde halkını helak etmedik. Çünkü biz haksızlık edici değiliz.”¹³¹

Sonuç olarak çocukların renk, dil ve cinsiyet ayırımı olmaksızın, yaratılış üzere sâfiyetleri korunmaktadır. Bu sâfiyet üzere ölmeleri halinde, gidecekleri yer de hiçbir ayırım olmadan aynı yer olacaktır. Allah'ın

¹²⁹ Fâtır Sûresi, 35 / 18.

¹³⁰ İsrâ Sûresi, 17 / 15.

¹³¹ Şuarâ Sûresi, 26 / 208 – 209.

rahmet ve merhameti hepsini içine alacaktır. Hepsi de, insanlığın ortak atalarının etrafında toplanacaklardır. Onlar fıtrat üzeredirler. Gerçek dinde, işte bu yaratılış sâfiyetini koruyarak geliştirmektir. İslâm, yaratılışta insanın özünde gizli olan cevherleri ortaya çıkarmak, onları geliştirmek ve işlemek için vardır. Âdem'den başlayarak, son peygamber Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin getirdiği din de, işte bu fıtrat dinidir.¹³²

¹³² İslâm Ansiklopedisi, TDV., 8 / 360; Mehmet Erdoğan'ın (MÜİF Öğretim Üyesi.) Zaman Gazetesi,15 Mayıs 2005, Pazar, s.18 Yorum Sayfası'ndaki Makalesi.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'İN, İNSAN HAKKINDA ANLATTIĞI TEMEL OLUMSUZ EĞİLİMLER

İnsanın temel vasıflarını en iyi anlatan ana kaynak Kur'ân-ı Kerîm ve onu en iyi tanımlayan da onun yaratandır. “O her türlü yaratmayı gayet iyi bilir.”¹³³ Kur'ân ve hadisler, evrenin bir parçası olan insanı, doğuştan getirdiği bazı temayüller ile birlikte fıtratının temizliğini kabul eder. “Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra da onu aşağıların aşağılarına indirdik.”¹³⁴ âyetleri, bozulmanın sonradan meydana geldiğini ifade etmektedir. Râzî (ö.606/1210), tefsirinde insan için şu açıklamayı yapar: “ulvî âlem, süflî âlem olan (dünyadan) daha değerlidir. İnsanın ruhu da ulvî ruhlar ve kudsîler cinsindendir. Dünya âleminde yer alan varlıklar arasında, insandan başka kendisinde ulvî âlemden bir parça taşıyan hiçbir varlık yoktur. Bu itibarla insanın, dünyadaki varlıkların en şerefli olması gerekir. Varlıkların en kıymetlisi Yüce Allah'tır. Durum böyle olunca, Allah'a daha fazla yakın olan varlığın, daha kıymetli ve şerefli olması gerekir. İşte bu âlemdeki varlıkların Allah'a en yakın olanı, kalbinin mârifetullah, lisanının zikrullah, organlarının da Allah'a itaat ile şereflenmiş olması sebebiyle insandır. Bu demektir ki, dünyadakilerin en kıymetlisinin insan olduğuna hükmetmek gerekir. İnsanın yapısı gereği, mümkün bir varlık olduğu ve mümkün varlıkların da vücûd olan yüce Allah'ın yaratmasıyla var olduğu sabit olunca, insandaki üstün ve kıymetli sıfatların da ancak Allah'ın ikramı ve ihsanı ile meydana geldiği açıkça görülmektedir. İşte bundan dolayı Yüce Allah, “Andolsun ki biz insanı (akıl, ruh, güzel beden vs. ile) şerefli kıldık,” buyurmuştur.”¹³⁵

Kendinde bir nebze mârifetullah nuru tecellî eden bir kimsenin bu nimetlerin asıl sahibini düşünerek, O'na şükretmesi, temiz fıtratının gereği

¹³³ Yâsin Sûresi, 36 / 79.

¹³⁴ Tîn Sûresi, 95 / 4-5.

¹³⁵ Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., 5 / 433; Şevki Saka, Yabancılaşma Karşısında Kur'ân, İrşad Kitaplığı, Ankara, 1997, s.110-111.

olarak ibadet etmesi gerekir.¹³⁶ Aksine bir davranış nankörlük ve büyük haksızlık sayılır.

Mekke müşriklerinden bahseden aşağıdaki âyet, binbir çeşit ahlâk buhranının yaşandığı bir ortamda dahi insanın temiz fıtratının bütünüyle yok edilemeyeceğine işaret etmektedir. “Andolsun ki onlara gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir? diye sorsan, mutlaka Allah derler”¹³⁷İnsanın bu fıtratı, zamanla bozulabilmektedir. İlk fıtratımız adeta altındaki çakıl taşlarını olanca parlaklığı ile aksettiren saf su gibidir.¹³⁸ Saf suyun toprak ve kir gibi şeylerle karışımı neticesinde nasıl berraklığından eser kalmıyorsa, fıtrat da böyle kötü îtiyatlar neticesinde saflığını ve berraklığını kaybetmektedir. Kötü alışkanlıklar, kara bir duman gibi zamanla kalp aynasını donuklaştırıp matlaştırarak ilâhî nuru ve fıtratın sesini aksettiremez olur. Kur’ân nazarında bu kalp artık mühürlenmiştir. “Hayır! doğrusu, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalplerinin üzerine pas olmuştur.”¹³⁹ Bu durumda olan kalp artık sıhhatli olma melekelerini kaybetmiştir.

Temiz fıtratta yaratılmış olan insanın, farklı bir takım eğilimlere sahip olduğunu da yine Kur’ân, açıkça belirtmektedir. Nitekim insan bir taraftan hak duygusu, iyilik severlik anlayışı, âdil, dürüst ve cömert olma arzusu taşırken, diğer taraftan da ihtiras, bencillikle, huysuzluk, nankörlük ve cimrilik gibi olumsuz eğilimlere sahiptir.¹⁴⁰

Günahlar işlene işlene kalp ölçüsünü kaybeder. İyiliği kötülükle karıştırır. Hangisinin iyi, hangisinin kötü olduğunu seçemez olur. Hatta hasta olup da toprak yiyen bir kimsenin topraktan lezzet alması gibi, kötülüğün lezzet alır.¹⁴¹ Kalbe böyle eylemler karşısında değiştiği için kalp denilmiştir.

¹³⁶ Şevki Saka, a.g.e., s.111.

¹³⁷ Ankebût Sûresi, 29 / 61.

¹³⁸ Mevlânâ, Celaleddin-i Rûmî, Fihi Ma Fîh, (Terc: Meliha Ülker Anbarcıoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 51.

¹³⁹ Mutaaffîn Sûresi, 83 / 14.

¹⁴⁰ Şevki Saka, a.g.e., s. 112 – 113.

¹⁴¹ el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, İhyâü Ulûmi’-d-Dîn, (Terc: Ahmet Serdaroğlu) Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975 , 3 / 56.

Arapçada “kalb” ters yüz olmayı ifade etmektedir.”¹⁴² Kötülüğe alışmış kimselerin ruhları gerçekten hasta olup, hastalıkları küfür noktasına gelince, artık hakkı batıl, batılı hak görür ve ondan hoşlanmaya başlar.

Fertlerde “cibillet” dediğimiz, farklı özellikler gösteren yetenek ve fıtrî davranışların değişmesine imkân yoktur. “Her biri kendi aslî tabiatına göre hareket eder”¹⁴³ âyet-i kerîmesi de, insanların bu türlü yönleri bulunduğunu ifade etmektedir. Yalnız insanlardaki bu fıtrî özellikler başka başkadır. Bazıları şeytanın dürtülerine kapılarak, şeytanca hareketlere kabiliyetli olduğu gibi, bazıları da rahmânî dürtülere daha açıktır. Onun için esfel-i safilinde dolaşan da var, âlây-ı illiyyin de mes’ut olan da vardır. Bu durum, aslî tabiat haricinde sonradan kazanılan özellik ve nitelikler, terbiye ve tedbirlerle değişebilir. Köpekler bile eğitilmek sûretiyle çeşitli alanlarda istihdam edilmektedir. Yeri kazmakla, altını üstüne getirmekle bitki meydana geliyor, böyle yapılmadığında ise, toprak katılaşıp filiz vermiyorsa, insan da böyledir. Onun fıtrî bozulmamış halini işlemek, ona kötü ahlâk gibi zararlı alışkanlıklardan uzak tutmak, tabiatının değişmesine ve yapay ikinci bir kötü tabiat kazanmasına fırsat vermemekle mümkündür.¹⁴⁴ Şimdi olumsuz eğilimleri sıralayalım:

A) İnançla İlgili Temel Olumsuz Eğilimler

1) Ebedî Yaşama Eğilimi

Ölümsüzlük arzusu, dünyanın en eski ve en önemli felsefî problemlerinden biridir. Özellikle Kant, bunun felsefî delillerle isbat edilemeyeceğini, ancak vicdan ile bilinebileceğini ifade eder.¹⁴⁵ İnsan

¹⁴² Ebu’l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Huseynî el-Kûfî, Külliyyât, Matbaai Âmire, H. 1287, s. 702.

¹⁴³ İsrâ Sûresi, 17 / 84.

¹⁴⁴ Hayati Aydın, Kur’an’da İnsan Psikolojisi, Timaş yay. İstanbul, 2005, s. 34.

¹⁴⁵ Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 392.

vicdanının derinliklerinde, yaptığı iyiliklerin kaybolmayacağını, güzel sonuçlarının olacağını hissetmemesi imkânsızdır. Bu kuvvetli histen dolayı insan, yüz defa doğru söylese ve karşılığında kötülük görse, adil davranarak karşılığında zulüm görse, yüz birinci defa yine doğruluk ve adâleti bırakmaz. Onun, bir gün insanı ebedî bir mutluluğa sahip kılacağına inanır. İşte bütün bunlar, kişinin vicdanında, iç âleminde duymuş olduğu, bu yaşamın ötesinde, başka bir doğuşun olduğu hissinden kaynaklanmaktadır. O halde mükellefiyet duygusu, mükâfâta inanmaya, yani nefsin ölümsüzlüğüne olan inancına dayanmaktadır.¹⁴⁶

Muhammed İkbal, ebediyetin insan ötesinde, evrenin de bir özlemi olduğunu şu ifadelerle dile getirir: “İnsanın içinde yaşadığı evrenin, âyetler ışığında durmadan genişlediğini görmekteyiz. Bundan dolayı evreni hareketsiz ve değişmez, her işi olup bitmiş bir evren olarak değil de, belki bununla iç benliğinde bir yeniden doğuş hülyasının gizli olduğunu, ona doğru gayretle hareket ettiğini söyleyebiliriz.”¹⁴⁷ Bütün bunlar, ebedîlik arzusunun insanda büyük bir tutku halinde devam ettiğinin işaretleridir.

Kur’ân, Hz. Hud’un kavmine hitap ederken; “Temelli kalacağınızı umarak, sağlam yapılar mı edirsiniz?”¹⁴⁸ demek suretiyle dünyada sağlam yapı veya büyük sanayi tesislerini inşa etmeyi, ebedî yaşama arzusunun bir tezahürü olarak kabul etmektedir. Hz. Âdem’in de aynı duygulara kapılarak şeytanın vesvesesine uyduğu anlatılmaktadır: “Derken şeytan onun aklını karıştırıp “Ey Âdem! dedi, sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?”¹⁴⁹ Kur’ân’da, ebedî kalma arzusu, “huld” kelimesi ile ifade edilmektedir. Bu kelime, bekâ ve devamlılık ifade etmektedir.¹⁵⁰ Cennet yaşantısı dile getirilirken; خالدين فيها “orada sonsuza kadar kalırlar.”¹⁵¹ ifadesi kullanılmaktadır. Bir hadiste de; “Cennet ehli cennete, cehennem ehli

¹⁴⁶ Hayati Aydın, a.g.e., s.83.

¹⁴⁷ Muhammed İkbal, İslâm’da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü, (Terc: Sofi Huri), Kırkambar yay., Sel-Mat Ofset, İstanbul,, 1999, s. 26.

¹⁴⁸ Şuarâ Sûresi, 26 / 129.

¹⁴⁹ Tâhâ Sûresi, 20 / 120.

¹⁵⁰ Ebu’l-Beka, a.g.e., s.322.

¹⁵¹ Teğâbun Sûresi, 64 / 9.

cehenneme girince bir münâdî aralarında: Ey ateş ehli, ölüm yoktur, ey cennet ehli asla ölüm yoktur; hulûd vardır diyecektir.¹⁵² İfadesi yer almaktadır.

Tarihte yaşamış çeşitli milletlerin ebedîlik arzusunun zaman zaman ortaya çıktığını, bunun da onları devamlı yanlış işler yapmaya sevkettiğini Kur'ân belirtmektedir. Ebedî yaşam arzusu iyi kullanıldığı zaman, cenneti ve onun nimetlerinin ebediliğini hatırlatır. İnsanların mânen rahat bulmasına vesile olur. Bu arzu, sonsuz emellerle, mal biriktirme ile beraber dünyalık için ve dünyada ebedî kalma gibi bir hevese dönüşürse, zulme kapı açar. “Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkününü bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması hiç kimseyi azaptan uzaklaştırmaz. Allah, onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.”¹⁵³ “O ki, mal toplamış ve onu sayıp durmuştur. O, malının kendisini ebedî kılacağını zanneder.”¹⁵⁴ Mal biriktirme hırsı, dünyada ebedî kalma isteğinin bir tezahürüdür. Dînî duyguları ön planda olan kişiler bu tür davranışlarda bulunmaktan daima kendilerini korumuşlardır.

2) Taklitçilik ve Atacılık

İnsan doğasında, taklide karşı fıtrî bir meyil bulunmaktadır. Duyduğu sesleri ve aile bireylerinin oturma, kalkma, yürüme vb. eylemlerini taklit ederek, konuşma, yeme, içme gibi tüm ihtiyaçlarını yerine getirmektedir. Kur'ân, Hz. Âdem'in çocuklarının bile, hayvanları taklit etmek suretiyle, hayatta bazı işleri öğrendiklerini dile getirmektedir.

“Nihâyet nefsi onu (Kabil'i), kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü; bu yüzden kaybedenlerden oldu. Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için, yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Katil

¹⁵² el-Buharî, a.g.e., Kirabu'r- Rikak, 50, 6544 no.lu hadis.

¹⁵³ Bakara Sûresi, 2 / 96.

¹⁵⁴ Hümeze Sûresi, 104 / 2 – 3.

kardeş) “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki, kardeşimin cesedini gömeyim, dedi ve ettiğine pişman olanlardan oldu.”¹⁵⁵

İnsan, kıskançlık, haset gibi nefsânî duygularına boyun eğerse, kardeşini bile öldürebilir; ancak bunun sonu dünyada insanı içten içe yakan vicdan azabı ve pişmanlık, ahirette ise ruh ve vücudunu yakan ateştir. Kıskançların kendilerini gören gözleri kördür, mazhar oldukları nimetleri ve güzellikleri görmez; hep başkasındakini görür ve kinlenirler. Bu hastalığın çaresi İslâm’ı bütünü ile yaşayarak nefsini terbiye etmek, hep kötülüğü emreden nefsi, sükûn ve huzura kavuşturmak ve Allah’ın verdiği razi hale getirmektir.

Toplumlar, örf, âdet ve geleneklerini, nesillere taklit yoluyla aktarırlar. Böylece taklit edilen şeyin, nesiller boyu sürekliliği sağlanmış olur. Zaten İslâm hukukunda da; “örf ile belirlenen, nas ile belirlenen gibidir,” sözü ile örf şer’î delillerden sayılmıştır.¹⁵⁶ Taklidin birinci basamağını, ataları taklit oluşturmaktadır. Birer sosyal bilimci olan Gabriel Tarde ve Sartre’ye göre de toplum, iradesiz bir taklit şebekesidir. Biz bu duruma ister istemez ayak uydurmak durumundayız. Bu hususta kurulmuş bir saat, otomatik bir makine gibiyiz. İslâm tarihinde en büyük mücadeleler, belli kurallar ve atalardan kalan gelenek ve göreneklerle olmuştur. Peygamberimiz zamanında da, zaman zaman kabile normları kendini göstermiş, Hz. Peygamber feraseti ile bu türlü olumsuz eğilimlerin önüne geçmeyi başarmıştır. Putperestlik bunların başında gelmektedir. İlâhî dinin sonuncusu olan İslâm, tevhîd dinlerinden miras aldığı bu mücadelesine olanca şiddeti ile devam etmiştir.¹⁵⁷

Toplumların ahlâkî, kültürel ve sosyal gelişmelerinde veya birbirleriyle olan ilişkilerinde en büyük engellerden birinin geleneğe körü körüne bağlılık ve atacılık olduğu söylenebilir.

¹⁵⁵ Mâide Sûresi, 5 / 30 – 31.

¹⁵⁶ Ahmet Cevdet Paşa, Mecelle, (Metin ve Açıklamaları kontrol eden: Ali Himmet Berki) , Hikmet yay., İstanbul, 1979, s. 22.

¹⁵⁷ Hayati Aydın, a.g.e., s. 223-224.

B) İnsanın Duyguları İle İlgili Temel Olumsuz Eğilimler

1)Şehvet

Sözlükte şehvet, nefsin cinsî hislerle, karşı cinsten birine ilgi duyması veya gönlün arzu duyduğu şeye meyletmesi, yönelmesidir.¹⁵⁸ Âyette şehvet şu şekilde anlatılmaktadır:

زين للناس حب الشهوات من النساء والبنين والقناطير المقنطرة

“Kadınlara, oğullara, yığın yığın altın ve gümüşe, salma atlara, davarlara ve ekinlere karşı şehvet duygusu insanlara süslü gösterildi.”¹⁵⁹ Âyet, nefsin arzu duyduğu maddî birçok dünya nimetini özetleyerek, şehvet kategorisi içerisinde değerlendirmektedir. Bu âyetle belirlenmiş maddî imkânlarla karşı insanın göstermiş olduğu istek ve arzular, aslında ne kınanmakta, ne de reddedilmektedir. Kur’ân’ın asıl amacı da bu duyguları kötü göstermek değil, bir durum tespiti yaparak, insanın tabîî yapısının bu özelliklerini ortaya koymaktır. Böylece insana, bu arzuları tatmin ederken hiçbir aşırılığa kaçmadan ölçülü ve dengeli bir tarzda hareket etme bilincini vermektir.¹⁶⁰

İnsanda var olan bu fitrî duyguları, ne şeytanî telkinler olarak kabul edip tamamıyla yok etmeye çalışmalı, ne de yalnız onların arkasından koşuşturup gitmeye çalışmalıdır. Fıtratı değiştirmek, insanın elinde olmadığına göre, Kur’ân’ın öğretileri doğrultusunda onların terbiye edilmesi gerekir.¹⁶¹

Zemahşerî (ö.538/1143) ve Şevkânî (ö.1250/1834)’nin ifadesiyle, şehvet bütün insanlarda fitrîdir. İmtihan gayesiyle insan hamurunun şehvet ile

¹⁵⁸ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 2 / 1051.

¹⁵⁹ Âl-i İmran Sûresi, 3 / 14.

¹⁶⁰ Seyyid Kutup, Fî Zilâli'l-Kur’ân, (Terc: İ.H. Şengüler, E. Saraç, B. Karlıga), İstanbul, Trhs., 2 / 229.

¹⁶¹ Şevki Saka, a.g.e., s. 124.

yoğrularak, arzu duyulan şeylerin insan gönlünde güzel görünmeleri sağlanmıştır. Bu nedenle şehvet, peygamberlerde dahi bulunan fitrî bir duygu olduğundan, kınanan bir zaaf olmadığını söyleyebiliriz.¹⁶² “Dünyadan bana üç şey sevdirdi: Güzel koku, kadın ve gözümün nuru namaz”¹⁶³ hadisi de bunu doğrulamaktadır.

Yukarıda anlattığımızın haricinde şehvet, iki karşı cins arasındaki ilişki olarak algılanmaktadır. İşte bu durum, hayvanlarla ortak olan yanlarımızdan birisidir. Kur’ân bu duygunun insandaki varlığını bir nimet olarak ifade etmektedir. “Sizin kendi nefsinizden (cinsinizden) kaynaşıp ısınmanız için eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi O’nun delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.”¹⁶⁴ Kur’ân’a göre fitrî olan bu şehvet tamamen insana hâkim olursa, bu durum zemmedilmektedir. “Allah sizin tevbenizi kabul etmek ister; şehvetlerine uyanlar (kötü arzularının esiri olanlar) ise büsbütün yoldan çıkmanızı isterler.”¹⁶⁵ “Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı kılmadılar, şehvetlerine tabii oldular. Bunlar da azgınlıklarının cezasına uğrayacaklardır.”¹⁶⁶

Kur’ân şehvet duygunun çeşitli saplantılara yol açtığını vurgulamaktadır. Âl-i İmran sûresinin 14. âyetinde geçen “züyyine” ifadesi ile, “süslü göstermek” işini kimin yaptığı hususunda, her ne kadar ihtilaf söz konusu ise de, ehli sünnet âlimlerine göre, tezyîn eden, yani süslü gösteren yüce Allah’tır. Çünkü bütün işleri yaratan O’dur.¹⁶⁷ Şehvet duyulan ilk varlık olarak da kadınların zikredildiğini görmekteyiz. Bu duygunun, İslâm hukukunda çerçevesi çizilen yolların haricinde başka yollarla, karşı cins vasıtasıyla gidermeye çalışmak, cinsel temasta bulunmak da zinadır.¹⁶⁸ Zina

¹⁶² Hayati Aydın, a.g.e., s. 61.

¹⁶³ en-Nesâî, Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr, es- Sünen, (Celâleddin es-Suyûtî’nin Şerhi ile beraber), Daru’l-Hadis, Kahire, 1987, 7 / 61.

¹⁶⁴ Rûm Sûresi, 30 / 21.

¹⁶⁵ Nisâ Sûresi, 4 / 27.

¹⁶⁶ Meryem Sûresi, 19 / 59.

¹⁶⁷ el-Kurtubi, a.g.e., 4 / 123; Şevki Saka, a.g.e., s. 22.

¹⁶⁸ Hayati Aydın, a.g.e., s. 63.

erkek kadının, şehveti sapık bir yönde Allah'ın yasak kıldığı bir şekilde kullanmasıdır. Kur'ân, mü'minlerin sıfatlarına temas ederken onlardan birinin zina etmemek olduğunu ifade etmektedir: "Onlar ki, iffetlerini korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin sahip olduğu (cariyeleri) hariç. (Bunlarla ilişkilerinden dolayı) kınanmış değillerdir. Kim bunun ötesine gitmek isterse, işte bunlar haddi aşan kimselerdir."¹⁶⁹ "Onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan günahının cezasını bulur."¹⁷⁰

Toplum yaşamını tamamen ifsat eden zinayı, Kur'ân büyük günahlardan saymıştır: "Bu bir hayasızlıktır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur."¹⁷¹ Toplum hayatında zina fiilinin işlenmemesi için bütün engeller kaldırılmak suretiyle evlenmenin kolaylaştırılmasını, Kur'ân-ı Kerîm teşvik etmektedir. "Evlilik çağına gelinceye kadar, yetimleri gözetip kollayın, eğer onlarda (akılca) bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine veriniz."¹⁷² "Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışlı olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve her şeyi bilendir."¹⁷³

Sıhhî, tabîî, ahlâkî, hukûkî ve sosyal, hangi yönden ele alınırsa alınsın, zina, çok muzır, tahrip edici bir kötülüktür. Erkek kadının yaratılıştaki ihtiyacı olan cinsel arzularının tatmininin en güzel yolu nikâhtır. Nikâhta hayatın feyizlenmesi, zinada ise onun ortadan kaldırılması vardır. Nikâhın kolaylaştırılması, ictimaî bünyenin sıhhatinin bir alâmeti olup, zina dahi kötü ahlâka sürükleyen tahripçilerin başında gelmektedir. Tıbbî tabiri ile ifade edilecek olursa, zina sosyal hayatın frengisidir. Bir hadis-i şerif şöyledir: "Ey insanlar, zinadan kendinizi koruyunuz. Zinada altı belâ vardır, onların üçü dünyada üçü de ahirettedir. Dünyadakiler; güzellikleri giderir, fakirliği miras bırakır, ömrü kısaltır. Ahiretekiler ise; Allah'ın gazabına uğramak, hesabı kötü

¹⁶⁹ Mü'minûn Sûresi, 23 / 5 – 7.

¹⁷⁰ Furkan Sûresi, 25 / 68.

¹⁷¹ Nisâ Sûresi, 4 / 22.

¹⁷² Nisâ Sûresi, 4 / 6.

¹⁷³ Nûr Sûresi, 24 / 32.

vermek ve ebedî cehennemde kalmaktır.” Bundan dolayı insanlara, merhametle yaklaşarak, iyi muamelede bulunarak, ondan sakındırmaya çalışmak gerekir.¹⁷⁴

Kur’ân’a baktığımızda, adam öldürme fiilinin de, çoğu yerde zina ile beraber zikredildiğini görmekteyiz: “Onlar ki, Allah’ın yanına başka bir tanrı katıp tapmazlar. Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zina etmezler.”¹⁷⁵ Zina da bir nevi insan neslini öldürmek gibi görüldüğünden, adam öldürmeyle beraber zikredilmiştir.

Eşcinsellik de, insanın cinsel sapıklığı olarak kabul edilen bir ilişki çeşididir ve Kur’ân’da, Hz. Lût kavminin bir sapıklığı olarak dile getirilmektedir. Hz. Lût, erkeğin erkeğe yaklaşması (homoseksüellik) şeklindeki bu fuhuş çeşidini, daha önce hiçbir millette görülmemiş ölçüde yaygınlaştırmaları sebebiyle onları eleştirdi. Kendisinin güvenilir bir peygamber olduğunu, Allah’dan korkup davetine icabet etmeleri, hallerini düzeltmeleri gerektiğini söyledi.¹⁷⁶

“Lût kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı. Kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: (Allah’a karşı gelmekten) Sakınmaz mısınız? Bilin ki, ben size gönderilmiş bir elçiyim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir. Rabbinizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da, insanlar içinden erkeklere mi yaklaşıyorsunuz? Doğrusu siz sınırı aşmış (sapık) bir kavimsiniz.”¹⁷⁷ Diğer bir âyette Hz. Lût, bu yaptıkları sebebiyle onları müsrifler olarak nitelendirdi. “Lût’u da (peygamber gönderdik). kavmine dedi ki: “Sizden önceki milletlerden hiçbirinin yapmadığı fuhuşu mu yapıyorsunuz. Çünkü siz, kadınları bırakıp da cinsel tatmin için erkeklere yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz taşkın bir milletsiniz.”¹⁷⁸ Mâkul ve

¹⁷⁴ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 5 / 3470 – 3471.

¹⁷⁵ Furkân Sûresi, 25 / 68.

¹⁷⁶ H. Karaman ve Ekibi, a.g.e., (Kur’ân Yolu), 2 / 434.

¹⁷⁷ Şuarâ Sûresi, 26 / 160 – 166.

¹⁷⁸ Â’raf Sûresi, 7 / 80 – 81

meşrû ölçüleri aşan anlamına gelen müsrif kelimesinin, burada cinsel sapıklığı ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Şehvet düşkünlüğü, tarihte birçok toplumların felaketine sebep olmuş ve sonunu hazırlamıştır. Şehveti dünyayı geçirmek için sadece bir vasıta olarak görmek gerekir.

2) İnsanın Aceleciliği

Yavaş hareket etmenin zıddı olmak üzere, sür'atli hareket etmek manasında kullanılmaktadır. Kur'ân'da bu kavram, insanın aceleci yönünü ifade ettiği gibi, hızlı geçtiği veya ahiretten önce yaşandığı için, dünya hayatının da ismidir.¹⁷⁹ “Şu insanlar, çarçabuk geçen dünyayı seviyorlar da önlerindeki çetin bir günü (ahireti) ihmal ediyorlar.”¹⁸⁰ Kur'ân diğer bir âyette de insanın pek aceleci olduğunu haber veriyor:

ويدع الانسان بالشر دعاءه بالخير وكان الانسان عجولا

“İnsan, şerri de hayrı istediği gibi ister. İnsan pek acelecidir.”¹⁸¹

Âyetin, insanı çok aceleci olarak değerlendiren ifadesi, insanın tabiatındaki bir komplekse işaret etmektedir. Gerçekten insanın, özellikle ilk defa karşılaştığı durumlarda neyin iyi neyin kötü, neyin faydalı neyin zararlı olduğu konusunda isabetli hüküm vermesi, her zaman inandığı, güvendiği kaynaklara başvurarak, en doğru tercihi yapması gerekir. Fakat zihinsel ve ruhsal yönden yeterince gelişmemiş olanlar, sabır ve olgunluk isteyen bu süreçten geçmeye tahammül edemedikleri için, genellikle nefsânî isteklerinin tesiriyle aceleci davranır ve umumiyetle de yanlış hüküm verir, yanlış tercihte

¹⁷⁹ Hayati Aydın, a.g.e., s. 96.

¹⁸⁰ İnsan Sûresi, 76 / 27.

¹⁸¹ İsrâ Sûresi, 17 / 11.

bulunurlar. Âyet, bu zaaf hususunda uyarmakta; dolaylı olarak muhatabını, Kur'ân'ın ölçülerine göre karar vermeye davet etmektedir.¹⁸²

İnsanlar bazen ciddi sıkıntılarla karşılaştıklarında sabır ve metanetle bu sıkıntıyı atlatmaya, mâkul ve meşrû yollarla bu sıkıntıdan kurtulmaya çalışmak yerine, “Allah canımı alsa da kurtulsam” şeklinde sözlerle, karamsarlıklarını ifade ederler. Ayrıca bazıları da, acelecilik göstererek, kendi iyiliklerine zannederek, kötü şeyleri de isteyiverirler. Fakat onların iyi olduğunu zannettiği şey gerçekte kötü, kötü olduklarını zannettikleri şey de iyi olabilir: “Hoşunuza gitmediği halde size savaş farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde, bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde, bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”¹⁸³ Bundan dolayı bir iş hususunda acele karar vermemek gerekir. Müşriklerden bazıları da böyle davranır, hatta “Allah'ım! Eğer bu kitap, senin katından gelmiş bir hakikatse gökten üzerimize taş yağdır.”¹⁸⁴ derler, aceleciliklerini ortaya koyarlardı.

Aceleciliğin fitrî bir zaaf olduğunu bütün İslâm âlimleri kabul etmektedirler. Ancak bu olumsuz eğilim Kur'ân tarafından eleştirilmektedir. Acelecilik, sıhhatli düşünmeye engeldir. Halbuki düşüncenin nurlu ışığıyla yolunu aydınlatamayanlar, hedeflerine çoğu kez varamayarak başladıkları noktaya geri dönerler. Bunun için teşebbüslerini düşünce süzgecinden geçirmeden, pratiğe dökmekten, hislerine kapılarak acele söylediği bir sözden veya bir davranıştan dolayı yıllarca pişman olan birçok insan vardır. Kur'ân'da, Hz. Peygamber'in vahyi çabuk belleme isteğinden kaynaklanan aceleciliğine temas edilmektedir. “Gerçek hükümrân olan Allah, yücedir. Sana onun vahyi tamamlanmazdan önce Kur'ân'ı (okumakta) acele etme ve: Rabbim, benim ilmimi artır, de.”¹⁸⁵ Bu âyette, ilmin acele ile elde

¹⁸² H. Karaman ve Ekibi, a.g.e., (Kur'an Yolu), 3 / 408 – 409.

¹⁸³ Bakara Sûresi, 2 / 216.

¹⁸⁴ Enfal Sûresi, 8 / 32.

¹⁸⁵ Tâhâ Sûresi, 20 / 114.

edilemeyeceğine, tahsilin de kendisine mahsus ilkeleri olduğuna işaret edilmektedir.

Acelecilik, Kârun gibi hazinelere sahip olmayı, kişinin en büyük gayelerinden biri olarak görür. Oysa bunun doğru olmadığını, Kur'ân ortaya koymaktadır.¹⁸⁶ "Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız."¹⁸⁷

3)İnsanın Hasetçiliği

Haset, Allah'ın insanlara verdiği, üstün vasıflara tahammül edemeyerek, o nîmetin sahibinden, onların yok olmasını veya kendisine geçmesini isteme halidir.¹⁸⁸ Gıpta ile hasedi birbirine karıştırmamak gerekir. Gıpta, kişinin, mü'min kardeşine verilen nimetin elinden gitmesini istemeksizin, bir benzerinin kendisine de nasip olmasını istemesine denir.¹⁸⁹ Bu, teşvik edilen hasletlerden bir tanesidir. Şu hadiste geçen haset, gıpta manasına gelen hasettir: "Ancak iki kişiye haset edilir: Biri, Allah'ın kendisine verdiği hikmetle hükmeden ve onu başkasına da öğreten kimse, ikincisi, Allah'ın hakta harcanmak üzere mal verip desteklediği kimsedir."¹⁹⁰

Hased, aynı zamanda çekememezlik olup, haram olan, kınanan olumsuz eğilimlerden biridir. Kur'ân, şerrinden Allah'a sığınılacak kişileri sayarken; *ومن شر حاسد إذا حسد* "Bir de kıskandığı vakit, kıskanç kişinin şerrinden, (Allah'a sığınırım), de". Burada "hasid" kelimesi, kıskanç, çekememezlik eden anlamındadır.¹⁹¹ Birinin sahip olduğu nimetin zevalini

¹⁸⁶ Şevki Saka, a.g.e., s.116.

¹⁸⁷ İsrâ Sûresi, 17 / 18.

¹⁸⁸ el-Firûzabâdî, İbrahim b. Ali b. Yusuf, el-Kâmûsu'l-Muhît, Trhs., 1 / 597.

¹⁸⁹ el-Gazâlî, a.g.e., 3 / 426.

¹⁹⁰ el-Buhârî, a.g.e., Kitabu'l-İlim, 15, 73 no.lu hadis; Müslim, a.g.e., Kitabu Salati'l-Musafirin, 268, 1848 no.lu hadis.

¹⁹¹ el-Gazâlî, a.g.e., 3 / 419.

arzulama anlamına gelen hased, İslâm ahlâk kitaplarında, başlıca olumsuz eğilimler arasında gösterilmiştir. Bir tür ruh hastalığı kabul edilen hased duygusunun, insan tabiatındaki bencillik eğiliminden, dolayısıyla başkalarının kendisinden daha üstün durumda olmasına tahammül edememesinden kaynaklandığı, bu durumun onu bir tür bunalıma soktuğu bildirilmektedir. Bu nedenle âyette, haset ettiğinde, hasetçinin şerrinden Allah’a sığınmanın önemine dikkat çekilmiştir.¹⁹²

Hadislerde; “bir kulun kalbinde îmanla haset bir arada bulunmaz,”¹⁹³ “ateşin odunu yemesi gibi haset de iyilikleri yer,”¹⁹⁴ şeklindeki ifadelerle hased yerilmektedir. “Dedikoduların peşine düşmeyin, kusur araştırmayın, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, kin gütmeyin! Ey Allah’ın kulları, kardeş olun!”¹⁹⁵ denilerek, din kardeşliği ve sosyal barış için gerekli mesajlar verilir.

Gazâlî (ö.505/1111) hasedi bir ruh hastalığı olarak saymıştır. Gazâlî’ye göre, duygusal düzeydeki hasedi yok etmek herkes için mümkün değildir. Fakat insanlar, aklın ve dinin buyruğuna uyarak bu duyguyu baskı altında tutar, bu yönde çaba gösterirlerse dînî ve ahlâkî sorumluluktan kurtulurlar.¹⁹⁶

Kur’ân’da, “Şuhh” kelimesi de kıskançlık anlamında kullanılmıştır: “Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden, yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefislerde kıskançlık hazırdır.”¹⁹⁷ Burada ki kıskançlığın, fitrî bir olumsuz eğilim olduğu söylenmiştir.¹⁹⁸

¹⁹² H. Karaman ve Ekibi, a.g.e., (Kur’ân Yolu), 5 / 698.

¹⁹³ en-Nesâî, a.g.e., Kitabu’l-Cihad, 6 / 13.

¹⁹⁴ İbn Mâce, a.g.e., Kitabu’z- Zühd, 4210 no.lu hadis; Ebî Dâvud, Süleyman b. Eş’as, es- Sünen, Daru’l-Cinan, Lübnan, Beyrut,1988, Kitabu’l-Edeb, 44, 4903 no.lu hadis.

¹⁹⁵ el-Buhârî, a.g.e. Kitabu’l-Edeb, 57, 58 6064, 6065,6066 no.lu hadisler; Müslim, a.g.e., Kitabu’l-Birr, 9, 6628 no.lu hadis.

¹⁹⁶ el-Gazâlî, a.g.e., 3 / 440.

¹⁹⁷ Nisâ Sûresi, 4 / 128.

¹⁹⁸ ez-Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, el-Keşşaf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl, Bulak, 1318 H., 1 /571.

Her insan fıtraten kıskançtır. Kıskançlık normal boyutlarda kaldığı sürece zararlı bir eğilim değildir. Hadis'te şöyle ifade edilir: "Allah gayretlidir (kıskançtır), mü'min de gayretlidir. Allah'ın gayreti, mü'minin, Allah'ın haram kıldığı şeyi yapması hususundadır."¹⁹⁹ Burada kıskançlık haramlardan koruyan bir gayret olarak görülmektedir. Böylece ulvî değerler korunmuş olur. Milletini ve ailesini koruma refleksi de bir nevî kıskançlıktır. Bu husus hasetten tamamen farklıdır.

4) Cimrilik

Kur'ân'da cimrilik; katur, şuhh ve buhl kelimeleri ile ifade edilmektedir. Burada esas cimrilik maldaki cimrilik olan "katur" dur. Kur'ân, insanın bu yönüne işaret ederek, "وكان الإنسان قتورا" "Gerçekten insan çok cimridir," der.²⁰⁰ Yüce Allah, gerek kendine karşı ve gerekse insanlara karşı cimrice davranan kimseleri sert bir üslupla eleştirerek, cimriliğin iyi bir nitelik olmadığını ve insanların bu olumsuz nitelikten kendilerini korumalarının gerektiğini belirtmiştir.²⁰¹

Cimrilik, imkânları elverdiği halde Allah rızasına uygun olan yerlere harcama yapmaktan kaçınmak, şeklinde izah edilmektedir.²⁰² Şu âyette geçen "şuhh" kelimesi de cimriliği ifade etmektedir. "Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır."²⁰³ Burada geçen "şuhh" kelimesi, değişik manalarla açıklanmıştır. Birçok

¹⁹⁹ el Buhârî, a.g.e., Kitabu'n- Nikah, 107,5223 no.lu hadis; Müslim, a.g.e., Kitabu't-Tevbe, 36, 7095 no.lu hadis.

²⁰⁰ İsrâ Sûresi, 17 / 100.

²⁰¹ Şevki Saka, a.g.e., s. 125.

²⁰² el-Gazâlî, a.g.e., 3 / 574.

²⁰³ Haşr Sûresi, 59 / 9.

müfessire göre bu kelime cimrilik huyunun ileri derecesi veya cimri olmanın yanı sıra başkalarının elindeki imkânları da kıskanma anlamına gelmektedir. Râzî, bunu cimriliğe iten halet-i rûhiye diye açıklar ki, buna göre âyetin bu kısmını “Kim cimrilik duygusundan korunursa” şeklinde tercüme etmek mümkündür.²⁰⁴

Cimrilik hastalığı, münafıklarda daha net bir şekilde kendini göstermektedir. Kur’ân bunların durumunu şöyle anlatıyor: “(Geldikleri zaman da) size karşı cimri olarak (gelirler, size yardım etmek istemezler. Tersine savaştan bir ganimet elde edilirse ona konmak için gelirler). Ama (savaşa) korku gelirse, (tehlikeli bir durum hasıl olursa) onların üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidip de sıra ganimetleri paylaşmaya gelince, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dillerle incitirler.”²⁰⁵ Zamanımızda da, her insanda cimrilik doğal olarak vardır. Cimriliğin insan ruhunun derinliklerinde olduğu, bundan dolayı da böyle olumsuz bir duyguya sahip olanın, etrafını hiç gözetemediği söylenebilir. Âyette: “Ama o sarp geçidi geçmeye katlanmadı. O sarp geçidin ne olduğunu bilir misin? Bir köle ya da esirin bağıni çözüp hürriyetine kavuşturmadır. Veya açlık gününde (kıtık zamanlarında) hısım sayılan bir yetime veya yere serilmiş (bitkin kimsesiz) bir yoksula yedirmektir.”²⁰⁶ denilmek suretiyle, cimriliğin ruhta olan en köklü bir zaaf olduğu ifade edilmektedir. İzalesi de ilim ve amel ile olur. İlim, cimriliğin zararlarını ve cömertliğin faydalarını bilmek, amel de kendini zorlayarak cömertliğe alıştırmaktır..²⁰⁷

5)Nankörlük

Kur’ân’da bu kavramın, iki anlama geldiğini görüyoruz. Birisi, inkâr anlamındadır ki, küfür olarak kabul edilmektedir. Diğer anlamı ise; nimetlerin

²⁰⁴ H. Karaman ve Ekibi, a.g.e., (Kur’an Yolu), 5 / 224.

²⁰⁵ Ahzâb Sûresi, 33 / 19.

²⁰⁶ Beled Sûresi, 90 / 11 – 16.

²⁰⁷ el-Gazâlî, a.g.e., 3 / 579.

değerini bilmemek, takdir etmemek, zaman zaman Allah'a şükürden gâfil olmaktır: "Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, tamamen ümitsiz ve nankör olur. Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırsak; "elbette, kötülükler benden gitti," der. Çünkü o (bunu derken) şımarıktır, kibirlidir. Ancak (musîbetlere) sabredip güzel işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve bir büyük mükâfat vardır."²⁰⁸ Âyette, varlık ve sıhhatin elinden alınmasıyla, insanın nasıl nankör bir hale geldiği vurgulanmaktadır. Burada anlatılmak istenen husus, Allah'ın verdiği nimetlere bir nevî şükürsüzlüktür. Bu tip davranışların mü'minlerde olmadığını, Kur'ân beyan etmektedir: "İnsan hayır istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa, hemen ümitsizliğe düşer, üzülmüverir. Andolsun ki, kendisine dokunan bir zarardan sonra, biz ona bir rahmet tattırırsak; "bu benim hakkımdır, kıyametin kopacağını sanmıyorum, Rabbime döndürülmüş olsam bile muhakkak O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır," der. Biz nankörlere yaptıklarını mutlaka haber vereceğiz ve muhakkak onlara ağır azaptan tattıracağız"²⁰⁹

Nankör, sevimsiz ve olumsuz insan tipini çağrıştıran bir kelimedir. İyilik bilmezler, kadir - kıymet tanımazlar için daha çok kullanılır. Kur'ân'da yine insanın bu durumuna şöyle işaret edilir. "وكان الإنسان كفورا "Gerçekten insan, çok nankördür."²¹⁰ İnsanın bütün özelliklerini en kâmil manada, Allah bilmektedir. İnsanın fıtratında var olan bu olumsuz yana işaret edilerek, kötü davranışlardan sakındırmak, İslâm'ın önemli prensiplerindendir. Bu olumsuz duyguların bulunduğu kalp ve gönül dünyası kararmaya başlar, kardeşçe yaşamının aşkını ve şevkini yitirir. Nankör insan, katı ve sert bir kişiliğe sahiptir. Bunlar hem kendileri hem de içinde yaşadıkları toplum açısından, sevimsiz kişilikleri olan insanlardır. Bir başka âyette, verilen nimetler karşısında, şükürsüzlüğü anlatan şu ifadelere yer verilmektedir: "Kahrolası

²⁰⁸ Hûd Sûresi, 11 / 9 – 11.

²⁰⁹ Fussilet Sûresi, 41 / 49 – 50.

²¹⁰ İsrâ Sûresi, 17 / 67.

insan ne kadar nankördür.”²¹¹ “O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah’ın nimetini sayacak olsanız, sayamazsınız. Doğrusu insan çok zâlim, çok nankördür!”²¹² İnsanı yaratan ve sayılamayacak ölçüde nimetleriyle donatan, tehlikelerden koruyan Allah’a karşı, bu olumsuz tutum, nankörlüğün somut örneklerindendir.²¹³

6)Öfke ve Unutkanlık

Öfke genelde, kızgınlık, sinirlilik hali anlamına gelmektedir. Kur’ân’da öfke için gadap ve gayz kelimesi kullanılmaktadır. Diğer bir ifade ile öfke, nefsin, kötü bir durum karşısında intikam alma heyecanını göstermesidir. Hatta dilimizde öfke, bir nevi hiddet ve hışım göstermektir.

Gayz ise, hoşlanılmayan bir şeye karşı gösterilen tepkidir. Gadaptan önceliği vardır. Aynı zamanda ondan farklıdır. Gazabın perde arkasında intikam alma hırsı ve arzusu yatmaktadır. Onun belirtileri insanın yüzünde ve diğer azalarında görülebilir. Fakat, gayz öyle değildir. O kalplerde kalır. Gadap, Allah’a isnad edilir, fakat gayz Allah’a isnad edilemez.²¹⁴

Öfke, sinir yönünden zayıflıktan kaynaklanan kızgınlığın bir neticesi olup, şiddetle tepki gösterme şeklinde ortaya çıkarak, düşünce sistemimizi felç edebilir. Vücûdun fonksiyonlarını devam ettirmesi için verilen üç temel duygudan biri şehvet, biri öfke, diğeri de akıldır. Şehvet yerinde kullanılırsa, vücuda yararlı olan şeyleri celbeder, öfke zararlı şeyleri defeder, Akıl ise iyi ve kötüyü birbirinden ayırır. Öfkenin ifrat mertebesinde olması, insandaki kontrolü kaybettirir. Bir hadiste bu husus ortaya konmaktadır: “Öfke ve gazap, şeytandandır, şeytan ise ateşten yaratılmıştır. Ateş ise ancak su ile söndürülür.” Öfke anında beden harareti yükselince, kişinin düşünce yetisi

²¹¹ Abese Sûresi, 80 / 17.

²¹² İbrahim Sûresi, 14 / 34.

²¹³ Şevki Saka, a.g.e., s. 127 – 128.

²¹⁴ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 2 / 1177.

zayıflar. Aklın nuru öfke ile söndüğünden, kişi bu noktada aklını çalıştırır da, buna muvaffak olamaz. Düşüncenin merkezi beyindir. Şiddetli öfke anında kan ısınır ve tesirini beyne vurur ve beynin düşünce sahasını etkisi altına alarak, onu düşünme yetisinden alıkoyar.²¹⁵

“Nisyan, Kur’ân’da “unutkanlık” anlamında kullanılmaktadır. İnsanın, ya düşünce zayıflığından ya da gaflet ve kasıttan dolayı kendisine emanet bırakılan bir şeyi, unutuluncaya kadar terk edip anmaması anlamını ifade etmektedir.”²¹⁶

İnsanı anlatırken onun unutkan bir varlık olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Acı ve sıkıntılarla dolu insan hayatı, unutulduğu gibi, tatlı ve hoş hatıralarla da dolu hayat zamanla unutulmaktadır. ²¹⁷ “ربنا لا تأخذنا ربننا لا تأخذنا” ²¹⁸ “Rabbimiz, unuttur veya yanılsak bizi sorumlu tutma.” ²¹⁸ Belki unutma bir yerde, insanın hayat yükünü hafifletmektedir. Unutma, bazen insanın elinde olmadan gerçekleşir, bazen de ihmal ve inkârdan kaynaklanır. Ama bize düşen, bunlardan ders alarak, dengeli bir hayatın var olmasını sağlamaktır. Kur’ân, insanları bu konuda dikkatli davranmaya çağırmaktadır:²¹⁹ “İnsanın başına bir sıkıntı gelince, Rabbine yönelerek O’na yalvarır. Sonra Allah kendisinden ona bir nimet verince, önceden yalvarmış olduğunu unuttur. Allah’ın yolundan saptırmak için O’na eşler koşar. (Ey Muhammed!) De ki: Küfrünle biraz eğlenedur; Çünkü sen, muhakkak cehennem ehline gireceksin.”²²⁰ “(O gün onlara şöyle diyeceğiz:: Bu güne kavuşmayı unutmanızın cezasını şimdi tadın bakalım! Doğrusu biz de sizi unuttuk. Yaptıklarınızdan ötürü ebedî azabı tadın.”²²¹ “Allah’ı unutan ve bu

²¹⁵ Hayati Aydın, a.g.e., s. 114 – 115.

²¹⁶ er-Râğıb el-İsfehâni, a.g.e., s.748.

²¹⁷ Şevki Saka, a.g.e., s.132.

²¹⁸ Bakara Sûresi, 2 / 286.

²¹⁹ Şevki Saka, a.g.e., s.133.

²²⁰ Zümer Sûresi, 39 / 8.

²²¹ Secde Sûresi, 32 / 14.

yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.”²²²

7)İnatçılık ve Hırs

Kur'ân, inatçılıkla ilgili “anîd” kelimesini kullanmaktadır. İnatçılık genelde fıtrattan gelen bir zaaf olarak görülmektedir. Şu âyetlerde bu kelimelerin geçtiğini görmekteyiz: “İşte (Âd kavmi), Rablerinin âyetlerini inkar ettiler. O'nun peygamberlerine âsî oldular ve inatçı her zorbanın emrine uydular.”²²³ “Peygamberler fetih istediler. (Allah da verdi.). Her inatçı zorbada hüsrana uğradı”²²⁴ “Haydi ikiniz (iki meleğe bu emir verilir) her inatçı kâfiri, cehenneme atın!”²²⁵ “Asla (ummasın)! Çünkü o, bizim âyetlerimize karşı alabildiğine inatçıdır.”²²⁶ Genellikle, bu âyetlerde işaret edilen husus, bile bile inkara sapan, Mekkeli müşriklerin, o inkarcı ve inatçı halleridir.

Bütün bunlar, insanların kibir ve inatları yüzünden, îman etmeye yanaşmamaları idi. Bu duygu iyi yöne kanalize edilebilirse, insan sabır gibi olumlu eğilimleri bünyesinde barındırmaya başlar. Bunun karşılığı da, Kur'ân'ın ifadesine göre, içinde ebedî kalacağı cennetler olacaktır.

Hırs ,Kur'ân'da, “helu” olarak ifade edilmektedir. Arzu edilen bir şeye karşı iradenin şiddetle yönelmesidir.²²⁷ İnsanın bir hayra ve servete ulaşınca kıskanarak kimseyi nimetinden istifade ettirmemesi, musîbet zamanında ise hemen kederini, sıkıntısını açığa vurması, homurdanması şeklinde ruhsal durumunu izah etmektedir. İnsanın bu durumunu şu âyetler iyi bir şekilde açıklamaktadır: “Gerçekten insan, pek hırslı yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder, ona imkan verildiğin de ise, pinti kesilir.

²²² Haşr Sûresi, 59 / 19.

²²³ Hûd Sûresi,, 11 / 59.

²²⁴ İbrahim Sûresi, 14 / 15.

²²⁵ Kaf Sûresi, 50 / 24.

²²⁶ Müddesir Sûresi, 74 / 16.

²²⁷ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s.163.

Ancak şunlar öyle değildir: Namaz kılanlar ki, onlar namazlarında devamlıdır (İhmal göstermezler). Mallarında, isteyene ve istemeyene belli bir hak tanıyanlar, ceza (ve hesap) gününün doğruluğuna inananlar; Rablerinin azabından korkanlar ki, Rablerinin azabına karşı emin olunamaz; ırzlarını koruyanlar - ancak eşlerine ve cariyelerine karşı müstesna- çünkü onlar kınanmaz; bundan öteye geçmek isteyenler ise, onlar taşkınlığın ta kendileridir.”²²⁸

Helû, bir diğer yönüyle; mızıkçılık, huysuzluk anlamlarına da gelir.

“إن الانسان خلق هلوعا”²²⁹ Buradaki “هلوعا” kelimesini, kendisinden sonra gelen iki âyet tefsir etmiştir. “Kendisine şer dokunduğu zaman çok sızlanır.” Bu şu demektir: Kendisine bir ağrı, sıkıntı, yoksulluk, hastalık gibi bir acı dokundu mu, kıvranır, sızlanır, feryat eder, dayanamaz, başkalarından imdat bekler. “Kendisine bir hayır dokunduğu zaman da kıskanır.” Meselâ; bir servete, sıhhate, makama kondu mu, hırsından, kıskançlığından kimseye bir şey vermek istemez. Ağladığı günü derhal unuttur. Baş ağrıdığı zaman her şeyden ümit bekleyen, o mızımız adam, bu sefer biraz kuvvet bulunca, kimseye bir habbe vermemek, hayra mani olmak için sımsıkı bir afacan kesilir. Hayır işlerine arkasını döner. Eline geçeni toplayıp yığmaya ve saklamaya çalışır. Onun için de, o salgın ateş onu çağırır.”²³⁰

8)Cahillik ve Zalimlik

Cehalet, ilmin zıddıdır. O zamanki arapların görgüsüzlüğünün bir ifadesi olarak kullanılırdı.²³¹ Kur’ân, puta tapma isteği, ilahî emirlere karşı gelme ve alaya alma, şehvete meyletme, Allah’ın azabını isteme gibi fiilleri,

²²⁸ Meâric Sûresi, 70 / 19-31.

²²⁹ Meâric Sûresi, 70 / 19.

²³⁰ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 8 / 5357.

²³¹ Toshihiko İzutsu, Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, (Terc: Selahaddin Ayaz), Pınar yay., İstanbul, Trhs., s.52.

cehalet kapsamında değerlendirmiştir.²³² Bütün bunlardan sonra, cehalet kavramını, hevaya göre hareket etme diye tarif edebiliriz. Arapların, kolaylarına geleni tercih etmeleri, keyfe göre açılıp - saçılmaları, aşiret taassubu ile hareket ederek kan dökmeleri sebebiyle, yaşadıkları çağa “cahiliyye devri” denilmiştir.

Kur’ân’a göre insan, Allah’ın kendisine tevdi ettiği emaneti yüklenmiştir. Bu emanete, gerçek manada sahip çıkmadığı takdirde yine cehaletini ortaya koymuş olacaktır: “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de, onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zâlim, çok cahildir.”²³³ Emanet; kelime-i tevhîd, adâlet, hece harfleri ve akıl anlamlarına gelse de, bunlar arasında akıl, doğru olanıdır. Çünkü bunların hepsi akılla elde edilmektedir.²³⁴ İnsana yüklenen emanet; işlenmesinde sevap, terkinde ikab olan ibadet ve davranışlarla, akıl ve düşünce kabiliyetidir. Kulluk ve akıl emanetine riâyet edilmezse, zulüm ve bilgisizliğe sapılmış olur.

Aslında bu mukaddes emanetin insana verilmesi, insanın şeref ve itibarının büyüklüğünü göstermektedir. İnsanın bu hususta cehaletle nitelendirilmesi, ancak emanete ihanet eden kişiler için söz konusudur.²³⁵

Kur’ân’da cehalet, bilginin karşıtı olarak kullanılmıştır. “Ey inananlar, size fâsık bir adam, bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın, yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de pişman olursunuz.”²³⁶ “Peygamberlerimiz onlara açık belgeler ve mucizelerle gelince, onlar kendilerindeki bilgiden dolayı şımardılar da alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi”.²³⁷

²³² Hayati Aydın, a.g.e., s. 228.

²³³ Ahzâb Sûresi, 33 / 72.

²³⁴ er-Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s.30-31.

²³⁵ Şevki Saka, a.g.e., s. 130 – 131.

²³⁶ Hucurât Sûresi, 49 / 6.

²³⁷ Mü’min Sûresi, 40 / 83.

“Allah sizi analarınızın karnından hiçbir şey bilmiyorken çıkardı”²³⁸ âyet-i kerimesinden cehaletin doğuştan olduğunu, bilginin ise sonradan çalışmayla elde edildiğini anlamamız mümkündür.

Zulüm, bir şeyi kendine ait olan yerin dışına koymak demektir. Zulüm, tecavüzü de içinde barındırmaktadır. Bu yüzden, büyük - küçük tüm günahlar için de zulüm tabiri kullanılır.²³⁹ Genel olarak zulüm, kişi veya toplumun kendi sınırlarını aşması ve yapmaya hiç hakkı olmayanı yaparak, adâletsizlikte bulunmasıdır.²⁴⁰

Kur’ân’a bakıldığında, zulmün üç boyutunu görmek mümkündür: Birincisi; insan ile Allah arasındaki zulümdür. Bu, insanın Allah’a karşı işlediği, küfür, şirk ve nifak gibi büyük zulümleri içine almaktadır: “Allah’a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, “bana da vahyolundu diyenden ve ben de Allah’ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim,” diyenden daha zâlim kim vardır! O zâlimler, ölümün (boğucu) dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara, “haydi canlarınızı kurtarın! Allah’a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O’nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamış olmanızdan ötürü, bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız!” derken onların halini bir görsen!”²⁴¹ Kur’ân Lokman’ın oğluna olan nasihatını dile getirerek, şirkin büyük bir zulüm olduğunu anlatmaktadır: “Lokman oğluna öğüt vererek, “yavrucuğum! Allah’a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür,” demiştir.”²⁴²

İkincisi; insanların birbirlerine karşı yaptıkları zulümdür. Bu durum, insanların birbirlerine yaptıkları bütün haksızlıkları içine almaktadır: “Ancak şunlar aleyhine yol vardır ki, insanlara zulmederler ve yeryüzünde haksız yere saldırırlar. İşte böylelerine acı bir azap vardır.”²⁴³

²³⁸ Nahl Sûresi, 16 / 78.

²³⁹ er-Râğıb el- İsfahânî, a.g.e., s. 481.

²⁴⁰ Toshihiko İzutsu, a.g.e., (Kavramlar), s.222.

²⁴¹ En’âm Sûresi, 6 / 93.

²⁴² Lokman Sûresi, 31 / 13.

²⁴³ Şûrâ Sûresi, 42 / 42

Üçüncüsü ise; insanın kendi nefesine yaptığı zulümdür: “Sonra kitabı, kullarımız arasında seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur.”²⁴⁴ Kur’ân âyetlerine toplu bakıldığında, bütün bu zulümleri, neticede insanın nefesine, yani kendine yaptığı zulüm olarak değerlendirmek mümkündür.

Kur’ân, çöken toplumların da kendilerine zulmettiğinden dolayı çöktüğünü haber vermektedir: “Biz, zulmeden ülkelerden nicesini kırıp geçirdik ve bunun ardından bir başka kavmi meydana getirdik. Azabımızı hissettiklerinde bir de bakarsın ki, oralardan kaçıyorlar! Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün! Çünkü size sorular sorulacak! “Vay başımıza gelenlere!” dediler; “gerçekten biz zâlim insanlarmışız.”²⁴⁵ “Nitekim onlardan her birini günahı sebebiyle cezalandırdık. Kiminin üzerine taşlar savuran rüzgârlar gönderdik, kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyor, asıl onlar kendilerine zulmediyorlardı.”²⁴⁶ İnsan kendisi için, yerine getirmesi gereken, emanet adı verilen kulluk görevini yapmamakta ve bu yüzden de zâlim olarak nitelendirilmektedir.

9)Tartışmacılık

Kur’ân, “cedel” kelimesi ile, tartışmayı kastetmektedir. Cedel, birisini küçük düşürmek, utandırmak, ona galip gelmek maksadıyla taşkınlık ederek söz ile aciz bırakmak anlamını ifade etmektedir.²⁴⁷ Kur’ân’ın muhtevasına bakıldığı zaman, cedeli iki bölümde incelemek mümkündür:

²⁴⁴ Fâtır Sûresi, 35 / 32.

²⁴⁵ Enbiyâ Sûresi, 21 / 11 – 14.

²⁴⁶ Ankebût Sûresi, 28 / 40.

²⁴⁷ er-Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s.123.

1) Kur'ân tarafından tavsiye edilen mücadele: İnsanların doğruyu bulmaları, hakka inanmaları, yanlış düşünceleri tashîh etmeleri için yapılan mücadeledir. Şu âyet buna örnek gösterilebilir: “(Rasûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidâyete erenleri de çok iyi bilir.”²⁴⁸ Böylece Kur'ân, bizzat inançsızları ikna etmeye yönelik mücadelede bulunmaktadır.

2) Kur'ân tarafından yanlış kabul edilen, yerilen cedel: İnsanları yanıltmaya yönelik mücadele türüdür. “Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa O mu?” dediler. Bunu sana ancak tartışmak için söylediler. Öyle ya, onlar kavgacı bir toplumdur.”²⁴⁹ İnsanın önemli zaaflarından biri de tartışmayı sevmesi ve o ruhla yaşamayı istemesidir. “وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرُ شَيْءٍ جَدَلًا” “İnsan tartışmaya çok düşkündür.”²⁵⁰ âyeti de bunu anlatmaktadır.²⁵¹

Kur'ân, hiçbir delil ortaya koymadan, bir takım sapık fikirleri savunmak için mücadele edenleri yermektedir. Tarih sahnesinde, peygamberlerle tartışan birçok kavim gelip geçmiştir. “Allah kendisine hükümdarlık verdiği için şımararak, Rabbi hakkında İbrahim’le tartışmaya gireni görmedin mi? İşte o zaman İbrahim: “Rabbim, hayat veren ve öldüren dir,” demişti. O da: “Hayat veren ve öldüren benim,” demişti. İbrahim: “Allah güneşi doğudan getirmektedir, haydi sen de onu batıdan getir!” dedi. Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı. Allah zâlim kimseleri hidâyete erdirmez.”²⁵² Hz. Nûh’a da kavmi, kendileri ile çok mücadele ettiğini söylemişlerdi: “Dediler ki: Ey Nûh! bizimle mücadele ettin ve bize karşı mücadelede çok ileri gittin. Eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğin (azabı) bize getir.”²⁵³ Oysa Hz. Nûh’un mücadelesi, tevhîd inancını yerleştirmek ve öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğunu izah edebilmek içindi. Bu mücadele

²⁴⁸ Nahl Sûresi, 16 / 125.

²⁴⁹ Zuhruf Sûresi, 43 / 58.

²⁵⁰ Kehf Sûresi, 18 / 54.

²⁵¹ Hayati Aydın, a.g.e., s. 238.

²⁵² Bakara Sûresi, 2 / 258

²⁵³ Hûd Sûresi, 11 / 32.

peygamberlerin onurlu ve şerefli mücadelesidir. Burada yerilen husus, inkârcıların, batılda inat ve ısrar etmeleri ve yersiz mücadele etmeleridir.²⁵⁴

İblis de Allah'a karşı mücadele etmiş, tartışmış ve bu yüzden lânete uğramıştır. “(İblis): Ben ondan (Âdem'den) daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu çamurdan yarattın.”²⁵⁵ “Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar.”²⁵⁶

Böyle tartışmalar, Allah'ın azabının inmesine sebebiyet veren tartışmalardır. İslâm tarihi içerisinde, birçok nifak ve ayrılıklara ve birçok sapık fırkanın oluşmasına, tamamen bu suçun işlenmesi sebep olmuştur. Olumsuz bir eğilim olan tartışmacılıktan, Kur'ân'ın istediği güzel mücadeleye dönmek suretiyle kendimizi koruyabiliriz.

10) Kan Dökücülük ve Fesatçılık

Kur'ânda, insanın kan dökücülük huyu şu âyet ile anlatılmaktadır: “Hatırla ki Rabbin meleklere: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım,” dedi. Onlar: “Bizler hamdinle seni tesbîh ve seni takdîs edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun?” dediler. Allah da onlara: “Sizin bilemiyeceğinizi herhalde ben bilirim,” dedi.”²⁵⁷ Burada ki kan dökmek, kurban kesmek olmayıp, insan kanı dökme anlamındadır. Bu da, fıtraten insanda böyle bir meylin olduğunu göstermektedir. Nitekim Freud gibi psikanalistler, bunun doğal olduğunu kabul etmektedirler. Bunu ispat etme bağlamında Freud; “bilinçdışı dürtülerimizle, her gün karşımıza çıkan, bizi yaralayan birilerini ortadan kaldırırız” demektedir, şaka ve kızgınlık anlarımızda “gebersin”, “ölsün” gibi ifadelerimizin de, bilinçdışımızda var olan ciddî ve

²⁵⁴ Şevki Saka, a.g.e., s.136.

²⁵⁵ Â'raf Sûresi, 7 / 12.

²⁵⁶ En'âm Sûresi, 6 / 121.

²⁵⁷ Bakara Sûresi, 2 / 30.

güçlü bir öldürme arzusunun dışa yansması şeklinde olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁸

Yeryüzünde ilk kan dökücülük, Hz. Âdem'in iki oğlu arasında olmuştur. Kur'ân bu durumu şöyle anlatıyor: "Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de, birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), "andolsun seni öldüreceğim," dedi. Diğer de: "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder," dedi (ve ekledi): "Andolsun ki sen öldürmek için bana elini uzatsan bile ben sana öldürmek için el uzatacak değilim. Ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben istiyorum ki sen hem benim günahımı, hem de kendi günahını yüklenip, ateşe atılacaklardan olasın; zâlimlerin cezası işte budur." Nihâyet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü, bu yüzden de kaybedenlerden oldu.²⁵⁹

Yüce Allah, gerek İslâm'da gerekse İslâm'dan önceki ilâhî dinlerde, insan hayatının kutsal olduğunu bildirmiş, bu sebeple canı korumayı, bütün insanlığı korumak kadar üstün bir fazilet saymış; bir cana kıymayı da bütün insanları öldürmek kadar büyük bir cinâyet olarak değerlendirmiştir.²⁶⁰ Âyet şöyledir: "İşte bu yüzdendir ki israiloğullarına şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yeryüzünde aşırı gitmektedirler."²⁶¹ İnsanlar birbirlerine eşittirler. Bir insanın haksız yere öldürülmesi toplumda öldürme olaylarının yayılmasına, insanların birbirine düşmesine ve toplum düzeninin bozulmasına yol açar. İnsan hayatının korunabilmesi için insanların birbirine saygı göstermeleri, hayatın kutsal

²⁵⁸ Hayati Aydın, a.g.e., s. 243.

²⁵⁹ Mâide Sûresi, 5 / 27 – 30.

²⁶⁰ H. Karaman ve Ekibi, a.g.e., (Kur'an Yolu), 2 / 206.

²⁶¹ Mâide Sûresi, 5 / 32.

olduğuna inanıp, korunmasına yardımcı olmaları gerekir. Bütün dinler, hukuk ve ahlâk sistemleri, haksız yere adam öldürmenin, cana kıymanın büyük bir suç olduğunda birleşmişlerdir. Ancak bu suçu önlemek, toplumun can güvenliğini sağlamak, onları huzurlu ve mutlu yaşatmak için bu suçu işleyenlere dünyada kısas cezası öngörülmüş, ahirette ise katilin Allah'ın gazabı, lâneti ve cehennem azabı ile cezalandırılacağı bildirilmiştir.²⁶²

İnsan, üstün bir varlık olarak yöneticiliğe layık görülmüştür. Bundan dolayı her türlü tecavüzden korunmalıdır. Kan dökücülük, insan hayatını her yönüyle tehdit eden, olumsuz bir eğilimdir. Kur'ân'ın sunduğu reçetelerle tedavî, insan hayatını daha yüksek bir noktaya taşıyacaktır.

Fesat, uyum ve iyiye gidişin zıddı bir kavramdır.²⁶³ Kur'ân bu olumsuz eğilimimizin fitrî olduğunu, meleklerin ifadeleriyle haber vermektedir. “Hatırla ki: Rabbin meleklerle: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım,” dedi. Onlar: “Bizler hamdinle seni tesbîh ve seni takdîs edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun?” dediler. Allah da onlara: “Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim,” dedi.”²⁶⁴

Fitne, Allah'dan olduğunda; çeşitli şekillerde tezahür eden bir imtihan; insanlardan olduğunda ise, ihtilaf, karışıklık, mü'minlere eziyet ve işkence gibi şekillerde kendini gösteren olumsuz bir olgudur. Allah fitnenin ortadan kaldırılmasını ve onun savaştan daha beter bir durum olduğunu haber vermektedir. “Fitne adam öldürmekten daha kötüdür,”²⁶⁵ âyetiyle bu durum açıkça beyan edilmiştir.

“Eğer Allah insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğerleriyle savması olmasaydı elbette yeryüzü altüst olurdu. Lakin Allah bütün insanlığa karşı lütuf ve kerem sahibidir.”²⁶⁶ Yeryüzünde asayiş ve dengenin sağlanması, fitneyi ortadan kaldırmakla mümkün olur:

²⁶² H. Karaman ve Ekibi, a.g.e., (Kur'an Yolu), 2 / 206 – 207.

²⁶³ er-Râğıb el-İsfehânî, a.g.e., s.571

²⁶⁴ Bakara Sûresi, 2 / 30.

²⁶⁵ Bakara Sûresi, 2 / 191.

²⁶⁶ Bakara Sûresi, 2 / 251.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE TEMİZ FITRAT VE OLUMSUZ EĞİLİMLER KARŞISINDA İNSANIN DURUMU

İnsan kelimesi, anlam itibariyle, hem arkadaşlık, cana yakın olmak manasına gelen “ünsiyet” kökünün hem de, unutmak, yabancılaşmak anlamına gelen “nisyan” kökünün bir arada kullanıldığı bir kelimedir.²⁶⁷ İsfahânî'ye göre, insana bu ismin verilmesi, hemcinsleriyle beraber uyum içinde yaşayabildiği ve sosyal bir varlık olduğu içindir.²⁶⁸ İnsan kelimesinin böyle anlamlandırılması, onun çift boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'ân âyetlerinin de bu hususa işaret ettiğini görmekteyiz. “Biz insanı en güzel biçimde yarattık, sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.”²⁶⁹ Âyette geçen “ahsen-i takvîm”, insanın fıtratıdır. Aynı zamanda insanın pozitif kutbudur. Ahsen-i takvim aslî ve fıtrî, esfel-i safilîn ise fer'î ve arizîdir. Birincisi, Allah'ın insan için tercih ettiği ve istediği olumlu bir durumdur. İkincisi ise insanın ısrarlı tercihinin negatif bir sonucudur. Aslında varlığın tabiatı da çift kutupludur. İman - küfür, cennet - cehennem, aydınlık - karanlık, iyilik - kötülük gibi. Kur'ân vahyi, baştan sona hep bu kavramlarla doludur.

Eski felsefede insan tabiatının, doğuştan geldiği ve değişmezliği üzerinde durulurken, insan ilimlerinin gelişmesiyle bu görüş değerini kaybetmiştir. Ancak yine de insan tabiatı, henüz tam olarak anlaşılabilmiş değildir.²⁷⁰ Fıtratta fazla bir değişme söz konusu değilken, insan tabiatında bazı değişim ve gelişimler mümkün görülmektedir.

Kur'ân'da, insan tabiatını canlı bir şekilde ortaya koyan pek çok âyet vardır. Bunlardan biri: “İnsana nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirip yan çizer. Ona bir de zarar – ziyan dokunacak olsa, iyice karamsarlığa düşer.

²⁶⁷ İslâm Ansiklopedisi, TDV., 22 / 320-321.

²⁶⁸ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 34-35.

²⁶⁹ Tîn Sûresi, 107 / 4 -5.

²⁷⁰ Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji Sözlüğü, MEB Basımevi, İstanbul, 1969, s.146.

De ki: Herkes kendi mîzaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir.”²⁷¹

İnsanlarda bulunan olumsuz eğilimlerin fitrî olup - olmadıkları hususu üzerinde iki türlü görüş beyan etmek mümkündür:

Birincisi, Allah'ın insanı her türlü kusurdan uzak, ahsen-i takvîm üzere yarattığını ileri sürenlerdir. Zemaşşerî (ö.538/1143) bunlardan biridir. Eğer Allah, fıtratta kınanan olumsuz eğilimleri toplamış olsa, onlardan kurtulmamızın imkânsız olacağını söylemektedir. Bunlardan bir kısmı, çirkin şeyleri yaratmaktan Allah'ı tenzîh ederler. Şu âyette bu durum ortaya konmaktadır:

لا يكلف الله نفسا الا وسعها لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت

“Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı şer de kendinedir.”²⁷² Bir hadis de şöyledir: “İyiliği düşünüp yapmayana bir sevap, iyiliği düşünüp yapana, yedi yüz ve daha fazla sevap verilir. Kötülüğü düşünüp yapmayana bir şey yazılmaz, yapana ancak bir günah yazılır.”²⁷³ Bunun için hayır, mücerred düşünce ile sevap olurken, eylemsiz günah, mücerred düşünce ile günah olmamaktadır.²⁷⁴

İkinci gurup İslâm âlimleri ise; Kur'ân'da bazı olumsuz eğilimlerin fitrî olduğunu, bunların ortadan tamamen kaldırılmasının mümkün olmadığını ileri sürmektedirler. İnsanın böyle yaratılması, hayır yeteneklerinin kullanılması ile gelişir, insan yücelerin yücesine yükselir. Bu yetenekleri iyi kullanmazsa, aşağıların aşağısına iner. Âyette; “O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır.”²⁷⁵ denilmektedir.

²⁷¹ İsrâ Sûresi, 17 / 83 – 84.

²⁷² Bakara Sûresi, 2 / 286.

²⁷³ el-Buharî, a.g.e., Kitabu'r- Rikâk, 31, 6491 no.lu hadis; Müslim, a.g.e., Kitabu'l- İman, 58, 204 .lu hadis.

²⁷⁴ Hayatî Aydın, a.g.e., s.43.

²⁷⁵ Mülk Sûresi, 67 / 2.

Her iki görüşü de zikrettikten sonra şunu söyleyebiliriz: Allah insanı hayra da şerre de meyyal yaratmıştır. Fakat Allah'ın lûtuft ve keremiyle insanın hayır yönü daha ağır basmaktadır. Örneğin insan, yeme ve içme hususunda fitrî olarak vücuda faydalı olanlara yönelir, zehiri tercih etmez. Bu fitrîlik, fıtrat bozulmadığı müddetçe devam eder.

Kur'ân-ı Kerîm, “ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ” âyet-i kerime'siyle insana iki yol gösterildiğini ifade etmektedir. “Ona (insana) iki yolu (doğruyu ve eğriyi) göstermedik mi?”²⁷⁶. Buradaki “necdeyn” kelimesi, iki gaye, iki yol manasına geldiği gibi, geleceğe dair daha geniş ve yüksek manaları içine almaktadır. Yollardan biri hayır, Allah'ın istediği istikamet, yüksek gaye, diğeri de, şer, kötülük ve yanlış giden yol olarak izah edilmektedir. Bunu da İnsan sûresindeki şu âyet-i kerîme te'yid etmektedir. “ Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör.”²⁷⁷ Şükreden insan irşad ve hidayet nimetinin kıymetini bilen, Rabbine iman ve şükür üzere bulunan, iyi niyet sahibi bir insan olup, Allah yolunda bütün meşakketlere göğüs gerer. Nankör ise, teklif ve tekellüften kaçınır, irşad ve hidayeti işitmezden gelir. Allah kulunu bu ikisi arasında serbest bırakmıştır.

Doğrusu, mutlak insan fıtratı, her ikisine de aynı seviyede uzak veya yakındır. İnsanın zâlim veya câhil olması, ya da kâmil veya âlim olması fıtrattan değil, bunun dışındaki sebeplerdendir. Bundan dolayı terbiye gereklidir. İnsan, hayra da şerre de müsait bir vaziyette yaratılmıştır, hangisini seçerse, onu yanında bulur. Bu nefsi emmare de olabilir, nefsi mutmeinne de olabilir.²⁷⁸

Allah insana en kötüye veya en iyiye gidebilecek bir kabiliyet vermiştir. Kötülüğün zirvesi fücür, iyiliğin zirvesi ise takvadır. Fücür; hak yoldan sapmak, o yolun istikametinden dışarı çıkmaktır. Zina, yalan gibi edepsizlik ifade eden, şerre ve günaha yol açan fiillerdir. Takva ise; kişinin Allah'ın koruması altında olup, fenalık ve şerden muhafaza edilmesidir.

²⁷⁶ Beled Sûresi, 90/ 10.

²⁷⁷ İnsan Sûresi, 76/ 3.

²⁷⁸ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 8/ 5837- 5839.

Bunun içerisinde bütün hayırlar ve Allah'a itaat yolları dahildir. Allah böylece, nefsi bozan ve zarar veren şeylerden sakınmayı, hayır işleri yaparak takvaya ulaşmayı emretmektedir.

“ فإلهمها فجورها وتقويها ” “Ona (insana) kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene and olsun.”²⁷⁹ Âyetinde bu durum izah edilmektedir. Burada fücür kelimesinin önce zikredilmesi, def-i mazarrat celb-i menfaatten önce geldiği içindir. Başka bir deyişle, temizleme, süslemeden öncedir.²⁸⁰ Buna göre önce enkaz temizlenmeli, sonra da yeni bir şey inşa edilmelidir.

İnsanın olumsuz eğilimlerini tedavi etmek, terbiye etmek, faydalı bir istikamete çevirmek her zaman mümkündür. İslâm'ın da ibadetler vasıtasıyla gerçekleştirmek istediği husus esasen budur. Namazı buna örnek olarak verebiliriz: “Muhakkak ki namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (İbadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.”²⁸¹ Âyet, günaha götüren isteklerin baskısından kurtulmanın ve ruh yüceliğine erişmenin en sağlam yolunu göstermektedir. Şüphesiz bu, en geniş manada Allah'ı anmaktır. Kur'ân tilâveti ve namazın ruhu ulvîleştirdiği gibi, mutlaka kötülüklerden alıkoyacağı bu âyette ve birçok hadiste ısrarla belirtilmektedir. “Ne dersiniz? Sizden biriniz, kapısının önünden akan bir ırmakta, günde beş defa yıkansa , onda kirden bir eser kalır mı? Hayır, onda hiçbir şey kalmaz. İşte beş vakit namaz da böyledir. Allah onunla bütün hataları siler atar.”²⁸² hadisi ile, namazın en mükemmel manevî arınma yollarından biri olduğu ifade edilmektedir.

²⁷⁹ Şems Sûresi, 91/ 8.

²⁸⁰ M. Hamdi Yazır, a.g.e. , 8/ 5857-5860.

²⁸¹ Ankebût Sûresi, 29 / 45.

²⁸² el-Buharî, a.g.e., Kitabu'l- Mevakit, 6, 528 no.lu hadis; Müslim, a.g.e., Kitabu'l- Mesâcit, 282 1467 no.lu hadis.

A) Kur'ân-ı Kerîm' in İnsandaki Olumsuz Eğilimleri Tedavi Edecek Tavsiyeleri

1)Tevhîd Akâidesini İyi Bilmek

Atacılık, tevhîdi ve Allah'ın âyetlerini kabul etmeye engel olduğu gibi, yeni düşünce ve görüşlere de açık olmaya engel teşkil etmektedir. Atacılık düşüncesinde ön yargı, tek boyutluluk ve başka düşünce ve görüşlere kapalıdır. Bundan dolayı atalar kültü, kibir ve gururu, aşırı inisiyatif almayı ve başkalarını tamamen dışlamayı içermektedir. Kur'ân bu şekilde çöken toplumların hayat hikâyelerinden kesitler sunmaktadır. Nûh, Âd, Semûd, Lût ve Medyen toplumlarının, Firavun ve ordusunun, Tubba' kavminin, Şehir halkının, Ress ashabının, câhiliyye müşriklerinin atacılık yaparak peygamberlerin çağrısını reddettiklerini, onlara savaş açtıklarını ve bu yüzden de Allah tarafından helâk edildiklerini bildirmektedir.²⁸³

Aslında, atalar gibi davranmak, toplum fertlerinin bir nevî psikolojik tatmin yöntemi gibidir. Bunun için her insanın şahsiyetinin derinliklerinde, atalar kültü'nün izlerine rastlamak mümkündür. Kur'ân ataları iyi yönde taklit etmede bir sakınca görmez. "Atalarım İbrahim, Ishâk ve Yâ'kûb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz."²⁸⁴

Geçmiş hiçbir tenkide tabi tutmadan, olduğu gibi kabullenmek, şirk unsurlarını içinde taşıyan bir öğretiyi baş tacı etmek gibi olur. "Yahut, (ne yapalım) daha önce babalarımız Allah'a ortak koştı, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik (onun için bizde onların izinden gittik)."²⁸⁵ Onun için mü'min, araştıran, taklit eden değil, tahkik eden kişi olmalıdır. Geleneksel yapıyı değiştirmek, yerleşmiş normları ortadan kaldırmak için de, mücadelecî bir karakter gerekmektedir.

²⁸³ Ejder Okumuş, a.g.e., s. 128 – 129.

²⁸⁴ Yûsuf Sûresi, 12 / 38.

²⁸⁵ Â'raf Sûresi, 7 / 173.

2) İffetli Olmak

Kur'ân, şehvete engel olmanın yollarını göstermektedir. "Mü'min erkeklere gözlerini harama dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah onların yapmakta olduklarından haberdardır."²⁸⁶ Diğer bir âyette, Allah katındaki zevk ve lezzetlerin daha sürekli olacağına işaret edilerek, geçici zevklerle aldanılmaması gerektiği hatırlatılmaktadır: "De ki, size bundan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'tan korkanlar için Rableri katında altından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır."²⁸⁷

Zinadan korunmanın en güzel yolu, iffet sahibi olmak, iffetli yaşamayı devam ettirmek, başkalarının iffetine hanel getirmemektir. Kur'ân bize bunun en güzel örneklerinden biri olan Yusuf peygamberi anlatmaktadır: "Rabbim, zindan bana bunların beni çağırdıkları şeyden daha iyidir. Eğer sen onların tuzağını benden savmazsan, şehvetle onlara uyarım ve cahillerden olurum."²⁸⁸ İffetsizlik, nice insanları ve toplumları sömürmüş ve hatta tarih sahnesinden silinmesine sebep olmuştur.

Kur'ân, kendi toplumunu ideal bir toplum haline getirmeyi hedefleyen bir öğretiyi içerdiğinden, insan fıtratını göz önüne almak durumundadır. Bunun için insanların fıtrî olan cinsî temayüllerini yasaklamamış ancak, hiçbir sınır tanımayan cinsî sapıklıkları olan toplumların ve uygarlıkların çökeceğini haber vermiştir.²⁸⁹ "Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler? Allah, onları yere batırmıştır. Kâfirlere de onların benzerleri vardır."²⁹⁰

²⁸⁶ Nûr Sûresi, 24 / 30.

²⁸⁷ Âl-i İmran Sûresi 3 / 15.

²⁸⁸ Yûsuf Sûresi, 12 / 33.

²⁸⁹ Hayati Aydın, a.g.e., s. 70 – 71.

²⁹⁰ Muhammed Sûresi, 47 / 10.

İslâm beş değerin korunmasına büyük önem vermiş. Bu maksatla Kur'ân'da ve sünnette birçok hüküm, talimat ve tavsiye bulunmaktadır. Bu değerler, **hayat, din, mal, nesil** ve **akıldır**. Mal ve nesil bir yandan korunması dinin hedefleri arasına girmiş değerlerdir. Diğer yandan da mü'minler için imtihan araçlarıdır. Mü'minler bu iki değerli varlıkla ilgili ödev ve sorumlulukları, bunlarla olan ilişkilerinin kulluklarına müsbet veya menfi etkisi bakımından sınanacaklar ve sonunda bu nimetlerin hesabını vereceklerdir. Çeşitli âyetlerde, mal ve çocukların, mü'minleri Allah'ı anmaktan alıkoymaması istenmiştir.²⁹¹ "Ey îman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır."²⁹² İfadesiyle, evladın düşman olabileceği belirtilmiştir. Mü'minler, Allah sevgisi ile servet ve evlat sevgisi arasında gerekli dengeyi kurmak, bunlara yönelik istek ve menfaatler ile, Allah'ın emirleri çatıştığında, Allah'a itaat etmek durumundadırlar. İnsanın servet ve evlat düşkünlüğü bazen ilâhî emirlere uyma konusunda onu zor duruma düşürecek, her şeye rağmen Allah'a itaatte sebat edenler imtihanı kazanmış olacaklardır.²⁹³

3) Teennî ile Hareket Etmek

Acelecilik, davranış ölçülerini bozar. Dikkatimizi dağıtarak, hâdiselerin önemini kavramamıza mani olur. Her işte teennî ile hareket etmenin ne kadar lüzumlu olduğunu, Peygamberimiz haber vermektedir. "Teennî Allah'tan, acele ise şeytandandır."²⁹⁴ Teennî ile yapılan işler daha mantıklı, daha tutarlıdır. Acele ile yapılan işler, ileride telafisi mümkün olmayan pişmanlıklara yol açmaktadır.

²⁹¹ Münafikûn Sûresi, 63 / 9.

²⁹² Teğâbun Sûresi, 64 / 14.

²⁹³ H. Karaman ve Ekibi, a.g.e., (Kur'an Yolu), 2 / 538.

²⁹⁴ et- Tirmizî, Ebû İsa, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa, es- Sünen, Beyrut, Lübnan, 1994, Kitabu'l- Birr, 66, 2019 no.lu hadis.

İnsan aceleciliği, sabırla ve düşünerek hareket etmekle yenmeli, böylece daha verimli kararlar almaya kendini hazırlamalıdır. Aceleciliğin reçetesi, sabır ve teennî ile hareket etmektir, diyebiliriz.

4)Hasedin Tedavisi: İlim ve Amel

İslâm ahlâkçıları haset duygusunu yok etmenin veya etkisinden korunmanın bazı yollarını gösterirler. Ancak bunun için öncelikle hasedi doğuran sebepleri bilmek gerekir. Bu sebepler; kibir, böbürlenme, makam - mevki tutkusu, ruhun kirlenmesi, kin gütmeye, düşmanlık veya insanların zarara uğramasından zevk alma gibi duygulardır. Haset hastalığının tedavisi, ilim ve amel şeklinde iki esasa dayandırılabilir. İlimle kişi; bu duygunun mahiyeti, sebepleri, maddî - manevî, dünyevî - uhrevî zararları hakkında bilgi edinir. Amelle de; kendisini, haset duygusuna yol açan sebeplerin tersine olan davranışlara zorlar, kıskançlık ve çekememezlik eğilimlerini ortadan kaldıracak ve hafifletecek ya da hiç olmazsa bu eğilimlerin baskısından kurtulma imkanı sağlayacak iyi işler yapar.²⁹⁵

5)İnfak Etmeye Alışmak

Cimrilikten arınmanın en kolay yollarından biri, mallarımızdan hayra infak etmektir. Mümkünse hayırda yarışmaktır: “Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır. (Ey mü’minler!) siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.”²⁹⁶ “O ki malını hayra vererek arınır.”²⁹⁷ Cimrilik ruhsal yönden huzursuzluk vermekle birlikte, zâlimlik, gaddarlık gibi duygulara da davetiye çıkarmaktadır.

²⁹⁵ H. Karaman ve Ekibi, a.g.e., (Kur’ân Yolu), 1 / 107 – 108.

²⁹⁶ Bakara Sûresi, 2 / 148.

²⁹⁷ Leyl Sûresi, 92 / 18.

Şu hadis, cimrinin ruh halini özetlemektedir: “Cimri ile, infak eden cömerdin örneği, şu iki kimse gibidir ki, bunların üzerlerinde, göğüslerinden köprücük kemiklerine kadar (vücutlarını kaplayan) demirden cübbeler vardır. (Bunlardan) sadaka veren cömert, sadaka verir vermez o demir zırh, kendi bedeni üzerinde genişler, aşağı doğru sarkarak geride bıraktığı izleri de siler. Cimriye gelince; o, hiç sadaka vermek istemez, derhal o zırhın bütün halkaları, vücûdun kendisine denk gelen noktalarını sıkar. Cimri de bu sıkın zırhı genişletmeye çalışır; fakat buna muvaffak olamaz.”²⁹⁸

Kur’ân’da cimrilik, inkârcılık alametleri gibi sayılmakta; “dini yalan sayanı gördün mü? İşte, yetimi kaba davranarak iten, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen odur.”²⁹⁹ demek suretiyle, mü’minin cimri olduğu takdirde, kâfirden bulunan sıfatları taşıdığı îmâ edilmektedir. “Aman cimrilikten son derece sakının; zira sizden öncekileri cimrilik helak etmiştir. Cimrilik, onları kan dökmeye ve haramı helal tanımaya sürüklemiştir.”³⁰⁰ Her konuda orta yolu tavsiye eden İslâm’ın, harcama hususunda da, orta yolu tavsiye ettiğini görmekteyiz: “Ellerini boynuna bağlayıp, cimri kesilme. Büsbütün açıp tutumsuz da olma.”³⁰¹ “Onlar ki harcadıkları vakit ne israf, nede cimrilik yaparlar; (harcamalar) ikisi arası ortalama olur.”³⁰² Cimrilikten kurtulmanın yegane yolu da âyette ifade edilen hususlara içtenlikle uymaktır.

6)Nankörlüğün Tedavisi: Şükür

Geniş anlamda Kur’ân’a bakıldığında, genellikle ekonomik olumsuzlukların yol açtığı darboğazın, olumsuz duygu olan nankörlükten kaynaklandığını söylememiz mümkündür. Bundan dolayı nankörlük,

²⁹⁸ el-Buhari, a.g.e., Kitabu’z- Zekat, 28, 1443 no.lu hadis.

²⁹⁹ Mâûn Sûresi, 107 / 1 – 3.

³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybanî, Ebu Abdillâh b. Muhammed, el- Müsned, (Genişleten: Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Tahkik: Şuayb el-Arnot ve Arkadaşları), Müessesetü’r-Risale, Beyrut, Lübnan, Trhs., 11 / 26, 6487 no.lu hadis.

³⁰¹ İsrâ Sûresi, 17 / 29.

³⁰² Furkân Sûresi, 25 / 67.

toplumsal çöküş nedenleri arasında ön sıralarda yer almaktadır. “Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör.”³⁰³ Allah, Sebe’ toplumuna da bol rızık vermişti. Verilen nimetin kıymetini takdir edemediler ve toplum olarak çöküntüye maruz kaldılar: “Allah’ın nimetine nankörlükle karşılık veren ve sonunda kavimlerini helak yurduna sürükleyenleri görmedin mi?”³⁰⁴

7)İntikam Almaya Kalkışmamak

Öfkenin en önemli ilacı “kazîm” olmaktır. Kazîm, dolu bir kırbanın ağzını bağlamaktır ki; bu da öfkesini yutmak, zarar gördüğü kimselere karşı gücü yettiği halde intikam almaya kalkışmamak, kötü bir harekette bulunmayıp, sabretmektir. Kötülük edenlere karşı af ile muamele edenler, Allah’ın sevgisine mazhar olacaklardır.³⁰⁵ “ O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.”³⁰⁶ Öfke yüze de akseder. Şu âyetler, bu konuyu dile getirmektedir: “Onlardan biri kız ile müjdelendiği zaman, öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir.”³⁰⁷ “Âyetlerimiz, açık açık kendilerine okunduğunda, kâfirlerin suratlarında hoşnutsuzluk sezersin. Onlar kendilerine âyetlerimizi okuyanların neredeyse üzerlerine saldırırlar.”³⁰⁸

Kur’ân öfke hususunda Hz. Peygamber’e bazı tavsiyelerde bulunuyor: “Sen Rabbinin hükmünü sabırla bekle. Balık sahibi (Yunus) gibi olma, Hani o, dertli dertli Rabbine niyaz etmişti. Şâyet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı, o, mutlaka, kınanacak bir halde ıssız bir diyâra

³⁰³ İnsan Sûresi, 76 / 3.

³⁰⁴ İbrahim Sûresi, 14 / 28.

³⁰⁵ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 2 / 1177.

³⁰⁶ Âl-i İmrân Sûresi, 3 / 134.

³⁰⁷ Nahl Sûresi, 16 / 58.

³⁰⁸ Hac Sûresi, 22 / 72.

atılacaktı.”³⁰⁹ Yunus (A.S), kavmine kızıp, öfke ile, karanlık hapslere düşmüştü. Bunun yegâne sebebi tabiatındaki öfkesi ve sabırsızlığı idi. Allah daha sonra onu o durumlardan kurtardı. ³¹⁰”Öfke ile kalkan zararlar oturur” kaidesi peygamberler içinde geçerliliğini korumaktadır.

Mü'minlere yakışan, öfkelerini yutmak, yumuşak davranmaktır. Ağır başlı olmak, her zaman sükûneti muhafaza etmek, sosyal insan olmanın da şartlarındandır.

8)Unutkanlığın Tedavisi: Hâtıra ve Hatırlama

Hatıranın insan hayatında önemli bir yeri vardır. Çünkü hatıramız, önceki deneyimlerimizden oluştuğu için, gelecekte önümüze çıkan problemlerimizi hatıramızın geçmişte edindiği bu engin deneyimleri sayesinde çözebiliriz. Hatıranın birçok faydasının yanında, Kur’ân vasıtasıyla geçmiş ümmetlerin başına gelen felaketleri, hesap günü ve cehennem gibi çetin merhaleleri anımsayarak iyi ve hayırlı işlere yönelmemizde etkin bir rol oynadığı muhakkaktır. Bundan dolayı hatıra, insanı iyiye yönlendirme de azımsanamayacak kadar büyük bir öneme sahiptir. Kur’ân, birçok âyetin bitim noktasında, ibadete teşvik etmek amacına yönelik olarak, kişiye Allah’ın verdiği nimetleri ve gönderdiği hidâyeti hatırlamaya davet etmektedir.³¹¹ Unutkanlığın karşısında dimdik duracak meziyetlerimizden bir tanesi de, hatıra ve hatırlamadır. Bu, bir nevî dünyada amellerin muhafaza edildiği, ahirette de önümüze konacak olan ömür bilançosumuzdur: “Her insanın amelini boynuna dolarız. İnsan için kıyamet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız, Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.”³¹²

³⁰⁹ Kalem Sûresi, 68 / 48-49.

³¹⁰ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 8 / 5303.

³¹¹ Hayati Aydın, a.g.e., s. 125.

³¹² İsrâ Sûresi, 17 / 13 – 14.

İnsanlar, umulmadık anda unutkanlık gösterip, hata yapabilirler. Önemli olan hatırlandığında hataların bir daha tekrar edilmemesi için tevbe yolunu seçmektir. O zaman fitratımızda bulunan ve olumsuz bir eğilim olan unutmadan kaynaklanan hataları asgariye indirmiş oluruz.

9) Hırs Göstermemek

Bu olumsuz eğilimin tedavisi için, Meâric sûresinin 22. âyetinden itibaren, devamına bakılabilir. Burada, namaza, ibadete devam etmek, malların gerçek manada zekâtını ödemek, ahirete kesin olarak îman etmek, Allah'ın azabından korkmak, ırz ve namusları muhafaza etmek, zina ve fuhuştan uzak durmak, emanete riâyet etmek, verilen sözleri yerine getirmek, doğru şahitlik yapmak, lafı eğmeden bükmeden konuşmak, gibi fiiller sayılmaktadır.

Yukarıda sayılan prensipler, insanı manevî hastalıklardan koruyarak, ona ruh zenginliği kazandırmakta, dolayısıyla da dünyada huzurlu olmasına ve ahirette cennette ağırlanmasına vesile olmaktadır.³¹³

Kur'ân'da geçen "helû" kelimesini "hırs" olarak ele aldığımızda; bunu ikiye ayırabiliriz:

a) Dinde hoş karşılanmayan hırs: Bu tür hırs, Allah'tan alıkoyan şeylere karşı gösterilen aşırı sevgidir. Bu, insanı mutsuz eden ve aynı zamanda da, yerilen bir hırs çeşididir. Çünkü insanı aslî gayesinden alıkoymaktadır. Bu türden hırs bağıllık ve şiddet nisbetinde arttığından içtikçe insanı susatan deniz suyuna benzer. Bir hadiste; "İnsanın mal ve şeref hususunda olan hırsının dine verdiği zarar, koyun sürüsüne dalan iki aç kurdun verdiği zarardan daha fazladır"³¹⁴denilmektedir.

³¹³ Şevki Saka, a.g.e., s. 119.

³¹⁴ et-Tirmizî, a.g.e., Kitabu'z-Zühd, 43, 2383 no.lu hadis, 4 / 166.

b) Dinde övülen hırs: Bu, dinin emrettiği şeylerle birlikte, iyi şeyleri yapmak, Allah'a ibadet etmek gibi hususlarda, elden imkân gider korkusuyla oluşan faydalı hırs cümlesindendir. Çünkü bu tür hırs, insanın yaratılış gayesini yerine getirmek hususunda olan bir azmi göstermektedir; bu ise iyilikte yarışma gibi birçok âyette övülmektedir.³¹⁵

İnsan, huysuzluk yapmamalı, hırs göstermemelidir. Bu olumsuz eğilimler, kişinin dünya ahiret dengesinin bozulmasına yol açar. Hırsın en büyük ilacı kanaat olup, az ile yetinmektir.

10) Şefkat ve Merhamet Sahibi Olmak

Zulüm, kalbin zulmetinden, kararmasından oluşmaktadır. Kalp, hidâyet ve basîret nurlarıyla doldurulursa, zulmün karanlığından eser kalmaz. Bu duygunun, Kur'ân'ın da belirttiği gibi, içgüdü - sevki tabîî - olduğu ve insanın hakim olma, yönetme iç güdüsünden kaynaklandığı söylenebilir.³¹⁶ Yine bu duygunun kalpten kazanması, şefkat ve merhamet duygularını ön plana çıkarmakla olur. Müslümanlar ne zaman şefkatin ve merhametin kollarına kendilerini bırakmışlarsa, o nisbette fetihler yapmışlar, yığın yığın İslâm'a girişler vukû bulmuştur. Şefkat ve merhametten uzaklaşma, zamanımızın da önemli kayıplarından biri olup, İslâmofobinin artmasına ve bağnazlığa yol açmaktadır.

³¹⁵ Hayati Aydın, a.g.e., s. 173 – 175

³¹⁶ Ayhan Songar, Çeşitleme, Güryay Matbaası, İstanbul, 1981, s. 91.

B) Temiz Fıtrat Ve Olumsuz Eğilimler Karşısında İnsanın Genel Durumu

1) İnsan, Sorumlu Bir Varlıktır

İnsan sorumlu bir varlıktır. Aynı zamanda hem iyi sıfatları, hem de kötü sıfatları bünyesinde toplayan bir varlıktır. Onun, hayır yapmaya da şer yapmaya da kabiliyeti vardır. İnsan ancak kendi yaptıklarından sorumludur. Bir kimse, diğer kimsenin günahından sorumlu tutulmaz. Bir cemaat de diğer cemaatin günahından sorumlu değildir.” كل امرء بما كسب رهين “Herkes kazandıklarına karşı rehindir.”³¹⁷ Âyette; kişi yaptığına ipotek edildiğine göre, iyi amelle gelen ipoteği çözer, aksini yaparsa cezasını görür.

“Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da size aittir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz.”³¹⁸ Bu âyette cemaat olarak yapılanlardan da, başka bir cemaatin sorumlu olmadığı izah edilmektedir. Bütün bunlardan sonra, insan üç hususta sorumluluk taşır: Bunlar da, tebliğ, ilim ve amel’dir.

a) Tebliğ: Allah, peygamber göndermeden hiçbir topluma azap etmeyeceğini bildirmektedir. “Kim hidâyet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur, kim de doğruluktan saparsa, kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü üstlenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe kimseye eza edecek değiliz.”³¹⁹ İnsana davranışı, peygamberler vasıtasıyla tebliğ edilmiştir. Yine başka bir âyet şöyledir: “Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında adâletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez.”³²⁰

³¹⁷ Tûr Sûresi, 52 / 21.

³¹⁸ Bakara Sûresi, 2 / 141.

³¹⁹ İsrâ Sûresi, 17 / 15.

³²⁰ Yûnus Sûresi, 10 / 47.

b) İlim: Kişi öğrenmekle yükümlüdür. Kur'ân'ın ilk ilahî hitabı da ilimle alakalıdır. “ إقرأ باسم ربك الذي خلق ” “ Yaratan Rabbinin adıyla oku.”³²¹ Kâinat kitabını okumamız istenmektedir. İlim sorumluluk alanımıza dahildir. Cehaleti onunla yenip, iyi ve kötüyü ayırt etme melekesini kazanırız. Hz. Âdem'le başlayan öğrenme serüveni, insanın hayatını bütünüyle sarmalamaktadır: “Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip; Eğer siz sözünüzde sâdık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.”³²²

c) Amel: Bu da, Kur'ân'ın ifadesine göre, insanın gücünün yeteceği bir ameldir. “Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”³²³ Dünyada bizden yapmamız istenenler, gücümüzün nisbetine göredir. Yüce Allah, hiçbir kimseye kaldıramayacağı yükü yüklememiştir. Verilen vazîfelerin neden yapılmadığı da bizden sorulacaktır.³²⁴

2) Adâlet Fitrî Bir Duygudur

İnsanlar arası eşitsizliği kaldıracak yegâne Kur'ân düsturu, adâlettir. Adâlet fitrî bir duygudur. Bir kimse düşmanlarına bile adâletsiz davranamaz. “Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adâletli olun; bu Allah korkusuna daha çok yakışan bir davranıştır.”³²⁵ İslâm fertte; ceset ve ruh, hayatta; maneviyat ile maddiyat, fert ve cemiyet arasında; hedef, halk arasında; cemaatlerin müşterek menfeati, nesiller arasında; sıra birliğini esas almıştır. Bunu sağlamak için de, Kur'ân'a göre adâletin dayandığı üç temel

³²¹ Alâk Sûresi, 96 / 1.

³²² Bakara Sûresi, 2 / 31.

³²³ Bakara Sûresi, 2 / 286.

³²⁴ Abbas Mahmud el- Akkad, el- İnsan fi'l Kur'âni'l- Kerîm, Müessesetü Dari'l-Hilal, Trhs., s. 12-14.

³²⁵ Mâide Sûresi, 5 / 8.

hürriyet vardır: 1) Mutlak vicdan hürriyeti. 2) İnsanlar arasında tam eşitlik. 3) sağlam sosyal dayanışma.³²⁶

Kur'ân'ın hedefi, ahlâk ve eşitlik esaslarına dayalı bir toplum düzeni kurmaktır. Kur'ân'ın ortadan kaldırmaya çalıştığı iki husus vardır. Birincisi şirk veya çok tanrıcılık, ikincisi de eşitsizliktir. Bunun tesisi için de anlayışlarda köklü bir değişikliğe gidilmesi gerekiyordu. İnsan, yukarıda sayılan ve Kur'ân'ın kaldırmak istediği şirke her zaman düşme ihtimali olan bir varlıktır. Servet biriktirmek,³²⁷ fakirlerin refahını düşünmemek, -hatta böyle ibadet edenler riya içerisinde-³²⁸ faizle iştiğal etmek³²⁹ gibi hususlar insanların şirke bulaşmasına vesile olmaktadır. Hatta bir âyette; “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin şeyleri yapmayı emreder. Allah ise, size katından bir mağfiret ve bir lûtufta ıvaz eder,”³³⁰ denilmiştir.

Adâlet, her şeyi yerli yerine koymaktır. Bu kelime, insaf, hakkâniyet ve istikâmet mefhumlarını da içerisine alır. Terazinin dili gibi ifrat ve tefrit arasında bir istikâmet ve tevhîd noktasıdır. Bunun için adâlet kaidelerine mîzan diyebiliriz. Şu âlemin nizamı da bir nevî adâlettir.³³¹ Bu kaidelere riayet etmek, insan fıtratına uygun yaşama tarzını seçmek demektir. Adâlet ölçülerinden sapma ise, dünyaya geliş maksadımızın unutturulmasıdır. Âyet-i Kerime’de bu durum şöyle anlatılmaktadır: “Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.”³³²

³²⁶ Seyyit Kutub, İslâmda Sosyal Adalet, (Çev: Y. Tunagür, A. Mansur), İstanbul, 1964, s.47.

³²⁷ Hümeze Sûresi, 104 / 1 – 2.

³²⁸ Mâûn Sûresi, 107 / 3 – 4 – 5.

³²⁹ Rûm Sûresi, 30 / 39.

³³⁰ Bakara Sûresi, 2 / 68.

³³¹ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 5 / 3117.

³³² Haşr Sûresi, 59 / 19.

3) Fıtrat ve İmtihan Bağlamı

Kur'ân, imtihan dünyasında, insanın yolunu kesecek, onu yanlış yönlerle sevkedecek düşmanları olduğunu bildirmektedir. Bunların başında iblis gelmektedir. Kur'ân bu konuyu şöyle anlatıyor: “Andolsun ki sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklerle, Âdem’e secde edin! diye emrettik. İblis’in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı. Allah buyurdu: Ben sana emretmişken, seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis). Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın, dedi. Allah: Öyle ise, in oradan! orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın! buyurdu. İblis: Bana, (insanların) tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver, dedi. Allah: Haydi, sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu. İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulamayacaksın” dedi.³³³

Bütün bunlar gösteriyor ki, yaratılışta asıl olan doğruluk ve doğru yol üzerinde olmaktır. Şeytan bunu bizzat söylüyor. İblis kendilerini saptırmadan önce, insanlar doğru üzerinde karar kılmışlardır ve bu da fıtratları idi.

İslâm, insanların dünya ve ahiret mutluluğunu temin eden bir inanç ve ibadetler bütünü değil, aynı zamanda, bütün varlık ve kâinata hâkim olan yaratılış yasasının, tabîî durumun, aslî halin adıdır. Yaratıcıya boyun eğmek ve O'na teslim olmak sadece insanın doğal tavrı değil, aynı zamanda, insan dışındaki canlıların ve evrenin de tavrıdır. Kur'ân, göklerde ve yerde olanların, güneşin, ayın, yıldızların, dağların, hayvanların da secde ettiğini, boyun eğdiğini³³⁴ haber vermektedir. Diğer varlıklardan farklı olarak insana ve bir de cinlere hayat macerasında istediği istikamette yürüme fırsatı

³³³ Â'raf Sûresi, 7 / 11 – 17.

³³⁴ Hac Sûresi, 22 / 18.

verilmiş olması, bütün bir hayatın imtihan olmasının bir gereğidir. İnsanoğluna bu seçme fırsatını sağlayan kuvvete “irade” diyoruz. Kur’ân, bu imtihanı şöyle anlatıyor: “O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır.”³³⁵

İnsandaki bu kuvvet ve kabiliyet, varlığının özünde bulunan safiyetten, uyumlu ve dosdoğru yürüyüşten sapma yolunda kullanılabilir. İşte insanın fıtratı da o zaman bozulmaya ve yabancı unsurlarla zedelenmeye doğru gider. Tıpkı saf balla dolu bir kavanoza sonradan sirke katılmasıyla içindeki safiyetin bozulmasına yol açmak gibi. İnsan, varlığının özündeki safiyeti, kendisine verilen iradeyi kötü istikamette kullanarak bozmaya başladığı andan itibaren, doğal yaratılışına yani fıtrata başkaldırmış, kirlenmeye ve kirlletmeye başlamış demektir.

İnsanı hedefinden saptırarak ters yollara sevkeden bu süreç başladıktan sonra, tövbe edilip doğru istikamete girilmedikçe yanlış yönde ilerleme devam edecek, yani hedeften gittikçe uzaklaşan yolcu, karanlıklar içinde kaybolmaktan kurtulamayacaktır.

Fıtratı kirleten, bozan her türlü davranış yanlıştır ve bu anlamdaki her yanlış İslâm tarafından günah olarak isimlendirilmiştir. Şöyle diyebiliriz; her günah, fıtratı kirleten ve bozan bir müdahaledir. Fıtrat kirliliğinin son hali, kalbin mühürlenmesidir. Kalbi mühürlenene insan da, artık hakikatleri kavramaktan uzaklaşmış bir varlığa dönüşür: “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır.”³³⁶

O halde, insan denen varlığın, yaratılışından ve özünden getirdiği değerlere (yani fıtrata) uygun davranışı, aslî ve tabîî din olan İslâm tarif etmektedir. Günahlar ve küfür arizîdir, sonradan olmadır, aldaticıdır, kirleticidir, sahte değerleri temsil etmektedir ve fıtratı yozlaştırır.

³³⁵ Mülk Sûresi, 67 / 2.

³³⁶ Bakara Sûresi, 2 / 7.

Bu anlamda, İslâm'a aykırı düşen insan, yaratılış suyunu bulandırmış, asıl yapısını bozmuş ve dolayısıyla yaratılışından gelen doğal - ilâhî - doğru varlığına, yapay - gayr-i ilahî, yanlış unsurlar eklemek suretiyle saf varlığını kirlletmiş insandır. "Küfr" kelimesinin "örtmek ve karanlık" gibi anlamlar ihtiva ettiği de hesaba katılırsa, "kâfir" kelimesinin, "gerçeğin üzerini örten ve varlığın aydınlık gerçeğini yanlış telakkîlerin ve değer yargılarının karanlığına maruz bırakan kişiyi anlattığını söyleyebiliriz. İnsan îman imtihanını kazanmalı, küfür bataklığına düşmemelidir.

4) Fıtrat İlâhî Bir Pusuladır

"İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki, onun (Kur'ân'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?"³³⁷

Fıtrat, pusula gibi insana istikametini gösteren, yüce yaratıcının varlığına götüren imza ve şifredir. İnsan, davranışlarını denetleyebilecek kuvvet ve kudrette yaratılmıştır. İyi ve kötünün kaynaklarını bilir ve bunu değerlendirebilir. İnsanı düzenli davranmaya sevkedecek, onu koruyup kollayacak ve geliştirecek güç de, dindir. İnsanın bu ikili yapısı Kur'ân diliyle şu şekilde ifade edilmektedir: "Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik."³³⁸ Aşağıların aşağısı aslî fıtrattan sapma olarak izah edilebilir. Bunun neticesinde varılacak son durum işaret edilmektedir. "Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar... İşte asıl gafiller onlardır."³³⁹ "Yoksa sen, onların çoğunun gerçekten söz dinleyeceğini yahut düşüneceğini mi

³³⁷ Fussilet Sûresi, 41 / 53.

³³⁸ Tîn Sûresi, 95 / 4 – 5.

³³⁹ Â'raf Sûresi, 7 / 179.

sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hatta onlar, yolca daha da sapıktırlar.”³⁴⁰

İnsan, hayatı boyunca, anılan iki kutup arasında sürekli mücadele halindedir: Ruh ve nefis. Ruh, ilahî öz olarak iyiliği, nefiste, çirkinlik ve kötülüğü temsil etmektedir. Varoluş zıtlıklar halinde tecellî eder, evrendeki nizam ve ahenk, bu zıtlıkların eseridir. Nitekim, hayat ve ölüm, sıcak ve soğuk, kuvvet ve zayıflık, kadın ve erkek, gece ve gündüz olmaksızın evrende hayatın devam etmesi düşünülemez. İnsan, zıtlıkların dengelediği, ilahî nizamın bir parçasıdır. Bu nedenle insan, karanlık ve aydınlığın, iyilik ve kötülüğün, güzellik ve çirkinliğin, sevgi ve nefretin, akıllılık ve aptallığın, birbirine karıştığı bir terkiptir. Bu terkiptir ki, insanı evrende Allah’ın yarattığı en kompleks ve karmaşık fakat olabilirse en mükemmel bir varlık yapmaktadır.³⁴¹

5) Fıtrat – Hikmet Dengesi

Kur’ân, hikmeti şöyle anlatıyor: “Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.”³⁴²

Derin ve yararlı bilgiye hikmet denir. Allah’ın kendisine hikmet verdiği kimseler, öncelikle peygamberler ve ilmiyle amel eden âlimlerdir. İslâm’a tam olarak inanan, Kur’ân’ın emirlerini öğrenip noksansız uygulamak için çaba sarfeden, tüm kötülüklerden uzak duran kimse, hikmet sahibi demektir.

Yaratılan âlemdeki hikmet ise, var olan her şeyin bir anlam ifade etmesidir. İçinde yaşadığımız evrende bulunan kötülükler ve şer; ilim, kudret ve inâyet sahibi bir Allah’ın varlığıyla nasıl uzlaşır? Matürîdî, hikmeti, “Fayda

³⁴⁰ Furkan Sûresi, 25 / 44.

³⁴¹ Hüseyin Emin Sert, Kur’ân’da İnsan Tipleri ve Davranışları, Bilge yay., İstanbul, 2004, s. 45.

³⁴² Bakara Sûresi, 2 / 269.

taşısın taşımazın, neticesi iyi ve güzel olan iştir” diye tarif eder.³⁴³ Buna göre, kâinat düzeninde hayır - şer, iyilik -kötülük, temiz fıtrat ve olumsuz eğilimler yan yana ve iç içe olup, her şey yerli yerine konmuştur. Hikmetin kavranmasıyla birbirine zıt gibi görünen bu ilişkilerin, nasıl bir denge meydana getirdiği daha rahat görülebilecektir.

Evrende bulunan kötülükler ve insanda bulunan olumsuz eğilimlerle; ilim ve hikmet sahibi bir yaratıcının uzlaştıramıyacağı, her ikisinin bir arada bulunamayacağı temel fikrinden hareket eden bir görüş vardır. Bu görüş sahiplerine göre; kötülük, şer ve olumsuz eğilimlerin bulunduğu yerde, Allah’ın verdiği temiz fıtrattan bahsetmek mümkün değildir. Yine bu görüş sahipleri, zaman zaman köklerini tevhide de dayandırmak suretiyle; iyilik, ilim ve hikmet Tanrı’nın hakkı, bunun karşılığında kötülük ve şer şeytanın hakkıdır tezini ileri sürerek; bir tarafta tanrı, diğer tarafta şeytan olmak üzere, ikili (dualist) bir inanç sistemi olduğunu dile getirmektedirler.

Bu, İslâm’ın tasvip etmediği bir anlayıştır. İslâm’a göre; insanlığın ilk yaratılışında, şeytan Allah’a karşı gelerek, isyan edenleri kıyamete kadar, yoldan çıkarmak için izin istemiş ve bu izin verilmiştir. “ İblis: Bana, insanların tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver dedi. Allah: Haydi, sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu. İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için, senin doğru yolun üstüne oturacağım.”³⁴⁴

Şeytanın insanları kötülüğe sevketmesi, bunun için izin istemesi, yüce yaratıcının kontrolü ve O’nun izni çerçevesinde olmaktadır. Bu durum, yaratıcıdan bağımsız olarak düşünülmemektedir. İslâm düşüncesinde şerrin varlığı, mutlak olarak şeytana veya şer tanrısına izafe edilemez.

İşte hikmet, olumsuz eğilimleri ve şer problemini izah sırasında karşımıza çıkar ve onu bir yere oturtmaya çalışır. Bu terim, mutlak olarak

³⁴³ Nûreddin Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr es-Sabûnî, el-Bidaye fî Usûli’ d-dîn (Matüridiyye Akaidi, Terc: Bekir Topaloğlu), DİB yay. Trhs. s. 134.

³⁴⁴ Â’raf Sûresi , 7 / 14-15-16.

düşünüldüğünde, yaratıcıdan başkasına atfedilmesi mümkün olmayan bir kavramdır. Çünkü nesnelerin bütün yönlerine, gerçek manada vâkıf olan ve onları maharetle idare eden Yüce yaratıcıdır.

Yaratılan her şeyde, Allah tarafından belirlenen bir hikmetin olduğu muhakkaktır. Ancak bu sınırları ve tanımı insanlar tarafından belirlenen bir hikmet değil, Allah tarafından bilinen ve uygulanan bir hikmettir.³⁴⁵ Bizim sadece hikmeti arama ve bulma çabalarımız olabilir. Meselâ; içkinin haram kılınmasını “sarhoşluk verme” hikmetine bağlamak gibi. Bu sadece, Allah’ın o yasağı koymadaki hikmeti tanımada bize yardımcı olur. Fakat ilâhî irade böyledir diye bir şey söylemek mümkün değildir.

Yaratılan varlıklardaki hikmet, özellikle, yaratıcı ve yaratılışın hikmetini anlamlandırmada önem arzeder. İslâm düşüncesinde kötülükler, şer ve olumsuz eğilimler, Allah’ın hikmet ve adâleti açısından incelenmelidir. İnsan da yaratılış gayesine uygun hareket ettiği ölçüde hikmete yaklaşmaktadır. Allah’ın insanlığa verdiği temiz fıtrat ve olumsuz eğilimler ilim, adâlet ve hikmet potasına konduğu zaman, bir uyumsuzluğun ilimsizliğin ve adâletsizliğin olmadığı ortaya çıkar.

6)Fıtrat - Çevre İlişkisi

İslâm’ın çevreye karşı duyarlılığını, dînin tecellî ettiği, Kur’ân âyetlerinde aramak gerekir. Çünkü Kur’ân, insanın içinekinde hitap eder. Bu yönüyle İslâm da zaten kendisini fitrî din, hanîf dini olarak takdim eder. Kur’ân, insanı anlatırken bile diğer yaratılmış tabiatı, güneşi, ayı, yıldızları, dağları, ovaları, denizleri iç içe zikreder. İnsan dünyasıyla tabiat arasında kalın bir çizgi hiçbir zaman çekilmemiştir.

³⁴⁵ M. Hamdi Yazır, a.g.e., 2 / 915; Emine Yarımbaş’ın Diyanet Aylık Dergi, Mayıs 2006, Sayı: 185, s. 22 deki “ Hikmet Üzerine Düşünceler “ adlı makalesi.

Kur'ân'ın iki boyutu vardır. Bunlardan biri kozmik Kur'ân (el Kur'ânu't-Tekvînî) diğeri ise yazılı Kur'ân (el Kur'ânu't-Tedvînî) dir. Kozmik kitap, bir nevi okunan Kur'ân'ın âyetlerinin kelimelerinin, harflerinin işareti ile daha iyi tanınmakta, onu nasıl koruyacağımız daha iyi anlatılmaktadır. Kur'ân tabiatı anlatırken, onun aynı zamanda, îman konusundaki işlevselliğinden de bahseder. Tabiat bir yönüyle ele alındığında, Allah'ı bize tanıtan, diğer yönüyle ele alındığında, onu perdeleyen bir nesnedir. Tabiatın şekilleri içerisinde ilâhî sıfatlar gizlenmiştir. Kalp gözü açık olanlar onları rahatça keşfedebilirler. Fakat hırs şâyet basiretimizi perdelemişse, bu durum ilâhî sıfatları kapatan bir maske haline gelmiştir.

Kur'ân, Allah'ın bizzat kuşatan, etrafımızı saran bir mevkiinin bulunduğunu haber vermektedir.

وَاللّٰهُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmıştır,”³⁴⁶ âyetinin orijinal metindeki “muhîât” kelimesi, bizim de çevre için kullandığımız “muhît” tabirinin ta kendisidir. Aslında insan Allah'ı, kendisini kuşatan ve hayatını destekleyen bir çevre ile beraber düşünmelidir. İlâhî çevreyle irtibatı koparan insan, kozmik çevreden de ümidini kesmiş, onunla ilgilenmeyi bir kenara bırakmış demektir. İlâhî çevrenin iyi bilinmesi, başlangıçtan, sonuna kadar bizi kuşattığının farkında olunması, Allah'ın “muhît” isminin daha güzel anlaşılması demektir.

Geleneksel İslâmî sanatlara baktığımızda, çevreye ne kadar yer verildiğini, tabiatın her şeyimize nüfûz ettiğini görmekteyiz. Edebiyatımız, şiirlerimiz, minyatürlerimiz tamamen çevrenin bize ilham ettiklerinin ürünü olup, onları aynen yazıya, şiire, edebiyata katmak değil - böyle yapılırsa bir nevi onlara saygısızlık olur, fotoğrafçılık olur - fakat onları kendi ruh potamızda yoğurup yeniden şekillendirmemizden ibarettir.

Sadi şöyle diyor:

³⁴⁶ Nisâ Sûresi, 4 / 126.

“Ben kâinattan zevk alıyorum, zira kâinat neşvesini O’ndan alır./
bütün dünyayı seviyorum, zira dünya O’na aittir”

Yunus Emre de şöyle terennüm ediyor:

“Şol cennetin ırmakları/Akar Allah deyu deyu

Çıkmış İslâm bülbülleri/ Öter Allah deyu deyu”

Kur’ân’a göre, kâinata her bir zerre O’nu anar.

تسبح له السموات السبع والارض ومن فيهن وان من شيء الا يسبح بحمده ولكن لا
تفقهون تسبيحهم انه كان حليما غفورا

“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes, O’nu tesbîh eder. O’nu övgüyle tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbîhini anlamazsınız. O, halîm’dir, bağışlayıcıdır.”³⁴⁷ Kişi önce kendi zikrini yapar, sonra da kuşların, ağaçların, dağların, yıldızların yakarışını hisseder. Onlarla birlikte dua eder. Geleneksel İslâm sanat ve mimarisi de, tabiatçılığa karşı olmasına rağmen, müslümanları tabiata yaklaştırmış, uyum içerisinde olmasına yardımcı olmuştur. İnsan fıtratı da buna daha yatkındır.³⁴⁸

Ekolojik denge bile fıtrat ile ne kadar uyum içerisinde.³⁴⁹ Bu âyetlere baktığımızda fıtrat kanunları bütün yönleriyle, Allah’ın kuvvet ve kudretindedir. İnsanın görevi onu bozmadan hayat hakkına sahip olduğunu unutmamaya çalışmaktır.

Diğer bir âyette: “İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de tuttıkları kötü yoldan dönerler.”³⁵⁰ Esed, bu âyete şöyle bir açıklama getirmektedir: “Günümüzde, korkunç bir şekilde ortaya çıkan doğal çevremizdeki yoğun çürüme ve tahribat, insanın kendi yapıp - ettiklerinin bir sonucudur, yani insan kendini tahrip etmektedir. Katı materyalist bir temele

³⁴⁷ İsrâ Sûresi, 17 / 44.

³⁴⁸ Not: Bu yazı, Zaman Gazetesi’nin 23 Nisan 2006 Pazar günkü sayısının 18. sayfasında Prof. Dr. Seyyid Hüseyin Nasr’ın çevreyle ilgili yazısından faydalanılarak yazılmıştır.

³⁴⁹ Toshihiko İzutsu, a.g.e., s. 114 – 116.

³⁵⁰ Rûm Sûresi, 30 / 41.

dayanan teknolojik gelişmelerin; ve insanlığı, daha önce hayal bile edemediği ekolojik felaketlerle karşı karşıya getiren çılgınca faaliyetlerin bir sonucu olarak bunlar meydana gelmektedir. Toprağın, havanın ve suyun sanayi atıkları ve şehir çöpleri yüzünden dizginlenemeyen bir şekilde kirlenmesi; bitki örtüsü ve denizlerin artan bir şekilde zehirlenip yok olması; yaygın uyuşturucu ve görünüşte, faydalı ilaç kullanımı sebebiyle insanın kendi bedeninde ortaya çıkan her türlü genetik bozukluklar ve insanlara yararlı birçok hayvan türünün giderek yok olması, bunun en bariz örnekleridir. Bütün bunlara, insanın sosyal hayatındaki hızlı bozulmayı ve çürümeyi, cinsel sapıklıkları, suçları ve şiddeti, son aşamada nükleer dehşeti ilave edebiliriz. Bunların tümü son tahlilde, insanın Allah'a ve mutlak manevî / ahlâkî değerlere karşı umursamazlığının ve bunun yerine, maddî ilerlemeyi tek önemli hedef sayan inançlara tutsaklığının bir sonucudur.”³⁵¹

³⁵¹ Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, (Terc. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk), İşaret yay., İstanbul, 1996
2 / 828 – 829.

SONUÇ

İnsan, varlıkların en mükemmelidir. Onun, yaratılışı, fıtraten bazı özelliklerin sahibi olduğu, bunların zamanla gelişmesini ve olgunlaşmasını tamamladığı bilinen gerçeklerdendir. Bu çalışmada; insan fıtratının doğallığı, yaratana inancın fıtrîliği, Kur'ân'ın insana ait tanımlamaları ve onun psikolojik boyuttaki olumsuz eğilimlerinin neler olduğu ele alınmıştır. Genel olarak da, Kur'ân'a göre, temiz fıtrat ve olumsuz eğilimler karşısında insanın konumu üzerinde durulmuştur.

Fıtrat; temiz yaratılış, kişinin her türlü lekelerden arınmış saf ve berrak hali ve bu halin, Allah katındaki plan ve bilgisidir. Özellikle Kur'ân'da geçen "Fıtratullah" kavramı, insan yaratılışının özünde bulunan, doğru inanç ve yaşayışa yatkınlık manasına gelmektedir. Böylece fıtrat; insan varlığının, Allah' ın yaratma fiili sonucunda ortaya çıkan saf ve aslî halini anlatan ahlâkî bir terimdir.

Kur'ân, fıtrat, din ve insan ilişkileri konusunda, insanın hak dîni benimseme temâyülünün fıtrî olduğunu haber vermektedir. Buna göre, insan fıtratı, fâtırına, yaratıcısına delalet etmek üzere ayarlanıp programlanmıştır. Hadislerde ifade edilen, çocukların fıtrat üzere yaratılmış olmaları, onların doğdukları anda bilfiil islâma inanmış olmaları anlamına gelmez. Eğer olumsuz ve bozucu çevre şartlarına maruz kalmazlarsa, fıtrat üzere gelişmelerini sürdürebilirlerse, tevhîde ve hakîkate ulaşmaya imkân ve güçleri var demektir.

Kur'ân'da, temiz fıtratta yaratılmış olan insanın, farklı olumsuz eğilimlerinin olduğu da ifade edilmektedir. Mutlak insan fıtratı, hayra da şerre de uzak veya yakındır. Bir kısım olumsuz psikolojik eğilimler sonradan edinilmektedir. Bu özellik ve nitelikler, Kur'ân'ın belirttiği terbiye ve tedbirlerle değiştirilebilir.

İslâm, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu temin eden bir inanç ve ibadet sistemidir. Allah, ölümü de hayatı da, sırların en sırlısı yapmış,

insanların daha güzel iş yapabileceği zeminler olarak ortaya koymuştur. Kaderim böyleymiş, benim fıtratım da bu, elimden başka bir şey gelmiyor demek; bu sırrı anlayamamaktan ileri gelir. Belli olumsuz eğilimleri putlaştırmamak gerekir. Meselâ, şehvetin, malın, evlâdın putlaştırılması câhilî toplumların alışageldiği durumlardır. Kur'ân mutlak hitap ederek, insan hayatının her evre ve devresinde böyle yanlışlara düşülmemesini istemektedir.

Varlığın tabîî hali, çift kutuplu olmasıdır. İman- küfür, cennet- cehennem, aydınlık- karanlık, korku- ümit gibi, Kur'ân vahyi baştan sona bu kavramlarla doludur. Bu bakımdan insan tabiatı da çift yönlüdür. Onda temiz fıtrat ve olumsuz eğilimler bir arada bulunmaktadır. Bunun da sebebi, insana hayat mâcerasında istediği istikamette yürüme fırsatının verilmesi ve bütün bir hayatın imtihan olmasındandır. Bu bakımdan fıtratı kirleten, bozan, her türlü yanlıştan sakınılmalıdır.

Yaratılan her şeyde, Allah tarafından belirlenen bir hikmet vardır. İslâm düşüncesinde olumsuz eğilimler, Allah'ın hikmet ve adâleti açısından incelendiğinde, bir uyumsuzluğun, ilimsizliğin ve adâletsizliğin olmadığı ortaya çıkar.

Kur'ân'ın anlattığı olumsuz eğilimler, inanç ve îtikâdı zayıf insanlarda kökleşip, zamanla, hayatlarını kaosa sürükleyebilmektedir. Kur'ân'ın tedavi edici tavsiyeleri olarak dile getirilen hususlar; ferdi, cemiyeti ıslah eden, peygamberlerin de çabalarına katkı sağlayan hususlardır. Kur'ân böylece mücadele şekillerini anlatır. Bütün bunlar, insanları yaptıkları ve yapacakları davranışlar karşısında belli bir kanala, iyi olana motive etmek içindir.

Mü'minler için, imtihan araçları olan, hayat, din, mal, nesil ve akıl gibi değerleri, olumsuz eğilimlerden korumak, Kur'ân ve sünneti esas alarak ortaya konulan, doğru dînî bilginin insanımıza öğretilmesi ile mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuat**, el-Mû'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'âni'l-Kerîm, Çağrı yay., İstanbul, Trhs.
- Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybanî, Ebu Abdillâh b. Muhammed**, el- Müsned, (Genişleten: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Tahkik: Şuayb el-Arnot ve Arkadaşları), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, Lübnan, Trhs.
- el- **Akkad, Abbas Mahmud**, el-insan fi'l- Kur'âni'l-Kerîm, Müessesetü Dari'l-Hilal, Trhs.
- Aktaş, Faruk**, Kur'ân'da Cehalet Kavramı, Ekin yay., İstanbul, 2001.
- Albayrak, Halis**, Kur'ân'da İnsan-Gayb İlişkisi, Şûle yay., 1993.
- Aydın, Hayatî**, Kur'ânda İnsan Psikolojisi, Timaş yay., İstanbul, 2005.
- Ayhan, Halis**, Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler, Damla yay. , İstanbul, 1982.
- el-**Beydâvî, Kadi, Nasruddin Ebî saîd, Abdullah b. Ömer**, (Mecmau't-Tefasir içinde), Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Tevîl, Çağrı yay.,İstanbul, 1984.
- el-**Buhârî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. İsmail**, el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar, min Umûri Rasulillahi (s.a.v.) ve Sünenihi ve Eyyamihi, Şirketu Dâril-Erkam b. Ebî'l-Erkam, Beyrut, Lübnan,1995.
- Canan, İbrahim**, Çocuk Terbiyesi, Cihan yay., İstanbul, 1983.
- , **İbrahim**, Hadis Ansiklopedisi, (Kütübü Sitte), Akçağ yay., İstanbul, Trhs.
- Cevdet Paşa, Ahmet**, Mecelle, (Metin ve Açıklamaları Kontrol Eden: Ali Himmet Berki), Hikmet yay., İstanbul, 1979.
- Çalışkan, İsmail**, Kur'ân'da Din Kavramı, Ankara Okulu yay., Ankara, 2002.
- Çantay, Hasan Basri**, Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm, Milsan Basın Sanayi A.Ş., İstanbul, 1985.

- ed-Darimî, **Ebû Muhammed, Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fadl**, es-Sünen, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, Trhs.
- Demirci, Muhsin**, Kur'ân'ın Temel Konuları, MÜİF. yay., İstanbul, 2003.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî**, es-Sünen, Daru'l-Cinan, Lübnan, Beyrut, 1988.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Mûsa el-Huseynî el-Kûfî**, Külliyât Mû'cemun fi'l Mustalahât, Matbaa-i Âmire, H.1287.
- Esed, Muhammed**, Kur'ân Mesajı, (Terc: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk) İşaret yay., İstanbul, 1996.
- Fazlu'r-Rahmân**, Ana Konularıyla Kur'ân, (Terc: Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu yay., 1998.
- el-Firûzabâdî, **İbrahim b. Ali b. Yusuf**, el-Kâmûsu'l-Muhît, Trhs.
- el-Gazâlî, **Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed**, İhyâu Ulûmiddin, (Terc: Ahmed Serdaroğlu), Bedir yay., İstanbul, 1975.
- Gökberk, Macit**, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- el-Hâzin, **Alâuddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî**, Lübbâbu't-Te'vîl fî Meânî't-Tenzîl, (Mecmau't-Tefasir içinde), Çağrı yay., İstanbul, 1984.
- Hökelekli, Hayatî**, Din psikolojisi, TDV. yay., Ankara, 1996.
- İbn Ebi'l-ızz, Ali b. Ali b. Muhammed**, Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye, (Tahkik: Abdullah b. Abdi'l-Muhsin), Müessetü'r-Risale, Beyrut, 1991.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî**, es-Sünen, (Ebî Hasen el-Hanefî'nin şerhi ile beraber), Daru'l-Marife, Beyrut, Lübnan, 1996.
- İbn Manzur, Ebi'l- Fadl, Muhammed b. Mûkerrem**, Lisânü'l - Arab, Daru Sadr, Beyrut, Trhs.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ahmed**, Mecmûu'l-Fetevâ, Derleyen: Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Âşimî en-Necdî, (Külliyat, Çev: A. Önkâl, M. S. Şimşek, İ. Sarmış) Tevhid yay., İstanbul, 1988.

İkbal, Muhammed, İslâm'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü, (Çev. : Sofi Huri), Kırkambar yay. ,Sel-Mat Ofset, İstanbul, 1999.

İslâm Ansiklopedisi, TDV., TDV. İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1996.

İslâmoğlu, Mustafa, Hayatın Yeniden İnşası İçin, Denge yay., İstanbul, 2002.

İzutsu, Toshihiko, Kur'ân'da Allah ve İnsan, (Çev: Süleyman Ateş), A.Ü. Basımevi, 1975.

-----, **Toshihiko**, Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, (Terc. Selahaddin Ayaz), Pınar yay., İstanbul, Trhs.

Karaman Hayreddin, A. Bardakoğlu, H. Y. Apaydın, İlmihal, TDV. yay., Ankara, 2002.

Karaman Hayreddin, M. Çağrı, İ. K. Dönmez, S. Gümüş, Kur'ân Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir, DİB. yay., Ankara, 2006.

Köksal, M. Asım, Dînî ve Ahlâkî Sohbetler (I-II-III), TDV. yay., Ankara, 1994.

el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur'ân, (Terc: M. Beşir Eryarsoy), Buruc yay., İstanbul, 2001.

Kutup, Seyyid, Fi Zılalî'l-Kur'ân, (Terc: E. Saraç, İ. Hakkı Şengüler, B. Karlıga), İstanbul, Trhs.

-----, **Seyyid**, İslâm'da Sosyal Adalet, (Çev: Y. Tunagür, A. Mansur), İstanbul, 1964.

Mevdûdî, Ebu'l-Â'lâ, Tefhîmu'l-Kur'ân, İnsan yay., İstanbul, 1986, (Terc: Muhammed Han Kayani ve Arkadaşları).

Mevlânâ, Celâleddin-i Rûmî, Fihi ma fîh, (Çev. : Meliha Ülker Anbarcıoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Müslim, el-Hafız Ebi'l-Huseyn, Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, el-

Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar mine's-Süneni bi Nakli'l-Adli anî'l-Adli an Rasulillahi (s.a.v.), Şirketu Dâri'l-Erkam b. Erkam, Beyrut, Lübnan, 1999.

Necati, Osman, Kur'ân ve Psikoloji, (Terc: Hayati Aydın), Fecr yay., Ankara, 1998.

en-Nesâî, Ebu Abdîrrahman, Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr, es- Sünen, (Celâleddin Suyûtî'nin şerhi ile beraber), Dâru'l-Hadis, Kahire, 1987.

Okumuş, Ejder, Kur'ân'da Toplumsal Çöküş, İnsan yay., İstanbul, 1995.

Öztürk, Yaşar Nuri, Din ve Fıtrat (Yaratılış), 6. Baskı, Yeni Boyut yay., İstanbul, 1999.

Palmer, Richard E., Hermenötik, (Çev: İbrahim Görener), Anka yay., İstanbul, 2002.

er-Râğîb el-İsfahânî, el-Huseyn b. Muhammed (Yayına hazılayan;

Muhammed Ahmed Halefullah), el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, el-Matbaatü'l Fenniyyetü'l-Hadîse, Trhs.

er-Râzî, Fahrüddin, Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn b. Ali el-Kureysî,

Mefâtihi'l-Gayb, (Tefsiri'l-Kebir), Akçağ Basın Yayın Pazarlama A.Ş., Ankara, 1988.

es-Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebî bekr, el-Bidaye fî

Usuli'ddin, (Matüridiyye Akaidi, Terc: Bekir Topaloğlu), DİB: yay., Trhs.

Saka, Şevki, Yabancılaşma Karşısında Kur'ân, İrşad kitaplığı, Ankara, 1997.

Sert, Hüseyin Emin, Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları, Bilge yay.

Eğitim ve Sağlık Hiz. Tic. A.Ş., İstanbul, 2004.

Songar, Ayhan, Çeşitleme, Güryay matbaası, İstanbul, 1981.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Fethu'l-Kadir el-Câmi beyne

Fenni'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti min İlmi't-Tefsîr, Dâru'l-Marife, Beyrut, Lübnan, Trhs.

et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, el-Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Lübnan, 1988.

et-Tirmizî, Ebû İsa, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa, es-Sünen, Beyrut, Lübnan, 1994.

Topaloğlu, Bekir, Allah'ın Varlığı, İsbât-ı Vâcib, DİB. Yay., Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1981.

Ülken, Hilmi Ziya, Sosyoloji Sözlüğü, MEB Basımevi, İstanbul, 1969.

Ünal, Ali, Kur'ân'da Temel Kavramlar, İstanbul, 1986.

Yavuz, Kerim, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Ankara, 1987.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, Trhs.

ez-Zebîdî, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, et-Tecrîdü's-Sarîh li Ehâdîsi'l-Câmi's-Sahîh, (Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, Terc: Ahmet Naim, Kamil Miras), DİB. Yay., Gaye Matbaacılık, Ankara, 1987.

ez-Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, el- Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî vucûhi't-Te'vîl, Bulak, H.1318 .